
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Jolanta Gelumbeckaitė

Mielas Redaktoriau,

Rašau traukinyje (kaip visada, sakysi), važiuodama viena iš trijų pastaraisiais metais mano gyvenimo trikampių tapusio Volfenbiutelis–Vysbadenas–Vilnius linijų. Greta sėdi lietuvė mama ir šnekučiuojasi su savo pirmaklase dukra pusiau vokiškai, pusiau lietuviškai. Dirstelėjusi man per petį į kompiuterio ekraną (jame jau kuris laikas puikavosi „Mielas Redaktoriau“) prakalbino. Jau dešimt metų Vokietijoje, į gimtąjį Pakruojį važiuoja retai, dirba banke, anksčiau neturėjo laiko, „o ir kam to reikia“, mokyti dukrą dar ir lietuvių kalbos. Auklė buvo vietnamietė. Tačiau mokykloje klasė labai „internacionalinė“, dauguma vaikų, be vokiečių, moka ir kokią nors tik jiems patiems suprantamą kalbą. Reikėtų pasisamdyti mokytoją, gal iš lietuvių studentų. Vėliau būtų gerai dukrą leisti į mokyklą Vilniuje, dabar jau Europa, tad ir lietuvių kalbą reikia „reklamuoti“. Be to, mokymo sistema Lietuvoje turi privalumų (bent jau mokyklą galima pabaigti per dvylika, o ne trylika, kaip čia, metų). Pritardama kinkuoju galva. Dabar jau bus tikrai gerai, nors Azijai lyg niekada ir nepriklausėme, nors vienos Volfenbiutelio gimnazijos vienuoliktokai negalėjo atsakyti į mano klausimą, kokiais kalbų grupei priklauso vokiečių kalba, nors dauguma stebisi, kad Lietuvoje ir sovietiniais laikais buvo dėstoma užsienio literatūra, nors kai kurie vokiečiai vis dar galvoja, kad į rytus nuo Elbės tvyro neperbrendamos beviltiškai žlugusios ekonomikos ir nebepataisomai pažeistos moralės pelkės. Tačiau gegužės 1-ąją visi vokiečiai sutiko ramiai. Laikraščiai išsamiai rašė apie dešimt naujų ES narių, pateikė jų ekonomines diagnozes ir netgi išspausdino visų dvidešimt penkių šalių himnų tekstus, televizija rodė daug reportažų ir šventinių koncertų, paštas išleido ženklų seriją, vietinis laikraštis ir iš manęs ėmė interviu. Į naujas nares mano pažįstami vokiečiai žiūri nuosaikiai ir draugiškai: sveiki sugrįžę po tiek metų klaidžiojimo ir pavoju. Taigi iš esmės viskas taip, kaip ir turi būti. Nesame nei egzotiški, nei nelaukiami.

Prieš išlipdama naujoji mano pažįstama dar spėja paklausti, ką veikiu aš. Išgirdusi žodį „filologija“ meta mano pusėn užuojautos žvilgsnį ir paaškina, kad Vokietija yra humanitarinių mokslų praeities kraštas, ateitis (nieko jau čia nebepadarysi) – *finances and law* rankose. Ji teisi, auksinis Humboldto amžius, kai humanitariniai mokslai čionykštėje visuomenėje aprioriškai laikyti prioritetiniais ir aristokratiniais, praėjo.

Humanitariniai mokslai ne tik Vokietijoje, bet ir kitur Vakarų Europoje jau keletą metų laikomi prabangos preke, kurios įpirkti valstybė dėl vis gilėjančios ekonomikos krizės nebegali ir nebenori. Ekonomikos nuosmukį jau pajuto visi: mažėja dotacijos, mažėja darbo vietų (laisvi etatai „išsaldomi“ iki ateis geresni laikai), padidėjo sveikatos draudimo mokesčiai (be to, kiekvienam pacientui įvestas kasketvirtinis dešimties eurų mokestis), pusantros valandos (iki 40) pailgėjo darbo savaitė. Pastarasis sprendimas sukėlė ir tebekelia didžiulį pasipiktinimą, nes vokiečiams atrodo, jog juos išnaudoja, jog šalis gręžiasi atgal į laukinio kapitalizmo laikus. Valdžia grasina, kad bus

dar blogiau. Visuomenė spaudoje neretai kurstoma straipsniais apie tai, kokie nuostolingi humanitariniai mokslai ir kaip jie ne tik nesugeba išsigelbėti patys, bet ir nuolat skandina jiems pagalbos ranką tiesiančius privačius fondus, kurie remia mokslinius projektus vadinamosiomis trečiosiomis lėšomis (vok. *Drittmittel*; ne tik man neaišku, kas yra pirmosios ar antrosios). Iš tokių lėšų finansuojamas ir mano projektas: pirmojo pamokslų rinkinio lietuvių kalba, vad. Volfenbiutelio postilės (1573), kritinis komentotas leidimas. Esą pinigų būtų ir daugiau, nėra tik gerų projektų. Taigi humanitarams pinigų iš tiesų kaip ir nėra, nes jie užsiima praeities studijomis, kritiškai vertina dabartį ir „nesiprojektuoja“ į ateitį, o tai nėra gero projekto požymiai. Humanitarinių mokslų kritikai iš dalies teisūs: aukštųjų mokyklų sistema Vokietijoje iki šiol buvo ir tinginių rojus, studijų laikas neribotas, gali studijuoti 10, bet gali ir 25 ar daugiau semestrų. Dabar sprendimų ieškoma veikiau isteriškai nei metodiškai. Veik per naktį buvo įvestas mokestis už mokslą, sutiktas organizuotais studentų protestais ir dabar pristabdytas. Mokslo ministerija apsnūdusi ir nerodo iniciatyvos stiprinti, propaguoti ir angažuoti patį mokslą. Nebe visos atskirų Vokietijos žemių mokslo ministerijos turi už humanitarinius mokslus ir mokslo bibliotekas atsakingus darbuotojus. Kaip funkcionuoja Vokietijos mokslo ir kultūros administracijos modelis, atsispindi ir Baltijos šalyse veikiančių Goethe's institutų darbe: kai mokslinė Hercogo Augusto biblioteka Volfenbiutelyje (kartu su Miuncheno biblioteka sudaranti Vokietijos nacionalinės bibliotekos korpusą) ėmėsi iniciatyvos užmegzti ilgalaikius ryšius su Vilniaus universiteto ir Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, Goethe's institutas Vilniuje atsakė su mokslu ir mokslinėmis bibliotekomis neturįs nieko bendra, o bibliotekų ryšius visose trijose Baltijos šalyse kuruojantis institutas Rygoje. Iš Rygos atėjo atsakymas, kad toks etatas buvęs, tačiau atsakinga darbuotoja turi mažą vaiką, todėl kuri laiką šioje srityje niekas nedirba... O štai ir dar vienas pavyzdys iš bendrojo išsilavinimo srities. Po ilgų ieškojimų man pagaliau pavyko rasti po karo laikyta dingusia knyga – Johanno Hoppijaus 1547 m. Karaliaučiuje išleista *Oratio funebris* Abraomui Kulviečiui. Radau ją internetiniame Anglijos Durhamo bibliotekos kataloge. Keistuoliai anglai užuot atsakę į klausimą, kiek kainuoja skaitmeninė 36 puslapių knygelės kopija, mano laiško ištrauką apie tai, kas buvo Kulvietis ir kas tai per knyga, ėmė ir išspausdino kaip katalogo komentarą. Viskas būtų neblogai, bet man labiausiai rūpi knygos kopija, o ne mano pavardė greta Kulviečio. Paprašiau kolegos bibliotekininko vokiečio, kuris prieš keletą metų atliko praktiką Durhame, ten paskambinti ir pasiteirauti. Negavęs jokios informacijos (mat paskambino 9 valandą Vokietijos laiku ir išgirdo atsakymą, kad anoji biblioteka į klausimus dar neatsakinėja), jis man pasiūlė parašyti į Karaliaučiaus universiteto biblioteką ir paieškoti kito Hoppijaus knygos egzemplioriaus... Na, čia tik šiaip viena iš linksmesnių istorijų.

Vokietijoje kuriant naują mokslo strategiją daugiausia smūgių dabar tenka kultūros ir socialiniams mokslams, nes jie pažeidžiamiausi dėl to, jog neduoda greito ir akivaizdaus produkto. Jau garsiai imta abejoti šių mokslų visuomenine nauda. Galima pagalvoti, už milijardus eurų metų metus į Juodąją skylę spoksantys „tikslieji“ mokslininkai atneša greitą, apčiuopiamą ir tiesiogiai visuomenei naudingą rezultatą. Nauda visuomenei apibrėžiama tik ekonominiais kriterijais. Daug didesnio atgarsio ir susižavėjimo sulaukia žinia, jog Marse yra vandens, nei tai, kad viename Graikijos palimpseste atrasta dar nežinoma albanologijos mokslą nauja

vaga pakreipsianti kalba. Mes uždirbame pinigus, – girdėti vienos pusės argumentas. Na, o kas tada? Tada tuos pinigus investuojame, kad uždirbtume dar daugiau. O tada? Užburtas ratas, kuriame sukasi mažesnė visuomenės dalis, daugėja egoizmo, randasi timokratija. Tačiau tokius dėsnius mėginama pritaikyti absoliučiai visiems: svarbiausia – finansinė nauda. Vokietijos valstybė yra dar labai raumeningas, tik gerokai šlubčiojantis kūnas. Gydyti *Germania vulnerata* ortopedines negalias imtasi sielos ir dvasios sąskaita. Universitetai reformuojami kelis humanitarinių mokslų institutus sujungiant į vieną kalbų mokyklos lygį gresiantį pasiekti monolitą: taip taupomi etatai. Habilituotų daktarų daugėja, bet mažėja profesorių vietų. Jau daugelį metų šią problemą Vokietijoje sprendžia privačiojo docento, universitete beveik už dyką dėstančio habilituoto daktaro, statusas. Taigi geriausi specialistai valstybei kainuoja mažiausiai, nes iš esmės neturėdami jokio socialinio statuso neužsidirba ir pensijos. Vien tik ekonominių ryšių siejama moderni visuomenė susvetimėja, tampa agresyvi ir ksenofobiška. Viena iš humanitarinių mokslų funkcijų visais laikais buvo tirti ir aiškinti modernėjančios visuomenės kultūros ir socialinį pagrindą bei santykius, taigi iš esmės gydyti tokią visuomenę nuo agresijos. Kuo modernesnė visuomenė, tuo stipresni turi būti joje humanitariniai mokslai. Šiais klausimais pastaruoju metu Vokietijoje daug diskutuojama. Diskusijos, kaip pasiekti *perpetuum mobile* principu veikiančią ekonomikos (kūno) ir kultūros (sielos) harmoniją, pamažu verčia gręžtis į rytus nuo Elbės. Lietuva ir kitos ES naujos narės yra užgrūdintos, pasitikinčios savimi, tolerantiškos ir turinčios stiprų bei sveiką identitetą. Jos turi atnešti Europai tai, ko nuo *pax Romana* laikų šimtmečius trūko senajam žemynui – amžinos taikos idėja. Kad į viena susijungus Europos kūnui pagytų ir jos siela.

Su pagarba,

Volfer Butelis
2004 05 10

DIENORAŠTIS

Gintaras Umbrasas

2004 m. balandžio 24 d. Taigi tuojau įstosime į Europos Sąjungą. Bandau draugų pasiklausinėti, kaip čia bus su ja – blogiau ar geriau. Kai reikėjo balsuoti, tai nė kiek neabejojau ir balsavau už, o dabar prasideda abejonės. Nors jos ir nieko nepakeis, bet vis dėlto... Mano dėdė atsakė taip: vakar įstojau į Komunistų partiją, šiandien įstojau į š... O draugas sako, kad „dar atsirūgsta Sąjunga“. Kodėl pradėjau abejoti aš? Taigi viską sujaukė tas prezidentinis skandalas. Jeigu pavogsi iš parduotuvės plytelę šokolado, gali sėsti į kalėjimą. O jeigu pažeidei Konstitucija, gali ramiai sau kandidatuoti į prezidento vietą. Kažkur esu skaitęs, jog demokratija be vertybių išsigimsta. Kažkas atsitiko mūsų laikų demokratijai. Gal netgi tai ateina iš Vakarų? Šiaip ar taip, manau, kad mūsų trapią demokratiją tikrai gresia pavojus išsigimti. Kas mes esame ir ko siekiame? Kur einame ir kur nueisime, laikydamiesi dabartinės krypties? Manau, kad reikia tokius klausimus kelti iš esmės. Jau vien tai, kad tokių klausimų niekas nesirūpina kiek rimčiau panagrinėti, rodo, kad tikrai esama vertybių krizės.

2004 m. balandžio 25 d. Štai ir išaušo puikus sekmdienis. Ryta – į bažnytelę, o po Mišių ir gyvenimas atrodo šviesesnis. Mat šiek tiek kankina vienatvė. Tėvai kaimė, o aš užsirašiau į kompiuterių ir keramikos kursus. Reikia juk lavinti savo smegeninę. Neseniai perskaičiau knygą apie palaimintą Jurgį Matulaitį. Jis sako, kad reikia lavintis, daug lavintis, mokytis būti naudingam savo tėvynei. O juk iš tiesų – kaip baisu jaustis niekam nereikalingam. Bet vėlgi – toje pačioje ES, į kurią mes taip veržiamės, yra keliasdešimt milijonų niekam nereikalingų žmonių.

2004 m. balandžio 26 d. Prieš kompiuterių kursus abejočiau, ar verta man juos lankyti. Mat jau keleri metai mano profesija – lignonis. Bet pažįstami sako, kad aš galiu ir pasveikti. Štai tada ir prireiks kompiuterių. Na, o keramika – tai darbo terapija. Ten aš jaučiuosi laisvas. Šalin prisiminimus apie sovietinę mokyklą. Pertraukėlės metu geriame kavą ir kalbame apie politiką. Taigi ir čia neapsieinama be politikos. Nėra ko stebėtis – mu-myse dar gyvi Baltijos kelio prisiminimai. Tikriausiai

dėsninga, kad Baltijos kelias baigiasi prie Europos Sąjungos vartų. Gaila, bet kai kas pro tuos vartus įžengs susitęsęs skandalais. Nors teisingai Kristus yra pasakęs apie sugautą svetimą moterį: kas be nuodėmės, tegu pirmas meta į ją akmenį. Pakso, kaip žmogaus, man gaila (nors ir pats užtraukė bėdą sau ant galvos), bet kaip politikas jis niekam tikęs.

Tačiau vis labiau įsitikinu, kad politika – labai nešvarus biznesas. Kad ir tas skirstymas į „runkelius“ ir „elitą“. Pagal kokias vertybes? Man save reikėtų priskirti prie „runkelių“, nors manau gerai pažįstas ir elito bėdas. Viena iš jų – „elitui“ visai svetimos „runkelių“ problemos. Kasdienio gyvenimo problemos. Taip ir formuojasi dvi Lietuvos.

2004 m. balandžio 27 d. Kas yra šventumas? Vienas Bažnyčios žmonių taip yra pasakęs: kai neviltis paverčiama džiaugsmu. Daug dabar nevilties Lietuvoje. Kai kam gal tai šventvagiška, bet Tomas Kempietis („Kristaus sekimo“ autorius) pasakytų – kiek daug medžiagos šventumui. O juk ir šventoji Teresėlė tiesiog džiaugdavosi kiekviena savo silpnybe, nes ji puikiai žinojo, kad kur yra silpnumas, ten į pagalbą ateina Dievas. Taigi dabar labiausiai Lietuvai reikia Dievo pagalbos. Tūkstančiai tremtinių, tapę tikrais Dievo kankiniais, dabar užtaria mus danguje Dievui. Ir ta pagalba ateina. ES, NATO – argi tai ne Dievo dovana? Vadinasi, jei kur ko nors trūksta, reikia stengtis, dirbti, nenuleisti rankų, nenusiminti. Tai ir yra Dievo pagalba, kad sugebame išeiti iš sunkios padėties. Tikiu, Lietuva taps šventųjų tauta, šventumas (klasikine prasme) taps kasdieniu dalyku.

2004 m. balandžio 28 d. Jonitų ordino įkūrėjas tėvas Marija Dominykas rašo, kad jei žmogus neturi tikslo, jis niekada neatsiduria tragiškose situacijose. Kai pašalini tikslą, pašalini tragiškumą. Toliau jis rašo: „Juk iš tiesų, tragiškumą išgyvename tuomet, kai esame kokios nors tikrovės, kuri mus užvaldo, akivaizdoje, ir kai numatome visas kliūtis, visas kovas, ir kai ruošiamės nuleisti rankas, ir kai nežinome, ar dar ilgai tversime“. Skamba paradoksaliai. Bet juk tai tikra tiesa. O aš noriu ieškoti tiesos. O ieškoti tiesos, – reiškia turėti tikslą.

Vadinasi, ir aš patenku į anksčiau aprašytą situaciją. Tragišką situaciją.

2004 m. balandžio 29 d. Nuoširdžiai apsidžiaugiau, kai į Lietuvą atskrido NATO naikintuvai. Tas įvykis praskaidrino pilką kasdienybę. Vis dėlto (laimė) išsipildė Čekuolio pranašavimas, kad mes vis tiek pateksime po NATO skėčiu. Nebus daugiau prievartinio kitos kalbos mokymo, trėmimų ir dar daug ko, apie ką nė prisiminti nesinori. Tikiu, kad bus daug geriau.

2004 m. balandžio 30 d. Šiandien buvau susitikęs su Mindaugu. Jis vis dar ieško darbo, nors turi gerą teologinį išsilavinimą. Kalbėjomės apie psichines ligas. Kokie siauražiūriai tie mūsų psichiatrai. Tiesa, ne visi, bet yra ir tokių, kurie ir dabar mano, jog sovietinių laikų disidentai yra buvę psichiniai ligoniai, kadangi neprotą buvo priešintis tokiai galingai valstybei kaip Sovietų Sąjunga. O juk, kaip sako Mindaugas, jeigu žmogus iš tiesų serga psichine liga, jis pažeistas tik vienu punktu, t. y. iškreipti ir sutrūkinėję jo socialiniai ryšiai, bet jis kuo puikiausiai gali kurti eilėraščius, rašyti knygas,

aišku, jei turi gabumų. Sutrikusi emocija (o ji gali trumpam sutrikti daugeliui žmonių) yra tik maža realybės dalis. Dar lieka didžioji realybė – Dievas, kurią reikia pažinti, o tas pažinimas sukelia begalinį džiaugsmą. Vakar per pamokslą išgirdau daug įdomių dalykų. Kunigas klausė: kodėl mes į ES einame vien su būgnais ir trimitais, o ne su malda ir susikaupimu? Šiaip ar taip, ta iškilminga diena atėjo. Valio!

2004 m. gegužės 1 d. Štai išaušo pirmoji diena ES. Mindaugas sako, kad gyvensime tikrai geriau. Jis, kelerius metus gyvenęs užsienyje, žino, ką sako. Na, tegu gal ir ne iš karto pajusime pagerėjimą, bet vilties tikrai bus daugiau. O viltis yra didis dalykas, priešingas nevilčiai. Vadinasi, Lietuvoje bus mažiau nevilties, nusivylimo.

2004 m. gegužės 2 d. Vis labiau imu tikėti ES ateitimi. O turiu sau prisipažinti, jog prieš metus simpatizavau euroskeptikams. Lietuva, kaip ir kitos naujokės, tikrai nuoširdžiai džiaugiasi. Man atrodo, kad netgi gatvėje žmonės linksmesni. Netgi tokiaime euroskeptikų mieste kaip Ignalina. ❧

Jadwiga Sawicka. „Niko viduje“. 2003. Instaliacija iš parodos „Po balta raudona vėliava“. Naujas menas iš Lenkijos. ŠMC

RAIDYNŲ KONKURENCIJA IR KARAS

Iš pastabų istorijos knygų parašėse

Bronys Savukynas

1. RAIDES IMTA DEGINTI

Ar baltai, taigi ir lietuviai, yra turėję kokį savo raštą priešistoriniais laikais, nieko tikra neįmanu pasakyti. Kol kas ir vadinamasis runų kalendorius tebėra mįslė – tvirtai, neabejotinai neįrodyta nei jo etninė kilmė, nei radimosi laikas. Pirmieji Lietuvoje rašyti tekstai yra iš XIII a. vidurio – karaliaus Mindaugo donacijų aktai, suprantama, – lotyniški. Tad lotyniškasis raidynas mūsų krašte pažintas jau prieš 750 metų. Mindaugo ir jo aplinkos žmonių krikštijimasis Romos katalikais lėmė tai, jog nuo tada lietuvių politinės tautos (t. y. valdančiojo karinio elito) politinės ir kultūrinės aspiracijos, kad ir fragmentiškai, krypsta į lotyniškąją Vidurio ir Vakarų Europą, nors su ja dar 200 metų kariaujama ginant savąsias senosios religijos ir kultūros tradicijas. Apeliacijos į Europą ryškiausias pavyzdys yra Gedimino laišakai popiežiui ir vienuolijoms, taip pat parašyti lotyniškai. Per tą karą su daug pranašesniu priešininku Lietuvos Didžioji Kunigaikštija, ieškodama užnugario ekonominių išteklių ir sąjungininkų Rytų Europos erdvėje, prisijungia rytų slavų apgyventus plotus. Iš tenykščių gyventojų rusėnų, gudų ir ukrainų protėvių, perima šiems valdiniamis administruoti reikalingą jų rašomąją kalbą (senosios rusų kalbos pietvakarių variantą) ir jos rašmenis – pietų slavų kalboms pritaikytą graikų raidyną – kiriliką. Ši kalba su kirilikos raidynu išgali Vytauto valdymo metais šalia lotynų kalbos, kuria susirašinėjama su Europos valdovais.

XVI a. vidury kaip ideologinė atspara stiprėjančiai polonizacijai Lietuvoje tampa populiaru romėniškosios lietuvių kilmės teorija, ir dėl to viešajame gyvenime ima vyrauti lotynų kalba, nors teismai ir administracijos raštinės tebevartoja kanceliarinę slavų kalbą. Aišku, ir Katalikų Bažnyčios kalba yra lotynų, tad LDK lotyniškasis raštas įgyja aiškia persvarą, kurią esmingai dar papildo XVI a. antroje pusėje pasirodžiusios knygos lietuvių kalba, spausdinamos taip pat lotyniškojo raidyno gotiškuoju šriftu. Nuo XVII a. vidurio LDK gausėja knygų lenkų kalba, kurios raidynas taip pat lotyniškasis. Vadinasi, iš keturių to meto viešajame

gyvenime vartojamų kalbų – kanceliarinės slavų, lotynų, lietuvių ir lenkų – trys vartoja lotyniškąjį raidyną, kuris, beje, reprezentuoja ir simbolizuoja Romos katalikų tikėjimą. Kirilikos ir lotyniškojo raidyno konkurencijoje lemtingas buvo 1697 m. *Coaequatio iurium* aktas, kuriuo, be kita ko, nustatyta, kad LDK Vyriausiojo Tribunolo sprendimai turi būti rašomi lenkiškai. Taigi paradoksalus, bet tikras yra faktas, kad XVIII a. kanceliarinės slavų kalbos ir kirilikos populiarumą LDK pakirto ne lituanizacija, o polonizacija.

Lietuvoje viešajame gyvenime vartotų rašmenų lyginamoji istorija atrodytų maždaug tokia: lotyniškasis raidynas vartojamas 750 metų, kirilika valstybės administravimo reikalams iš savaiminės tradicijos vartota apie 300 metų, bet dar reikia pridėti 120 metų, kai okupacinės rusų valdžios raštinės graždanka (kirilikos variantu) rašė savo raštus, kai imta lietuvius šio rašto mokytį mokyklose, kai net 40 metų drausta lotyniškąjį raidyną vartoti ir jo mokytį; nederėtų pamiršti ir tų XX a. 40-ties sovietizacijos metų, kai rusiškas raštas nemažai kam Lietuvoje jau buvo pasidaręs kone vienintelis.

Per visą XVIII a. slavų kanceliarinė kalba viešajame gyvenime jau, galima sakyti, tebuvo marginalė – vyravo lenkų kalba, o šalia jos vegetavo lietuvių kalba. Abi šios kalbos vartojo lotyniškąjį–lenkiškąjį raidyną, tad kirilika didžiajai visuomenės daliai per keturias ar penkias kartas jau buvo tapusi visiškai svetima. Po trečiojo Respublikos padalijimo carų administracijos vartojama graždanka Lietuvoje jau buvo suvokiama kaip svetimas, okupantų primestas raštas. Maldaknygių ir giesmyių (kantičkų) rašmenys lietuvių sodiečiams buvo jų švento tikėjimo ženklai, tad valdžiai juos uždraudus, jie gina juos ir platina jais spausdintus raštus nesibaimindami net Sibiro katorgos, o graždanka spausdintus katekizmus ir maldaknyges, vyskupo Motiejaus Valančiaus paraginti, ima deginti. Tuo pat metu rusų valdininkai gaudo Valančiaus spaudinius, veža į Vilnių, taip pat degina ar mala į makulatūrą. To meto Europoje tai buvo negirdėta neregėta.

2. RUSIŠKOSIOS RAIDĖS PRIEŠ LOTYNIŠKAŠIAS

Tas keturias dešimtis metų nors ir išbrauk iš mūsų istorijos. Ar toki mes būtume nūdien, jei nebūtų buvusi mums spauda uždrausta? [...] Tikrai, kad ne. Mūsų kaimynai – lenkai, latviai ir žydai – nevaržomi skaitė savo laikraščius ir knygas, o mes lietuviai gėdulo sėdėjome, palaidoję savo raštą. Tie kaimynai žengė priekin, o mes pusgyviai, apmirę vilkomės jų užpakalyje, tik dabar atsigidę juos vejamės.

Antanas Smetona (*Vairas*, 1919, Nr. 8)

Per spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo keturiasdešimtmetį „graždanka“ spausdinti išėjo, berods, tik 54 leidiniai, o per tą patį laiką lotynų alfabetu užsienyje buvo išleista 1640 pavadinimų lietuviškų knygų, neįskaitant periodinių leidinių (žr. Vėbra, R., *Lietuviškos spaudos draudimas 1864–1904 metais*, Vilnius: Pradai, 1996, p. 214). Taigi, jau šis kiekybinis santykis rodo, kad graždankos invazija buvo labai menka. Tad kodėl vis dėlto spaudos draudimo padariniai mūsų kultūroje buvo taip ilgai juntami? Kaip ir Smetona, Mykolas Rōmeris yra sakęs, kad pirmasis draudimo dvidešimtmetis (iki „Aušros“ pasirodymo) yra spraga visos lietuvių kultūros raidoje. Panašiai šį laikotarpį apibūdino Vaclovas Biržiška: „Dvidešimčia metų atsilikusi pasaulietiška lietuvių knyga bent tokiam pat laiko tarpui sulėtino ir bendros lietuvių kultūros augimą“ (Biržiška, V., *Kaip buvo uždrausta ir atkovota lietuvių spauda*, 1929). Biržiška,

matyt, turėjo galvoje ir atsilikimą iki draudimo, kai Vidurio Europoje jau vešėjo Tautų pavasaris, o čia, Lietuvoje, po Vilniaus universiteto uždarymo dar tvyrojo sąstingis. Spaudos draudimas nutraukė normalų, nors ir lėtą, kultūros augimą.

Lietuvių kultūros atsilikimą nuo artimiausių kaimynų latvių ir estų rodo, pavyzdžiui, knygų bei laikraščių leidyba dar ir antruoju nepriklausomybės dešimtmečiu. 1936 m. Estijoje leidžiami 266 pavadinimų laikraščiai, Lietuvoje 1939 m. – tik 180. O juk Estija tuo metu buvo mažesnė gyventojų skaičiumi už Lietuvą daugiau nei dvigubai. Neradau to meto Latvijos duomenų, bet nacių okupacijos metais latviai sugeba leisti net trisdešimt laikraščių, o Lietuvoje eina bene keturi, na, dar gal trys žurnalai. Bibliotekų tinklas Lietuvoje ir Estijoje tuo metu taip pat neproporcingai skiriasi. Jei Lietuvoje būtų buvusi normali kultūros raida XIX a. antroje pusėje, kitaip būtų buvę ir atgavus nepriklausomybę. Spaudos draudimo keturiasdešimtmetis lėmė kultūros (kiekybinį) atsilikimą, ko gero, tokiam pat laiko tarpui.

O gal dialektiškai pasvarsčius galima rasti ir teigiamų to draudimo poveikių? Prof. Antanas Tyla išvelgia nenuginčijamą šio draudimo teigiamybę: lietuvišką spaudą išvarydami į Mažąją Lietuvą, caro pareigūnai patys atpalaidavo ją nuo valstybinės cenzūros. Spaudos draudimas mūsų visuomenėje esą išugdęs pasipriešinimo, nepasidavimo prievartai jausmą. Be abejo, draudimas atliko mobilizacinį vaidmenį, be to, išmokė veikti kon-

Knygelės „Абецеле жемайтишкай-лѣтувишка“ (Vilnius, 1864) atvartas

spiratyviai, ir ta tautos patirtis visada pravertė tamais laikais. Lietuviai tapo konspiratorių tauta, ir neprastų konspiratorių, bet, deja, neturėjo kur išmokti sutartinai veikti viešumoje – spaudos draudimas varė į pagrindį.

Beje, pirmasis spaudos draudimo dvidešimtmetis iki „Aušros“ pasirodymo buvo vien religinio pasipriešinimo, maldaknygių laikas, pasaulietiško turinio spaudinių būta labai mažai. Valančiaus knygelė „Vargai bažnyčios katalikų“ (1867), kurioje jis kviečia deginti „graždankines“ knygas, turėjo didžiulį poveikį. Tai buvo tartum trimitas, kviečiantis karan. Neabejotina, kad tas religinis nusiteikimas, jog per „graždanką“ ateina „griekų viera“, buvo vienas iš didžiausių impulsų, išjudinęs priešintis gana platų visuomenės sluoksnį.

Nedera užmiršti Amerikos lietuvių vaidmens. Anksčiau, nei pasirodė „Aušra“, pasaulietinio turinio knygelių ir laikraščių („Gazietas Lietuviszka“ pasirodė 1879 m.) parūpino Amerikos lietuviai. Šimtmečio pabaigoje Amerikoje jau radosi gana gausi lietuvių spauda, daug didesnė nei Mažojoje Lietuvoje, paštu ir per knygnešius iš Rytprūsių pasiekianti Lietuva.

Reikia pasakyti, kad rusifikacijos projektas subrandintas daug anksčiau, negu spauda buvo uždrausta. XIX a. viduryje mažųjų tautų asimiliacija konsoliduojant imperines tautas buvo europinis reiškinys. Tai buvo imperijų reakcija į Tautų pavasario sąjūdžius. Ir Vokietijoje Bismarckas pradėjo germanizaciją, pavadindamas ją *Kulturkampf*. Tik Austrija–Vengrija buvo turbūt liberaliausia imperija Europoje – tai rodo čekų, slovakų ir slovėnų kultūros istorija. Rusija pradeda Lietuvoje aktyvią rusifikaciją jau po 1831 m. sukilimo. Vilniaus universiteto uždarymas buvo pirmas stiprus rusifikacijos smūgis.

1863 m. sukilimas buvo tik pretekstas pradėti vykdyti dar nuo Kotrynos II laikų brandinamą imperinės asimiliacijos projektą. Valstybės sekretorius Lenkijai Miliutinas laiške Muravjovui (1864) nusakė ir pagrindinį spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo tikslą: „rusiškosios raidės pabaigs tai, kas pradėta rusų kalavijo“.

Kad buvo ryžtasi panaikinti spaudos draudimą, skirčiau du caro valdžios motyvus: pirma, jie negali cenzūruoti tos literatūros, kuri Lietuvoje daug gausesnė negu jų leidžiama, tad geriau ją leisti cenzūruojamą, negu kad plisėtų necenzūruota; antra, visiškai nepasiteisino depolonizacija per rusifikaciją. Atsitiko atvirkščiai. Spaudos draudimo metais polonizacija, ypač Rytų Lie-

tuvoje, tik spartėjo. Lydos, Ašmenos, Breslaujos apskrityse, kur gyveno daug lietuvių ir kuriuos gan retai pasiekdavo lietuviškas spausdintas žodis, lenkėjimas ypač suintensyvėjo.

Daug lėmė ir bendrasis Rusijos imperijos kontekstas, visuomenės modernėjimas ir liberalėjimas, revoliucijos nuojautos. Bet ar būtų tas draudimas panaikintas, jei lietuviai būtų su juo susitaikę ir tūnoję kaip pelė po šluota? Tame raidynų kare jauna valstietiškoji lietuvių tauta su negausia inteligentija (bajorijos didžioji dalis jau buvo sulenkėjusi) laikė egzaminą tapti istorijos subjektu ir išlaikė *cum laude*. Tad Didžiajame Vilniaus seime ji prabilo jau kaip politinis subjektas.

POST SCRIPTUM: KAIP MINIME SPAUDOS ATGAVIMO ŠIMTMETĮ?

Atsakau: vangiai, neišradingai ir gana neracionaliai. Visame krašte daugybė visokių renginių renginėlių, kuriems sukrapšto lėšų valstybė, kai kur priduria ir savivaldybės. Bet jie, tie tipiškai minėjimai – dažniausiai tik fasadinės kultūros apraiškos, rengiami tik tuokart pasirodyti, kad kokioj ataskaitoj būtų galima įrašyti „paukščiuką“, kaip sovietmečiu. Būtų mano valia, dalį tiems vienadieniams renginiams skirtų lėšų atiduočiau padoriai leidyklai, kad išleistų tiek egzempliorių iliustruoto lietuvių kalbos „Žodyno paaugliams“, kiek pakaktų dovanoti visiems, sakykim, dešimtos klasės mokiniams su minimo šimtmečio įrašu, pradinukams taip pat būtų dovanoti iliustruotą „Pradinukų žodyną“. Taip Kalbos ir knygos metais būtų pasirūpinta ir kalba, ir naujinga knyga bei švietimu.

O kas įdomaus ir informatyvaus šia proga pateikiama plačiau visuomenei? Kur LRT, visuomeninio transliuotojo, konkursai ir programos? Manau, pagal Vaižganto „Pragiedrulių“ galima sukurti įdomų ir patrauklų scenarijų televizijos filmui apie tą laikotarpį. Ar neverta tokio scenarijaus Jurgio Bielinio biografija? Arba Vinco Kudirkos satyros? Ypač istorija su tupykla. Nacionalinis dramos teatras, vis dar neatsidžiaugiantis „Žaldokyne“, galėtų parengti naujovišką Sofijos Čiurlionienės „Aušros sūnų“ spektaklį, jeigu kas iš jo vadovų atsimitų tokią dramą esant.

Kalbos ir knygos metai dar tik įpusėjo, tad norisi tikėti, kad antroji jų pusė bus prasmingesnė ir įdomesnė už pirmąją. Aišku, to būtų galima tikėtis, jeigu bus supras-ta, kad prasmingiausia lemtingus praeities įvykius minėti našiomis investicijomis į ateitį. ❧

Jis numeta galiūnus nuo sostų

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Pernai gegužės pirmąją JAV šventė pergale Irake. Trečią kartą per 12 metų jos ginkluotosios pajėgos lengvai sutriuškino priešą. Pasaulio supervalstybės galia atrodė beribė. Vašingtone vadinamieji neokonservatoriai ir kiti „naujosios imperijos“ šalininkai atvirai aiškino, kad Sadamo valdžios nuvertimas tėra uvertiūra Artimųjų Rytų, gal net viso pasaulio pertvarkymui. Iranas, Sirija, Šiaurės Korėja turėsiančios prisitaikyti prie naujos tikrovės arba joms grės Irako likimas. Vašingtono ryžtingumas, palaikomas galingiausios kariuomenės pasaulio istorijoje, atvers naują istorijos puslapį. Ne tik politikai, bet ir politologai plačiai svarstė naują, gal net nesąmoningai sukurtą JAV imperiją, stengėsi numatyti tolesnę plėtotę, atskleisti jos silpnąsias vietas. Bet mažai kas abejojo, kad naujasis hegemonas tvarkys pasaulį dar ilgą laiką.

Po metų viskas atrodo kitaip. Nebe kalbama apie naujus iššūkius ir būsimas pergales, bet svarstoma, kaip sumažinti JAV nuostolius bei sudaryti sąlygas garbingai pasitraukti iš Irako, kartu užkertant kelią galimai suirutei arabų pasaulyje. Jau kelis mėnesius JAV patiria karines, politines ir dorovines nesėkmes. Karinis pasipriešinimas tik didėja. Balandžio mėnesį Faludžoje sukilėliai atlaikė JAV antpuolius, pietuose amerikiečiai nepajėgia įveikti kovingojo mulos al Sadro milicijos. Nors JAV galėtų išblaškyti savo priešininkus, politinė ir moralinė tokios pergalės kaina būtų per didelė, per nežabotą antpuolį žūtų šimtai ar tūkstančiai civilių gyventojų, nukautus kovotojus pakeistų kiti, pasipriešinimas sustiprėtų.

Politiškai JAV pralaimi karą beveik

visuose frontuose. Tarptautinė parama okupacijai nedidėja. Daugelyje šalių auga spaudimas išvesti savo karinius dalinius iš Irako. Absoliuti irakiečių dauguma – pagal kai kurias apklausas iki 90% – laiko amerikiečius okupantais, o ne išvaduotojais. Artėja birželio 30 d., dalinio suverenumo perdavimo data, ir akivaizdu, kad beveik neįmanoma suderinti kurdų, šiitų ir sunitų reikalavimų. Kurdai nori daugiau autonomijos negu kitos dvi grupės pasiryžusios jiems suteikti, šiitų siekis sukurti daugumos tvirtai valdomą valstybę kitų laikomas mėginimu primesti religiška radikali daugumos valią labiau sekuliarizuotoms mažumoms, o technokratų vaidmens didinimą kurdai ir šiitai laiko sąmokslu sugražinti į valdžią Sadamą rėmusius sunitus. Neišsprendžiamų dilemų akivaizdoje Vašingtonas patikėjo suverenumo perdavimo procesą JTO įgaliotiniui Brahimi. Tai puikiausiai rodo, kiek apsvirtęs JAV pasaulis – prieš metus Vašingtonas net neketino prileisti JTO prie Irako valdymo, o dabar iš anksto dievagojasi, kad pritaras Brahimio ir JTO pasiūlymams.

Nuotraukos iš Abu Graibo kalėjimo pakirto jau ir taip pašlijusį JAV moralinį autoritetą. Irakiečių akyse jų tautiečių pažeminimas, išniekinimas, kartkartėmis ir kankinimas atskleidė gražių žodžių apie laisvę ir teisinę valstybę tuštumą. Pasibjaurėjo ne tik irakiečiai. Juolab kad prezidentas Bushas, nesuradęs jokių masinio naikinimo ginklų sandėlių aiškina, kad Sadamo grasos ir kankinimo rūmų uždarymas pateisino Irako invaziją.

Klaidos ir nesėkmės ženklino be-

veik kiekvieną JAV žingsnį. Po JAV kariuomenės išiveržimo į Bagdadą nebuvo mėginama sustabdyti plėsimų ir padeginėjimų bangos, nesirūpinta greitai atstatyti elektros ir vandens tinklų. Irako ginkluotosios pajėgos buvo paleistos, šimtai tūktstančių karių bei kitų atsakingų valdininkų liko be darbo ir pajamų. JAV kariai per greit griebėsi smurto, nepaisydami civilių aukų. Nestebina, kad būtent Faludža yra pasipriešinimo židinys. Ten pernai balandžio 28 d. kariai atidengė ugnį į minią ir nužudė 13 civilių gyventojų, o po kelių dienų dar keli civiliai gyventojai buvo nušauti.

JAV atstovai visus išpuolius prieš juos ir jų šalininkus priskyrė Sadamo „žudikams“, užsienio teroristams ir musulmonų fanatikams. Vašingtonui net neatėjo į galvą, kad pasipriešinimą gali palaikyti platesni gyventojų sluoksniai, pasipiktinę savo šalies okupacija ir suverenumo netekimu, giminių ir gentainių nužudymu, nekaltų žmonių areštais. Ideologizuotas žvilgsnis į įvykius, įkyrus moralizavimas, negebėjimas įsijausti į gyventojų nuotaikas pakirto amerikiečių patikimumą. Savo pilkame gyvenime ir *al Jazeera* televizijos laidoje irakiečiai neatpažino nei JAV atstovų rožinėmis spalvomis piešiamo Irako vaizdo, nei kovos tarp blogio ir gėrio, laisvės ir nelaisvės, kurioje amerikiečiai buvo nepriekaištingi geriečiai. Suprantama, kad JAV valdininkai ir spaudos atstovai, kuriems labiausiai rūpėjo nuraminti nuotai-

kas Amerikoje ir ten sukurti sėkmės regimybė, gražino padėti ir tirstino spalvas, bet neturėjo pamiršti, kad toks vienašalis sudėtingų įvykių vaizdavimas atrodo kaip begėdiška propaganda.

Vašingtono bėdas sukėlė jo naiviai arogantiškas žvilgsnis į pasaulį. Busho komanda manė, jog jos politikos teisingumas toks akivaizdus, kad jai pritaris visi geros valios irakiečiai. Kad jie sutiks amerikiečius su gėlėmis kaip išvaduojuos, entuziastingai paklus okupacinei valdžiai, o JAV kariuomenė lengvai susidoros su pasipriešinimu, kuri kiekvienu atveju remtų tik saujelę krauju susitepusių Sadamo šalininkų ir užsienio džihadistų. Bet kodėl reikėtų manyti, kad dešimtmečiai Sadamo propagandos nepadarė jokio poveikio, kad irakiečiai bus palankiai nusiteikę JAV atžvilgiu, nors Vašingtonas besąlygiškai rėmė Izraelio agresyvią politiką Palestinoje ir neslėpė savo priešiško daugeliui arabų šalių bei noro pertvarkyti net draugiškų šalių politinę santvarką. Arogantiška Vašingtono valdininkų nuostata, kad jie galės valdyti Iraką be irakiečių ir jų patarimo, be jokios šalies kultūros ir kalbos supratimo, kad kariuomenė galės greit ir veiksmingai numalšinti bet kokius neramumus. Tad Irako valdymas buvo patikėtas Pentagonui, o ne Valstybės departamentui, kariškiams, o ne civiliams, jėgos, ne dialogo šalininkams.

Amerikiečiai neteko irakiečių daugumos pasitikėjimo ir geros valios. Jų nebeatgaus. Tai veikiausiai suprantama net prezidentas Bushas, nors jis dar kalba apie pareigą ištvirti ir nugalėti laisvės priešus. Daugelis apžvalgininkų irgi pabrėžia būtinybę pasilikti Irake, bet ne dėl to, kad viliasi, jog padėtis ilgainiui pagerės. Reikia ištvirti, kadangi staigus JAV pasitraukimas sukels pasekmių, pragaištingesnių negu pralaimėto karo Vietname. Būgštaujama, kad toks pasitraukimas destabilizuotų regioną, sustiprintų radikalių musulmonų įtaką, sukurtų naują bazę tarptautiniam

terorizmui. Nevalia leisti pasipriešinimui nuspręsti, kada ir kokiomis sąlygomis karas liausis, nes tai padrasintų radikalius musulmonus.

Šis antrasis dabartinio prezidento karas atskleidė JAV karinių pajėgų pažeidžiamumą, palaidojo jų nenugalimumo įvaizdį, sukeltą žaibiško Afganistano nukariavimo. Tik dabar išsąmoninama, kad raketos, taiklios bombos ir kita moderni karo technika buvo veiksmingos, nes suteikė persvarą Šiaurės aljanso kariams pilietiniame kare, kuriame gyventojų dauguma nusigrėžė nuo Talibano valdžios. Nereikia nuvertinti neprilygstamų Vašingtono ginkluotojų pajėgų, kurios galėtų lengvai sutriuškinti kiekvieno priešo kariuomenę. Bet vargu ar priešas stos į atvirą kovą. Pasiklojęs Irako pasipriešinimo patirtimi, jis žinos, kad partizaniniu karu galima iš dalies neutralizuoti JAV karinį pranašumą, kad galima sėkmingai priešintis ne tik Vietnamo džiunglėse, bet ir dykumų apsuptuose miestuose. Tokiam karui ir ruošūsi, jei konfliktas artėtų. Karas priminė, kad negalima palaužti didelio pasipriešinimo netaikant nuoseklaus teroro ir kitų represinių priemonių. Priešas žinos, kad, nepaisant amerikiečių karių polinkio per greit atidengti ugnį ir belaisvių žeminimo bei kankinimo, JAV šitokios priemonės nepriimtinos.

Smuko JAV politinė galia. Vienašalė politikos era baigiasi, praėjus vos trejiems metams nuo jos pradžios. Ateityje Amerikos gyventojai taip lengvabūdiškai nepritaris naujam antpuoliui, reikalaus, kad bet kokiam žygiui pritaritų tarptautinė visuomenė. JAV gali smogti viena, bet be sąjungininkų ji nepajėgia okupuoti ir valdyti svetimos šalies. Tam trūksta karių ir lėšų. O kadangi tai žinoma, grasinimai pulti taps mažiau veiksmingi, tad JAV reikės siekti sąjungininkų pritarimo, pastarieji savo ruožtu galės su Vašingtonu kiekiau derėtis ir reikalauti nuolaidų. Bet ir po šio fiasko JAV liks vienintelė supervalstybė. Visos šalys turės atsižvelgti į jos norus, o atviras priešiškus bus ku-

pinas pavojų. Vašingtonas turi įvairiausių ūkinių svertų bei politinio spaudimo priemonių, kuriomis gali nepaprastai apsunkinti oponento gyvenimą. Tiesiog neracionalu tapti JAV priešu. Net Vokietija ir Prancūzija, kurios taip atkakliai priešinosi Irako invazijai, uoliai stengiasi pataisyti ryšius, nors ir neatsisako savo principinių nuostatų dėl Irako.

Pakirstas JAV dorovinis autoritetas. Kiek – priklausys nuo tyrimų, kurie nustatys, kiek žmonių nukentėjo, ir kas galutinai atsakingas už belaisvių pažeminimą, kankinimą, kai kuriais atvejais ir nužudymą. Pentagonas aiškina, kad tai pavienių nedrausmingų karių savivalė. Bet atsiranda vis daugiau duomenų, kad ir aukštesni pareigūnai žinojo ar bent nujautė, kas vyko Abu Graibo kalėjime. Visus metus Tarptautinis raudonasis kryžius nuosekliai pranešinėjo apie grubius Ženevos konvencijos pažeidimus, bet nieko nebuvo daroma. Kaltųjų paieškos dar ilgai tęsis, bet dalis atsakomybės tenka JAV valdžios viršūnėms. Ne be prezidento Busho ir gynybos ministro Rumsfeldo pritarimo buvo nutarta netaikyti Ženevos konvencijos Afganistane sumintiems *al Qaeda*'os ir Talibano nariams, kai kuriuos įtariamus teroristus laikyti slaptuose kalėjimuose ir tardytojams leisti naudoti prievartą. Buvo aiškinama, kad kariaujant su teroru negalioja kai kurios taisyklės ir normos. Nesakau, kad valdžios viršūnės skatino belaisvių niekinimą arba jam pritarė, bet jos prisidėjo sukuriant nuostata, kad nereikia skrupulingai taikyti Ženevos konvencijos arba stropiai rūpintis „teroristų“ teisėmis. Arogancijos pilnatyje buvo manoma, kad patiems galima nutarti, kurios žmogaus teisės, tarptautiniai įsipareigojimai ar institucijos bus gerbiamos ir kokiomis aplinkybėmis. JAV ir toliau kalbės apie žmogaus teises ir žmonių orumą, bet po Abu Graibo kaip tik tie, kuriuos JAV svarbiausia pasiekti ir įtikinti, – arabai ir musulmonai – jų nebesiklausys. *Po hubris, nemesis.* ☒

REDAKCIJOS PRATARMĖ

Šio numerio temą skyrėme gana aktualiam ir komplikuotam klausimui – šiandieniam mūsų santykiui su savo nesena, tiesa, jau praėjusio amžiaus istorija. Tik tai ne tiek pažinimo ar žinojimo, o veikiau praktinis santykis: kaip *vertintina* sava, pvz., Nepriklausomybės laikų ar sovietmečio istorija. Kalbėdami apie praeities vertinimą, nusitaikome bent į tris dalykus: *turinį* (kurie dalykai iš praeities laikytini gerais, kurie blogais), vertinimo *kriterijus* (koks yra šiandien dominuojančių/kovojančių praeities vertinimų pagrindas, kokiomis vertybėmis jie pagrįsti) ir *pasiūlymus*, kaip elgtis (adekvačių ir neadekvačių) vertinimų akivaizdoje. Visi šie aspektai ir sklaidomi keturiuose čia publikuojamuose skirtingo žanro, stiliaus ir tematikos tekstuose. Dalykas, nuo kurio visos publikacijos atsispiria, yra kone kiekvienai visuomenei būdingas polinkis savo istorijoje „išaukštinti herojus“ ir „pasmerkti išdavikus“.

Antai teisininko Bernardo Gailiaus studijoje apie agentus smogikus ir jų dabartinius teismus šis polinkis laikomas natūraliu visuomenės požyriū, ir jo šiandienėje Lietuvoje kaip tik ir pasigendama: valstybė turi rūpintis, kad visuomenę pasiektų „aiškūs signalai, kad Sovietų Sąjunga buvo *priešas*, partizanai – *saviškiai*, o agentai-smogikai – *išdavikai*“. Vis dėlto pačiam autoriui labiau rūpi ne tikras ar tariamas „saviškių“ herojiškumas, o adekvatus įvykių įvardijimas: partizanų kovos buvusios ne brolių miškinų ir stribų pjautynės, ne klasių kova kaime ar ginkluotų gaujų likvidavimas, ir ne pokario ginkluotoji rezistencija, o tiesiog Lietuvos karas su Sovietų Sąjunga, kurį pastaroji tąsyk laimėjo. Panašų prigijusių šampų perprasminimo pastangą kitoje studijoje pateikia istorikas Nerijus Šepetys, atsigrežiantis į Vilniaus krašto sugrįžimo Lietuvai istoriją. Kaip žinoma, Vilnių Lietuva atgavusi iš SSRS, nors esą galėjusi jį atsiimti ir pati Vokietijos–Lenkijos karo pradžioje. Priešingai paplitusiam požyriū, jog šitaip Lietuva padarusi nedovanotiną istorinę klaidą (dėl bailumo, išgėlimo ir t. t.) ar net neišnaudojusi šanso išgelbėti bent dalį Nepriklausomybės, autorius tuometinių Lietuvos vadovų apsisprendimą traktuoja kaip sąmoningą, moralų patrauklaus, bet negarbingo žingsnio atsisakymą.

Praeities įvykius ar procesus galima dalyti į teigiamus ir neigiamus, tačiau juos sunku smerkti ar aukštinti. Iškilios istorinės asmenybės dažnai susilaukia kaip tik tokio tipo dėmesio: tik jos gali būti laikomos „išdavikais“ ar „herojais“. Dėl vienos tokios asmenybės – gen. Povilo Plechavičiaus apdovanojimo prieš keletą mėnesių ir buvo kilęs tam tikras viešuomenės sujudimas, į kurį atsiliėpė ir mūsų žurnalas (žr. Sigito Jegelevičiaus straipsnį *NŽ-A*, 2004, Nr. 3). Diskusijų dėl gen. Plechavičiaus ir jo veiklos

vertinimo pratęsimą šiame numeryje ir galima regėti kaip lietuviško *Historikerstreit* (vokiečių istorikų ginčo dėl XX a. istorijos vertinimo) liudijimą. Skelbiami istorikų Alvydo Nikžentaičio ir Sigito Jegelevičiaus poleminiai tekstai, kuriuose labiau gilinamasi nebe į praeities dalykų vertinimą, o į Plechavičiaus apdovanojimo istorijoje išryškėjusių skirtingų vertinimų kriterijus, yra ryškus tokio vyksmo pavyzdys.

Nikžentaičio įsitikinimu, su laiku kinta ne tik tokių vertinimų kriterijai, bet ir jų rėmai: šiandien nepakanka mokliškai nustatyti vienų ar kitų dalykų *istorinę* vertę, bet reikia atsižvelgti į kultūrinės atminties kūrimo/konstravimo prioritetus. Kitaip negu fakto tiesos ar interpretacijos korektiškumo įsikibę istorikai, už kultūrinę atmintį atsakomybę turinti prisiimti valstybė laikosi ne amžinųjų ar praeities epochų, o dabartinių kriterijų ir vertybių, galinčių konsoliduoti visuomenę ir teikti jai pilietinės identifikacijos pavyzdžius demokratiname ir pliuralistiniame pasaulyje. Taigi, pasak Nikžentaičio, neadekvatus savos praeities vertinimas šiandien kyla dėl „naujausių istorijos teorijų neišmanymo“, taigi dėl mūsų mokslo ir sąmoningumo atsilikimo nuo Vakarų pasaulio. Tuo tarpu Šepečio ir Jegelevičiaus straipsniuose pastebima priešinga tendencija – šiandienų mūsų istorikų polinkis kritikuoti savo praeitį pagal vakarietiškus „politinio korektiškumo etalonus arba per šiuolaikinių socialinių mokslų sąvokų tinkelį“. Tad kartais nekritiškas sekimas Vakarų istoriografijos madosis nemadingą sąmoningą patriotinę Lietuvos istorijos viziją pakeičias madinga nesąmoninga prosovietine. Panašią priklausomybę nuo sovietinio ideologinio auklėjimo svėrtų ir šampų mūsų visuomenės sąmonėje įžvelgia Gailius, kalbėdamas apie partizanų karo vertinimo neadekvatumą. Sovietinės Lietuvos istorijos vizijos gajumą ir sovietmečio istorijos mokslo statuso patrauklumą kaip vieną praeities interpretacijų konflikto priešasčių išskiria ir Jegelevičius. Replikuodamas į Nikžentaičio brėžiamą valstybės, konstruojamos ir vykdomos kultūrinės atminties politikos viziją, Jegelevičius „neklaužadiškai“ pasisako už instituciškai nekontroliuojamą istorijos tyrimą ir teigia konfliktų dėl istorijos vertinimo neišvengiamumą. O štai Gailius ir Nikžentaitis, kiekvienas savaip, tvirtina esant neišvengiamą visuomenės sąmonės, kultūrinės atminties ar istorinės kultūros valstybinį formavimą. Tačiau skiriasi tokio formavimo atspalvis: vienas – tradiciškai „patriotinis“, besilaikantis valstybei svarbios praeities tiesos, kitas – moderniai „demokratiškas“, siūlantis aktualizuoti dabarties visuomenei svarbius praeities momentus. Tokia „patriotizmo“ – „demokratijos“ priešprieša išties daugiau pasako apie dabartinės visuomenės nuotaikas, vertybes ir rūpesčius, nei apie Nepriklausomos Lietuvos ar sovietmečio gerumus ir blogybes.

KARAS, AGENTAI-SMOGIKAI IR POSOVIETINĖ VISUOMENĖ

Bernardas Gailius

Neįmanoma atsiriboti nuo savo praeities. Manyti, kad atkūrus Nepriklausomybę prasidėjo visiškai naujas gyvenimas, niekaip nesusijęs su 50 okupacijos metų, yra taip pat naivu, kaip ir manyti, kad žlugus Sovietų Sąjungai baigėsi Šaltasis karas ir išivyravo pasaulinė taika. Visa, kas vyksta šiandien, yra pasekmė to, kas vyko vakar, kaip ir visa, kas vyks rytoj, bus pasekmė to, kas vyksta šiandien. Todėl nori nenori apie okupaciją, pasipriešinimą, kolaboravimą, prisitaikymą, nusikaltimus, aukas, traumas ir panašius dalykus kalbėti teks.

Vienas tokio kalbėjimo būdų yra okupacinių struktūrų įvykdytų nusikaltimų tyrimas ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teismuose, deja, vykstantis gana vangiai. Apie priežastis, trukdančias tirti ir įrodinėti okupacinių struktūrų ir jų bendradarbių, konkrečiai agentų-smogikų padarytus nusikaltimus, buvo diskutuojama kovo 18 d. LGGRTC Specialiųjų tyrimų skyriaus surengtame seminare-diskusijoje „Įrodymų rinkimo, pakankamumo ir vertinimo problematika tiriant genocido bylas: agentų-smogikų grupių veiklos tyrimų pavyzdys“¹.

Kadangi man teko būti vienu seminaro pranešėju ir kalbėti kaip tik apie garsiąją Viater ir kitų bylą, tapusią pretekstu renginiui, pamėginsiu pagrindines problemas paaiškinti kiek plačiau. Tačiau pirmiausia – nedidelė provokacija.

AR LIETUVA KARIAVO SU SOVIETŲ SAJUNGA?

Esu įsitikinęs, kad atlikus visuomenės apklausą, būtų gautas neigiamas atsakymas. Tačiau karas vyko, jis truko net dešimtmetį. Kitaip, negu mano Marius Ivaškevičius, nebuvo šis karas *vertikalus* nė *horizontalus*. Daug labiau jam apibūdinti tiktų žodis *visuotinis*. Iš tiesų beveik kiekvienas tuometinės Lietuvos gyventojas turėjo koki nors santykį su karu. Visiems teko apsispręsti ir pasirinkti, dažniausiai labai sunkiai. Todėl dar keisčiau, kad to karo neatsimename.

¹ Žr. B. G., „Akivaizdu, bet neįrodoma“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2004, Nr. 4, p. 198.

Žinoma, tarptautinės teisės prasme būtų galima ilgai diskutuoti, ar Lietuvos partizanų karas buvo vidaus, ar tarptautinis konfliktas, buvo partizanai kombatantai ar nebuvo, atstovavo jie Lietuvai ar neatstovavo ir t. t. Tačiau visuomenė nemažai ir nekalba teisinėmis kategorijomis. Karas dėl tėvynės visuomenine prasme dažniausiai vertinamas kaip *saviškių* ir *priešu*, *gerųjų* ir *blogųjų* santykis. Pirmieji aukštinami, antrieji niekinami. *Išdavikai* prakeikiami, *herojai* pagerbiami. Galbūt labiau abejoti linkusiems mokslininkams tai atrodo primityvu, grubu ir nepriimtina, tačiau taip yra. Ir taip turi būti. Toks paprastas mąstymas ugdo bendrumo pojūtį ir padeda išsaugoti valstybę.

Kaip tik tokio paprastumo trūksta partizaninio karo atveju. Jis net nelaikomas *karu*. Daug populiariausnis *pokario* terminas. Ir nieko netrikdo, kad šią sąvoką palydi tokios frazės kaip: „miškuose aidėjo šūviai“, „po kaimus siautė stribai“, „turgaus aiškėse gulėjo partizanų lavonai“ ir t. t. Nieko sau *pokaris*.

Sunkiai vyksta ir *gerųjų* bei *blogųjų* identifikavimas. Vadinti partizanus banditais, tiesa, jau nebemadinga, bet ar tikrai laikome juos *saviškiais*? Jeigu Vytauto Didžiojo kariuomenė, girdanti žirgus Juodojoje jūroje, 1864-ųjų sukilimo dalyviai ar pagaliau 1918–1920 m. Nepriklausomybės kovos visuomenės samonėje siejasi su žodžiu *mes*, tai partizanai vis dėlto yra labiau *jie*. Todėl ir su Sovietų Sąjunga *mes* nesame kariavę. Kariavo *jie*.

Blogiečius apibūdinti dar sudėtingiau. *Priešus* vargais negalais pavyksta nustatyti, tačiau *išdavikų* – jokių prošvaisčių. Viso pasaulio kolaborantų pasiteisinimuose galima rasti prometėjišką motyvą: „Aš tik norėjau padėti žmonėms“. Kadangi okupantai visuomet svetimi, o kolaborantai savi, tai labai lengva nusikaltimą pateikti kaip gerą darbą ir savo veiklą vaizduoti kaip gudrų tarpininkavimą, kurio rezultatas – sprespaudos mažėjimas. Tik paprastai tokiais išvedžiojimais niekas netiki. O Lietuvoje tiki daug kas.

Apie *herojų garbinimą* ir *išdavikų prakeikimą* neverta net kalbėti. Per keturiolika Nepriklausomybės metų taip ir nebuvo sukurtas joks tikras, net labai modernus, herojinis epas apie partizanų karą. Užtat retskykais pasi-

girsta nuomonė, kad Lietuvos partizanų priešas numeris vienas – Antanas Sniečkus – buvo tikresnis kovotojas už nepriklausomybę.

Kodėl tokie sveiku protu nesuvokiami dalykai vyksta Lietuvoje? Pasilikime šį klausimą pabaigai, o dabar leis-kime į sceną išėiti agentams-smogikams.

KAS JŪS, AGENTAI-SMOGIKAI?

Norintiems agentų-smogikų veikla pasidomėti plačiau, rekomenduoju išsamų Mindaugo Pociaus straipsnį², kuriuo čia toliau remiamasi.

Specialiąsias grupes ir provokacinius dalinius, kurie bandydavo apsimesti partizanais ir, susisiekę su tikraisiais rezistentais, juos suimti ar nužudyti, LSSR MGB³ kūrė beveik nuo pat partizaninio karo Lietuvoje pradžios. Ši taktika jau buvo išbandyta Vidurinėje Azijoje bei Vakarų Ukrainoje ir abiem atvejais pasiteisino.

Pirmieji panašaus pobūdžio daliniai buvo sudaryti daugiausia iš sribų ir vietinių milicininkų. Jų veikla buvo ne itin efektyvi, veikiau itin neefektyvi. Apsimesti partizanais pasirodė ne taip jau paprasta. Milicininkai ir sribai nežinojo rezistentų papročių ir įpročių, be to, neretai bandydavo ta pačia proga pasipelnyti plėšikaudami, todėl greitai išsiduodavo. Pasitaikydavo ir visiškai kurioziškų situacijų, kai žmonės tiesiog iš veido atpažindavo vietinius pareigūnus.

Todėl tikrųjų agentų-smogikų ir iš jų sudarytų specialiųjų grupių veiklos pradžia reikėtų laikyti 1946 m. gegužės 1 d., kai į Lietuvą atvyko garsusis apsiausto ir (ypač) durklo riteris SSRS saugumo majoras Aleksejus Sokolovas. Jis ėmėsi iš naujo kurti specialiąsias grupes. Kaip tik Sokolovas sumanė agentais-smogikais verbuoti suimtus partizanus. Žiūrint iš sovietų pusės, tai buvo puikus sprendimas. Kas gi galėtų geriau apsimesti partizanų už jį patį? Šitaip maždaug per metus Sokolovui pavyko sukurti pirmąją „centrinę“ specialiąją grupę, pavaldžią LSSR MGB 2-N valdybai. Vėliau buvo numatyta kurti ir antrąją, tačiau apie jos veiklą žinių nedaug. Pačiais „karščiausiais“ agentų-smogikų veiklos metais, apie 1950 m., greta „centrinę“ specialiųjų grupių buvo sukurtos ir „vietinės“, pavaldžios LSSR MGB sričių valdyboms. Pavienių agentų-smogikų kartais turėdavo ir apskričių ar rajonų skyriai.

Agentų-smogikų istoriją sąlyginai galima skirstyti į tris periodus, atsižvelgiant į veiklos pasikeitimus. Pirmasis jų truko maždaug 1947–1950 m. Tuo metu specialiosios grupės veikė dviem pagrindinėmis kryptimis. Visų pirma jų užduotis buvo „operatyviai apdoroti“ suimtus partizanus ir ryšininkus. Tam buvo naudojama la-

bai įdomi kombinacija. Nepavykus išgauti iš suimtojo parodymų, saugumiečiai nusprendavo jį pervežti į kitą vietą. Pakeliui konvojų užpuldavo „partizanai“ ir suimtajį išlaisvindavo. Tuomet jį nusivesdavo į mišką ir apklausdavo, neva norėdami sužinoti, su kuo turi reikalą. Siekdamas įgyti pasitikėjimą, žmogus paprastai pasakydavo viską, ką žinodavo apie partizanus. Po apklausos jį vedavo „į štabą“. Ši kartą „partizanus“ užpuldavo „kareiviai“ ir atsiimdavo suimtajį. Jo išsamūs parodymai būdavo „žuvusių partizanų“ planšetėse.

Greta šių įmantrių operacijų pirmuoju veiklos periodu agentų-smogikų grupės užsiimdavo ir partizanų naikinimu. Šiais atvejais remtasi LSSR MGB iš anksto surinktais duomenimis. Agentai-smogikai būdavo nuvežami į veiklos rajoną, kur per žinomus ryšininkus susisiekdavo su tikraisiais partizanais ir juos suimdavo arba nužudydavo. Tai nebuvo taip paprasta, kaip gali pasirodyti. Specialiajai grupei reikdavo sukurti „legendą“, paaiškinančią jų buvimą „svetimoje teritorijoje“. Be to, reikėjo įtikinti partizanus, kad smogikai savi. Todėl operacijoms būdavo itin kruopščiai rengiamasi. Agentai-smogikai turėdavo rengtis, elgtis ir kalbėti kaip tikri partizanai. Net jų ginklai būdavo parenkami, atsižvelgiant į apygardos, kurios teritorijoje bus veikiamas, ginkluotę.

Antrasis agentų-smogikų veiklos periodas prasidėjo apie 1950 m., kai atsirado vadinamosios agentūrinės-kovinės grupės. Jos turėdavo kur kas mažiau narių negu specialiosios grupės. Agentūrinių-kovinių grupių varmoji jėga – „operatyviai naudojami“ suimtieji partizanai. Daugelį svarbesnių rezistentų buvo stengiamasi sulaikyti slapta (dokumentuose tai vadinama *neglasno sniatj*). Tuomet iš jų būdavo išgaunami parodymai apie kovos draugus ir jų slėptuves, paskui iš agentų-smogikų suformuojama agentūrinė-kovinė grupė, kuri suimtajį naudodavo kaip vedlį. Priklausomai nuo operacijos sėkmės, išduotieji partizanai būdavo nužudomi arba suimami. Pastaruoju atveju ir jie galėdavo būti „operatyviai panaudojami“. „Panaudotųjų“ likimas įvairus. Vieni jų vėliau patys tapdavo smogikais, kitų ir bendradarbiavimas su LSSR MGB neišgelbėdavo nuo represijų, kartais net mirties.

Paskutiniuoju veiklos periodu, maždaug 1951–1953 m., didžiausias dėmesys buvo skiriamas „legendiniams“ štabams kurti. Panaudojant agentais-smogikais užverbuotus partizanų vadus, būdavo sukuriamas LSSR MGB kontroliuojamas kokio nors stambesnio vieneto (paprastai – apygardos arba srities) štabas, kuris bandydavo suvienyti jo teritorijoje veikiančius būrius. Operacija baigdavosi tokių būrių sunaikinimu. Archyvinuo-

² Pocius, M., „MVD-MGB specialiosios grupės Lietuvoje 1945–1959 metais“, in: *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo instituto leidinio „Darbai“*, Nr. 1, 2; *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 1.

³ Su partizanais kovojusi sovietų įstaiga ne kartą keitė pavadinimą.

Vis dėlto didžiąją agentų-smogikų veiklos laikotarpio dalį jie buvo pavaldūs LSSR MGB. Todėl čia ir toliau bus vartojamas pastarasis terminas.

se dokumentuose yra duomenų, kad saugumiečiai turėjo planų dar kartą pabandyti „suvienyti“ visos Lietuvos partizanus, tačiau tai iki galo nepavyko.

Viskas, kas buvo susiję su agentais-smogikais, sovietinėje Lietuvoje buvo išlaptinta.

Vis dėlto, matyt, įdomiausias klausimas yra „kodėl?“ Kodėl vakarykščiai partizanai tapdavo agentais-smogikais? Kokius stebuklingus metodus panaudodavo LSSR MGB pareigūnai, priversdami žmogų išduoti tai, dėl ko jis būdavo pasiryžęs rizikuoti gyvybe?

Stebuklų nebūna. Verbuojuant dažniausiai būdavo naudojamas paprasčiausias šantažas. Iš pradžių iš suimtų partizanų būdavo „ištraukiami“ parodymai. Kaip žinia, tikrai kūrybiškai tardant atsilaiko nedaugelis. Kai kurie sovietiniai „specialistai“ pasakytų, kad niekas – jeigu atsilaikė, vadinasi, nepakankamai kūrybiškai buvo tardomas. Išgavus parodymus, suimtąjį būdavo grasinama sukompromituoti prieš kitus partizanus, jeigu jis nesutiks bendradarbiauti. Paskui būdavo atliekamas veiksmas, kurio pavadinimą sunku išversti į lietuvių kalbą – *zakreplenije*. Ką tik iškeptas agentas turėdavo pasirašyti sutikimą bendradarbiauti, gaudavo slapyvardį ir, svarbiausia, pagal jo parodymus, kartais ir jam dalyvaujant, būdavo suimami arba nužudomi kiti partizanai. Viskas. Kelio atgal nelikdavo. Nereikėdavo grąsinti represijomis, pakakdavo pasakyti, kad agentas bus paleistas. Su visais reikiama is įrodymais – tiesiai į ran-

Rudolfas Ottingas, apsimitęs žuvusiu partizanu. 1948 04 26. LYA, f. K-1, ap. 49, b. 148, l. 20–24. Jono Vaitkaus fotoreprodukcija

kas partizanams. Kaip alternatyva siūlytas gerai apmokamas darbas jaunatviškame kolektyve. Paprastai šis metodas puikiai suveikdavo.

Žinoma, tai pavykdavo ne visada. Todėl labai svarbus buvo ir ankstesnis verbavimo etapas – parinkti tinkamą kandidatūrą. Juk verbuojami buvo ne visi partizanai.

⁴ Starkauskas, J., „Agentas Kirvis – Balandis“, in: *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1995, Nr. 13, p. 214.

Reikėdavo rasti tokį, kuris arba išsigąstų grasinimu, arba susigundytų agento-smogiko *dolce vita*. Kokie tai būdavo žmonės, paaiškėja panagrinėjus vieno garsiausių agentų-smogikų – Rudolfo Ottingo, agentūrinio slapyvardžiu „Kirvis“, biografiją, aprašytą Juozo Starkausko straipsnyje⁴. Žinoma, čia pat reikia pažymėti, kad tai ne visai būdingas pavyzdys. Savo asmeninėmis savybėmis Ottingas buvo itin artimas agento-smogiko idealui. Tiesą sakant, tarp šių sovietų saugumo „kilerių“ būta ir daug padoresnių žmonių. Ne veltui juos dabar kamuoja psichinės ligos. Tačiau kaip serijinio žudiko pavyzdžiu dažniausiai pasirenkamas Džekas Skerdikas, mafijozo – Alas Capone, o teroristo – Osama bin Ladenas, taip ir agento-smogiko pavyzdžiu verta rinktis Ottingą.

JUST A GIGOLO

Rudolfas Ottingas gimė 1923 m. Vokietijoje, Saro srities Saar-Dauterio miestelyje. 1941 m. baigęs gimnaziją jis buvo paimtas į Vokietijos kariuomenę ir kaip puskarininkis išsiųstas į Rytų frontą. Vokiečiams traukiantis Ottingas netikėtai susirgo, todėl liko Suvalkijoje pas jį priglaudusį ūkininką. Čia prabuvo iki pat 1946-ųjų – audringiausio savo gyvenimo laikotarpio pradžios. Tada Ottingas tapo „Tauro“ apygardos „Geležinio vilko“ rinktinės „Sakalo“ kuopos partizanu. Tačiau ilgai kariauti jam neteko – 1947 m. balandį vadinamosios čekistinės-karinės operacijos metu buvo suimtas. Starkauskas Ottingo suėmimą aprašo taip: „Suimamas nesipriešino ir tuoj pat išdavė jam žinomus bunkerius, kuriuos šturmuojant, žuvo 4 partizanai, o vienas buvo paimtas gyvas. Išdavė 6 ryšininkus“⁵. Perfrazuojant vieną žinomą humoristą, čia priėjo Sokolovas. Ottingas tapo agentu-smogiku slapyvardžiu „Kirvis“. Detalios verbavimo aplinkybės, suprantama, nežinomos. Jeigu šis procesas ir buvo kaip nors dokumentuojamas, tai tokių dokumentų arba seniai nebėra, arba jie tikrai ne Lietuvoje. Vis dėlto, atsižvelgiant į tolesnius įvykius, galima spėti, kad didesnių sunkumų Sokolovui nekilo.

Ką Ottingas veikė toliau, aišku iš to, kas pasakyta anksčiau. Buvo specialiosios grupės vadas ir vykdavo į operacijas. Šiaip, atrodo, gyveno neblogai. Gerai uždirbdavo, mėgo gražiai rengtis, atostogaudavo, sprendžiant iš Lietuvos ypatingajame archyve (LYA) saugomų nuotraukų, geriausiuose SSRS kurortuose, laisvalaikiu žaisdavo šachmatais. Galima spėti, kad nevengdavo išgerti ir veikiausiai mušė žmoną, su kuria, pasak Starkausko, „gyveno kaip katė su šunimi“⁶. Tik neaišku, ar susilaikydavo per adventą. Ir taip iki pat 1953-ųjų – naujų pasikeitimų.

Ginkluotam pasipriešinimui silpstant, darbo agen-

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*, p. 216.

tams-smogikams vis mažėjo. Reikėjo sugalvoti, kaip juos panaudoti kitur. Matyt, Ottingo tautybė lėmė, kad buvo nuspręsta pasiūsti jį į Vokietiją *po mokrym delam*. Ten su kitais dviem agentais „Kirvis“ turėjo veikti prieš lietuvius emigrantus: vienus bandyti verbuoti, kitus iš karto likviduoti. Tarp galimų taikinių buvo minimi ir kunigas Mykolas Krupavičius bei generolas Stasys Raštikis. Po ilgų dvejonių, patikrinimų, planų, „legendų“ ir pasirengimų, Ottingas, jau tapęs LSSR KGB 1-ojo (žvalgybos) skyriaus agentu „Balandžiu“, išvyko į Vakarų Vokietiją.

Tačiau ir sovietus jis „išdūrė“. Patekęs į tėvynę, Ottingas net neketino toliau rizikuoti KGB naudai. Įsitaisęs gimtajame miestelyje ir pradėjęs dirbti policijoje, „Kirvis“–„Balandis“ nuvyko į kontržvalgybą ir, viską apie save papasakojęs, tapo, anot Starkausko, „garbingu biurgeriu“⁷. Sovietai bandė jį susigrąžinti, vėliau – panaudoti *v tiomnuju*⁸, tačiau nei viena, nei kita nepavyko.

Atidžiau pažvelgus į Ottingo biografiją, aiškėja Sokolovo talentas parinkti kandidatus į agentus-smogikus. „Kirviui“ nerūpėjo nei Vokietija, nei Lietuva, nei Sovietų Sąjunga. Partizanų Ottingas tapo todėl, kad nenorėjo būti sučiuptas sovietų, agentu-smogiku – nes tuomet nebereikėjo būti partizanų, o „garbingu biurgeriu“ – todėl, kad tai buvo jo gyvenimo svajonė. Tokį užverbuoti – juokų darbas. Ir specialiosios grupės vadu galima ramiai skirti – visiškai aišku, kad atgal pas partizanus jis tikrai nebėgs. Taigi Sokolovas neapsiriko. Suklydo vėlesni Ottingo šeiminkai. Patekęs į Vokietiją, jis padarė tai, ką buvo galima iš anksto numatyti, – perbėgo į geresnio gyvenimo pusę.

Sklinda gandai, kad Ottingas ir dabar dar gyvas. Jei tai tiesa, norėčiau jam asmeniškai skirti žodžius iš „mambo karaliaus“ Lou Bega dainos *Just a gigolo*:

*There will come a day, when youth will pass away,
What will they say about me?
When the end comes I know, there was just a gigolo
Life goes on without me.*⁹

AGENTAI-SMOGIKAI VERSUS LIETUVOS RESPUBLIKA

Išsiaiškinus, kas buvo agentai-smogikai, galima pereiti prie konkretybių – minėtos Viater ir kitų bylos. Jos pagrindą sudarė LYA išlikusi LSSR MGB vesta agentūrinė byla „Sever“. Iš joje esančių dokumentų buvo nustatyta, kad 1951 m. gruodžio 20 d. LSSR MGB suėmus Šiaurės Rytų Lietuvos partizanų srities vadą Bronių Kalytį (vėliau pakeitusį pavardę į Viater) „Siauba“ ir

užverbavus jį agentu-smogiku, slapyvardžiu „Ramojus“, buvo pradėta minėtos srities štabo legendavimo operacija. „Ramojus“ vaidino srities vada, siuntinėjo įvairių būrių vadams laiškus, per ryšininkus užmezgdavo tiesioginius kontaktus, paskui kartu su kitais agentais-smogikais sunaikindavo partizanų būrius, o jų vadus nužudydavo arba suimdavo. Suimtieji, išskyrus tuos atvejus, kai juos pavykdavo užverbuoti, parengus baudžiamąsias bylas, būdavo perduodami Pabaltijo apygardos kariniam tribunolui ir beveik be išimties sušaudomi. Toks buvo faktinis Viater ir kitų bylos pagrindas.

Teisine prasme kaltinimas buvo grindžiamas tuo, kad partizanai – tai politinė grupė, kurią LSSR MGB siekė fiziškai sunaikinti. Tam buvo naudojami ir agentai-smogikai. Pastarieji žinojo, kokių tikslų siekia juos užverbavusi institucija ir sąmoningai sutiko padėti juos įgyvendinti. Kadangi veiksmai, kuriais siekiama fiziškai sunaikinti atskiros politinės grupės narius, sudaro genocido nusikaltimo, numatyto tuometinio LR baudžiamojo kodekso 71 str., sudėtį, tai šis nusikaltimas ir inkriminuotas buvusiems LSSR MGB agentams-smogikams, kurie buvo kaltinami šioje byloje. Taip apkaltinti Bronius Viater, Pranas Preikšaitis, Ignas Tamošiūnas, Kazys Kregždė ir Algirdas Lapinskas.

Teismo procesas, vykęs Vilniaus apygardos teisme, kaltintojams baigėsi jei ne visišku *fiasco*, tai bent skaudžiu pralaimėjimu. Tik Viater ir Kregždė buvo pripažinti padarę nusikalstamą veiką – bendrininkavę vykdant genocidą. Tačiau dėl psichinės sveikatos būklės bausmė jiems nebuvo paskirta ir abu perduoti artimųjų globai. Kitų trijų kaltinamųjų nusikalstamų veikų teismas nepripažino įrodytomis ir išteisino juos iš visų kaltinimų. Generalinės prokuratūros pareikštas apeliacinis skundas Apeliacinio teismo buvo atmestas.

Tai ir paskatino surengti minėtą seminarą-diskusiją. Jo metu ir išryškėjo svarbiausios problemos, susijusios su agentų-smogikų veiklos tyrimu ir partizaninio karo vertinimu.

AKIVAIZDU, BET NEĮRODOMA

Viena pagrindinių problemų kilo dėl to, kad kaltinimas buvo grindžiamas archyviniais dokumentais, o apie juos Vilniaus apygardos teismas 2002 m. birželio 4 d. nuosprendyje pasisakė taip:

Kaltinimas visiems teisiamiesiems yra grindžiamas pagrindinai raštais, raštų kopijomis, daugumoje nepasirašytais arba pasirašytais kitų asmenų, užslaptintų, slapyvardžiais įvardintų šaltinių agentūriniais pranešimais apie operacijas suimant ar sušaudant partiza-

⁷ *Ibid.*, p. 225.

⁸ Panaudojimas *v tiomnuju* reiškia, kad žmogus, kuriuo pasinaudojama vykdant saugumo ar žvalgybos tarnybų operaciją, apie tai nežino.

⁹ *Juk ateis ta diena, dings jaunystė mana,
Ką gi žmonės tada šnekės?
„Žigolo“, – jie kalbės man prie kapo duobės,
O gyvenimas sau tekės. (vert. Antano Gailliaus)*

nus, kuriuos priėmė ir surašė kiti asmenys, arba jų kopijomis, kurias tvirtino dar kiti asmenys, operacijų dalyvius, agentus-smogikus, įvardijant slapyvardžiais arba vardais.

Kolegija laiko, kad tokiais archyviniais raštais, pranešimais, raštų kopijomis, kuriuose nurodytų duomenų tikrumo negalima patikrinti, sprendžiant baudžiamosios atsakomybės klausimą galima remtis tiek, kiek juose nurodyti faktai įrodant konkretaus teismo veiksnius pasitvirtina kitais duomenimis: teismųjų, nukentėjusiųjų, liudytojų parodymais ar kt.

Kur yra dokumentų originalai? Panašu, kad Rusijoje – FSB archyve, į kurią Lietuvos pareigūnų tikrai niekas neįeis. Taigi originalų nėra, o kopijos netinka, jeigu jose esančių duomenų negalima patikrinti. Tačiau kaip juos tikrinti? Kaip rasti liudytojų ar juo labiau – daiktinių įrodymų? Agentų-smogikų operacijos vykdavo visiškai slaptai. Niekas jų nematydavo ir negirdėdavo. Be to, nemaža dalis tuo metu gyvenusių žmonių yra mirę arba turi atminties sutrikimų. Apie lavonus, ginklus ar šovinius nėra ko ir kalbėti.

Tiesa, Viater ir Kregždės atveju pavyko surasti porą liudytojų. Tuo ir aiškinama ta aplinkybė, kad minėti asmenys buvo pripažinti padarę nusikalstamas veikas, o kiti kaltinamieji – išteisinti. Tačiau liudytojais galėjo papasakoti tik apie konkrečius Viater ir Kregždės veiksmus: kad jie tam surišo rankas, aną primušė, trečią išsivedė iš namų ir sušaudė ir pan. Svarbiausias aplinkybės – tai, kad kaltinamieji buvo agentai-smogikai, turėjo slapyvardžius ir vykdė LSSR MGB nurodymus – teismui teko nustatyti pagal tas pačias dokumentų kopijas. Dviprasmiška teismo pozicija archyvinių dokumentų atžvilgiu ar ne – spřskite patys. Apeliaciniam teismui taip neatrodė.

Painiava kilo ir dėl agentūrinių slapyvardžių. Įvairiose ataskaitose apie agentų-smogikų operacijas pavardės nebuvo nurodomos – tik slapyvardžiai arba kartais vardai. Todėl priskirti slapyvardį konkrečiam kaltinamajam galima tik remiantis kitais archyviniais dokumentais. Štai čia ir prasidėjo sunkumai. Iš kilo klausimas, kiek galėjo būti agentų vienodais slapyvardžiais, jeigu apskritai tokia situacija buvo įmanoma. Viename agentų registracijos žurnale teismui pavyko rasti net tris „Žvaigždes“, tačiau nebuvo atsižvelgta į tai, kad pagal to paties žurnalo duomenis tik kaltinamasis Lapinskas buvo užverbuotas LSSR KGB 4-osios valdybos, vadovavusios „centrinei“ agentų-smogikų specialiajai grupei.

Girti reikėtų gynėjus. Tai jiems pavyko sukelti teismui daugybę abejonių ir, atrodo, tvirtus tarsi gelžbetonio blokas kaltinimus paversti betono tyre. Bemaž pavyko įtikinti teismą, kad sovietinėse represinėse struktūrose tvyrojo netvarka, visi rašė ir registravo ką norėjo, nors nieko tiksliai nežinojo. Peikti tektų kaltintojus, kurie

gal kiek per mažai dėmesio skyrė agentų-smogikų veiklos organizavimo klausimų ir sovietinės raštvedybos taisyklių analizei.

Tačiau visos šios problemos yra techninio pobūdžio ir ne tokios svarbios. Neretai daug svarbiau yra ne tai, ką teismas pasako apie konkretų nusikaltimą, o tai, kaip

Rudolfas Ottingas atostogauja Sočyje. 1953 08 10. LYA, f. K-1, ap. 49, b. 151, l. 117–9. Jono Vaitkaus fotoreprodukcija

jis vertina tam tikrus reiškinius. Kaip tik taip atsitiko Viater ir kitų byloje. Todėl teismo pasisakymai partizanų karo klausimu kelia kur kas didesnę rūpestį negu archyvinių dokumentų vertinimas ar pats agentų-smogikų išteisinimo faktas.

SUTRIKĘS TEISMAS

Iš nutarimo skirti B. Žukauskui areštą matyti, kad jis saugumo darbuotojų nutarimu buvo areštuotas kaip nusikaltėlis ir 1954 m. vasario 5 d. Pabaltijo karinės apygardos karinio tribunolo nuosprendžiu B. Žukauskas buvo nuteistas už buvimą gaujoje ir dalyvavimą vykdant teroristinius aktus – žudymą tarybinių aktyvistų ir plėšimų vykdymą pagal RTFSR BK 58¹ „b“, 58⁸, 58² str. Nuteistas aukščiausia bausme – sušaudant

ir nuosprendis buvo įvykdytas. B. Žukausko, kolegijos nuomone, nėra pagrindo laikyti nukentėjusiuoju nuo genocido jį suimant, nes jis buvo nuteistas teismo nuosprendžiu atlikus tyrimą baudžiamojoje byloje.

Štai taip buvo pasakyta Vilniaus apygardos teismo nuosprendyje. Ir jo formuluotės nėra nekalts.

Visų pirma pabrėžkim, kad LR įstatymai pripažįsta partizanus teisėtos valdžios atstovais, LSSR MGB – nusikalstama organizacija, o sovietinius teismus – represijas vykdydžiusiomis institucijomis.

Kita, dar svarbesnė problema yra ta, kad priėmus teismo poziciją išnyksta kaltinimo genocidu prasmė. Jeigu agentų-smogikų nusikaltimas tėra tas, kad jie kai kuriuos partizanus nužudydavo be tyrimo, tai čia veikia tarnybinių įgaliojimų viršijimas ar paprasčiausias nužudymas. Priešingai, jeigu genocidas yra¹⁰, tai jį paprastai vykdo ne viena institucija ir jis pasireiškia ne tik žudymu. Ir visiškai nesvarbu, kaip šis nusikaltimas įforminamas: baudžiamosiomis bylomis ir teismų nuosprendžiais ar naikintinų asmenų sąrašais ir sunaikinimo aktais.

Taigi teismo sutrikimas akivaizdus. Negaliu čia pacituoti viso nuosprendžio ir nutarties, tačiau patikėkite: perskaičius dokumentus iki galo išpūdis stiprėja. Viena vertus, partizanai lyg ir teisėtai veikė ir buvo genocido aukos, kita vertus, sovietinės struktūros veikė ne mažiau teisėtai, kai suimdavo ir teisdavo partizanus. Ir čia turime grįžti į pradžią: per sutrikusį teismą – prie sutrikusios visuomenės.

POSOVIETINĖS VISUOMENĖS PASLAPTYS

Teismas nėra *deus ex machina*. Teisėjai – tokie pat Lietuvos Respublikos piliečiai, kaip ir mes visi. Jie gyvena tarp mūsų, turi savo tėvus, gimines ir draugus, mokosi mokyklose ir universitetuose, skaito laikraščius ir žiūri televiziją – trumpai tariant, juos taip pat ugdo visuomenė. Ir nors žmonija nuo seniausių laikų atkakliai bando apakinti Temidę, nuo savęs pačių atsiriboti nepavyksta net labiausiai kvalifikuotiems teisininkams.

Straipsnio pradžioje pamėginau parodyti, kaip neadekvačiai Lietuvos visuomenė vertina partizaninį karą. Dabar pasistenkime suprasti, kodėl taip yra.

Visų pirma, reikia atkreipti dėmesį į šios visuomenės istoriją. Partizanai net kartu su ryšininkais ir rėmėjais nesudarė didžiosios Lietuvos gyventojų dalies. Ir, nors laimėję karą jie būtų tapę įtakinga visuomenės jėga, karą jie pralaimėjo. Vadinas, buvo nužudyti arba represuoti ir kūrė visuomenę *v otcionalnykh rajonach SSSR*.

¹⁰ Galima diskutuoti dėl to, ar apskritai Sovietų Sąjungos veiksmai partizanų atžvilgiu atitiko genocido sampratą. Taip pat galima diskutuoti ir dėl to, ar teisingai buvo kvalifikuotos agentų-smogikų veikos.

O kas kūrė Lietuvos visuomenę? Akivaizdu, kad, kalbant šiuolaikiniais terminais, elito funkcijas perėmė okupantų statytiniai ir aktyvūs kolaborantai. Tuo tarpu didžiąją visuomenės dalį sudarė tie, kurie dėl vienukių ar kitokių priežasčių netapo nei partizanais, nei ryšininkais, nei rėmėjais. Vieni gal tiesiog bijojo, kas visiškai suprantama, kiti nenorėjo rizikuoti, nes turėjo šeimą, tretį manė, kad priešintis ginklu neprotinga, pagaliau kai kuriems valstybės likimas buvo visiškai nesvarbus. Todėl neaišku, kiek šiuolaikiniame požiūryje į partizanus esama paslėpto, kartais net neįsisąmoninto, gėdos ir kaltės jausmo, perduodamo iš kartos į kartą.

Tačiau tai ne viską paaiškina. Gėda ar kaltė dažniausiai skatina žmogų pirmai progai pasitaikius ištaisyti tai, ką jis laiko klaida. Todėl buvo galima tikėtis, kad atgavus laisvę minėti jausmai išsiverš pagarbos partizanams banga. Tačiau taip neįvyko. Nebuvo partizanų parado Gedimino prospekte, kurio metu dėkingi Lietuvos žmonės bertų rezistentams po kojų gėles. Vadina, yra dar kažkas.

ĮKAITŲ VISUOMENĖ?

Daug kam yra tekę girdėti apie Stokholmo sindromą¹¹. Jeigu ne iš literatūros, tai bent jau iš daugybės filmų, kuriuose grobiami įkaitai, vyksta derybos ir į televizijos laidas kviečiami psichologai, aiškinantys, kaip pagrobtieji jaučiasi vienu ar kitu metu. Svarbiausias šio sindromo požymis – regresyvus mąstymas. Fizinės ir socialinės laisvės suvaržymas stipriai veikia psichiką ir žmogus laipsniškai tampa „dideliu vaiku“. Visų pirma jis išgyvena emocinės priklausomybės būseną. Įkaitas nustoja jaustis atsakingas už savo gyvenimą ir pradeda ieškoti jį reguliuojančios išorinės jėgos. Vaikams tokia jėga yra tėvai. Įkaitams ja paprastai tampa pagrobėjai. Tad ir santykis su jais pradeda klostytis pagal vaikų santykio su tėvais modelį. Todėl, jau po išlaisvinimo, buvę įkaitai dažnai kalba tokiomis frazėmis, kaip: „Aš buvau geras, nesipriešinau, todėl man net pavalgyti leido“. Kaip tik dėl šio sunkiai suvokiamo įkaitų prisiiršimo prie savo kankintojų Stokholmo sindromas ir yra toks populiarus.

Ar negali panašus sindromas pasireikšti okupacijos metu? Išorinės sąlygos juk panašios. Tiesa, laisvė šiuo atveju suvaržoma kur kas mažiau. Tačiau Stokholmo sindromas įkaitams pasireiškia po kelių, keliolikos ar keliasdešimties *valandy*, o Lietuvos okupacija truko penkiasdešimt *metų*. Be to, nors fizinė laisvė sąlyginai nebuvo varžoma ir nereikėjo okupantų leidimo norint, pavyzdžiui, nueiti į tualetą, socialinis gyvenimas buvo

Tačiau teismas šių klausimų nekėlė.

¹¹ Žr. Ochberg, F. M., „The victim of terrorism: psychiatric considerations“, in: *Terrorism*, 1978, Nr. 1, p. 147–168.

itin griežtai reguliuojamas, visų pirma, minties ir žodžio laisvė, veiklos ir gyvenamosios vietos pasirinkimas, pagaliau politinės teisės. Nesinori užsiimti primityviomis spekuliacijomis, tačiau nejučia peršasi išvada, kad tikras įkaitas nuo sovietinės Lietuvos gyventojų skiriasi maždaug taip, kaip mažas vaikas nuo paauglio. Pastarieji dažnai pyksta ant tėvų, retsykiais net smarkiau maištauja, tačiau visiškai patys už save atsakingi taip pat nesijaučia.

Beje, emocinės priklausomybės nuo okupanto liekanos puikiai matyti ir dabar. Ką reiškia vadinamoji „sovietinė nostalgija“ arba vokiškasis jos variantas – „ostalgija“? Juk iš esmės tai mintis, kad tie, kas „nesišakojo“ prieš sovietų valdžią, gyveno visai neblogai. Pirmiausia prisimenama tai, kad visi turėjo darbą, gaudavo kelialapius į kurortus, atstovėję eilę galėdavo būti ramūs, kad turės butą, o labai atkakliai siekiant tikslo ilgai ir automobilių buvo galima įsigyti. O ar ne panašiai mąsto iš namų pabėgę paaugliai? Juk jie irgi pasiilgsta pinigų iš tėvelio piniginės, savo kambario ir už gerus pažymius gauto motorolerio. Čia galima pasakyti ir tai, kad tikri įkaitai atgavę laisvę kartais taip pat ilgisi pagrobėjų. Yra keletas jau legendomis virtusių is-

Rudolfas Ottingas žaidžia šachmatais. LVA, f. K-1, ap. 49, b. 151, l. 119–118. Jono Vaitkaus fotoreprodukcija

torių apie laiškus ir siuntinius į kalėjimus. Keista, kad Lietuvos gyventojai nerašo laišku Gorbaciovui...

Prie šios teorijos labai gražiai dera ir keistokas partizanų karo vertinimas. Jie „šakojosi“, galvojo, kad yra labai „kieti“, todėl gavo nuo tėvų „beržinės košės“. Be to, per juos dar nukentėjo ir tie, kurie „nesišakojo“. Panašiai mąsto ir kai kurie įkaitai, jeigu dalis jų nusprendžia pasipriešinti pagrobėjams.

Kita vertus, įkaitų situacija ir okupacija iš esmės skiriasi. Pagrobėjams paprastai nesvarbu, ką įkaitai galvoja. Jie turi savų tikslų ir pagrobtuosius naudoja kaip priemonę jiems pasiekti. Todėl pagrobėjai įkaitams

duoda tik elementarius paliepimus arba nustato draudimus. Lietuvos sovietiniams „tėvams“ labai rūpėjo okupuotųjų mintys. Kaip ir tikri tėvai, sovietai norėjo užauginti tam tikro tipo žmones. Todėl sistemingai juos „auklėjo“.

SOVIETINIS AUKLĖJIMO MENAS

Sovietinio auklėjimo ir propagandos metodai visiems gerai žinomi. Tai ir meilės Leninui skiepijimas vaikų darželyje, ir iškrypęs pionieriškas Pavliko Morozovo kultas, ir daugelio su siaubu prisimenamas marksizmo-leninizmo kursas universitete, ir kitos kokčios poveikio priemonės. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad jos neturėjo didesnio poveikio. Tuomet iš propagandos buvo slapta šaipomasi, dabar tai daroma atvirai, o tikrus komunistus galima ant pirštų suskaičiuoti. Vis dėlto tie prievartiniai veiksmai turėjo daug gilesnę prasmę. Jie skiepijo apolitiškumą ir, svarbiausia, abejingą paklusnumą, puikiai išreikštą arkliavagio teiginyje iš „Velnio nuotakos“: „Viską valdžia išaiškina“. Normaliam žmogui valstybės gyvenimas ir politika, komunistinė ar kitokia, nerūpėjo. Jis dirbo savo darbą, stovėjo eilėje prie mėsos, vasarą poilsio kurorte ar kapstėsi kolektyvinio sodo sklypeleje. Galbūt dar kolekcionavo pašto ženklus, mėgavosi sportu ar turizmu ir skaitė romanus.

„Antipartizaninė“ propaganda taip pat buvo dvisluoksnė, kaip gerėlesnis tualetinis popierius. Partizanai buvo vadinami įvairiai: banditais, buržuaziniais nacionalistais, hitlerininkais, net žvėrimis, šunimis ir kitokiais gyvūnais. Nusikratyti šių epitetų pasirodė ne taip jau sunku. Šiuo metu niekas, bent viešai, partizanų taip nevadina. Tačiau tai buvo tik propagandos paviršius. Giliau slėpėsi įtaigesnė mintis. Partizanai buvo tarsi neklaužada brolis, į kurį baksnojama pirštu, sakant: „Jeigu nori gerai gyventi, nebūk toks, kaip jis“.

Tačiau propaganda prieš partizanus turėjo ir vieną specifinį bruožą. Jeigu kitais atvejais buvo skiepijamas apolitiškumas, tai partizanų karo požiūriu buvo leidžiamas šio toks politinis mąstymas. Žinoma, tik „teisingas“. Mat partizanų karas nori nenori siejosi su sovietų valdžios ištakomis, tad pagrindinis okupanto tikslas buvo įrodyti, kad nebuvo jokios okupacijos. Stribų būriai, partinių aktyvistų dalyvavimas kare, daugybė straipsnių, brošiūrų ir knygų turėjo įtikinti Lietuvos gyventojus, kad ne sovietai, o jie patys kariavo su partizanais. Atseit vieni, pažangesnieji, palaikė miglotomis aplinkybėmis atsiradusią sovietų valdžią, kiti norėjo kapitalizmo. Sovietų Sąjunga suvaidino tam tikrą vaidmenį tik todėl, kad pažangieji prašė jos pagalbos. Lygiai taip pat buržuaziniams nacionalistams padėjo hitlerinė Vokietija, o vėliau – Vakarų imperialistai. Pažangieji laimėjo, nes jų pusėje buvo gėris ir teisingumas.

Galbūt mažai kas nuoširdžiai patikėjo panašiais ple-

palais, tačiau šios rūšies propaganda paliko itin gilius pėdsakus Lietuvos visuomenėje. Sovietams pavyko įpiršti mintį, kad partizaninį karą galima vertinti kaip politinio pobūdžio konfliktą tarp naujos valdžios šalininkų ir jos priešininkų. Tokiu atveju partizanų nužudytus asmenis galima laikyti ne kolaborantais, o žmonėmis, nukentėjusiais dėl politinių įsitikinimų.

Tokių poveikį stiprino ir asmeninė patirtis. Lietuvoje yra nemažai žmonių, kurių artimuosius nužudė partizanai. Kaip žinia, žmogų sunku įtikinti, kad jo tėvai ar seneliai padarė ką nors bloga. Be to, būta ir tikrai nekaltų aukų. Kai ginklai patenka į neatsakingų žmonių rankas, net kaimynų apsižodžiavimas gali virsti žudynėmis. Tačiau su asmenine patirtimi galima susidoroti, bandant atsakyti į labai paprastus klausimus. Ar Jonas būtų nužudęs Petrą ne karo metu? Jei ne, tai kodėl kilo karas? Kas ką lėmė: okupacija pasipriešinimą ar atvirkščiai? Kas iš tikrųjų yra kaltas dėl artimųjų mirties? Kodėl dėl čekų, lenkų, olandų, norvegų ar prancūzų žūtis yra kaltinami naciai, o dėl lietuvių – Lietuvos partizanai? Tik šie klausimai dažnai per sunkūs, kad žmonės juos sau iškeltų. Be to, jie niekaip nesiderina su Stokholmo sindromo ir sovietinio auklėjimo suformuotu mąstymu. Tėvai visada teisūs. Kaltas neklaužada brolis.

OKUPANTŲ KERAI

Pokariu vadinamas karas, neklaužadomis broliais laikomi partizanai, sutrikęs teismas, išteisinti agentai-smogikai, paauglišku jausmų kupina visuomenė – visa tai tiesioginis okupantų palikimas. Palikimas, kurio tikrąjį mastą tik dabar pradėdame suvokti ir įvertinti.

Vienas pavyzdžių – vis atsinaujinanti diskusija apie kolaboravimo ir konformizmo panašumus ir skirtumus¹². Pastaruoju metu naujas „žodžių mūšis“ užvirė „Kultūros barų“ puslapiuose¹³. Diskusija rimta, nes ties tam tikra riba kolaboravimas ir konformizmas taip supanašėja, kad sunku (tik neaišku ar verta) atskirti. Tačiau norėtuši pridurti, kad bent jau partizanų karo kontekste atrodo prasminga atskirti *pasipriešinimą* nuo *nesipriešinimo* ir *kovą už laisvę* nuo *pasidavimo* ir *nelaisvę*. Nors ir yra tiesos teiginyje: „Dvilypė klasifikacija skatina [...] skirstyti į dvi grupes – smerkimo vertus niekšus ir šlovės gaubiamus didvyrius“¹⁴, tačiau galima pabandyti pirmiausia atskirti didvyrius, paskui išrankioti niekšus, paliekant tuos, kurie tik „šiai sau“.

Tokiu atveju turėsime dvi nuomones: partizanų, vei-

kusių pagal nuo senų laikų žinomą šūki: „Geriau laisviems mirti, negu pavergtiems gyventi!“, ir tą jau anais, bet dažniau šiais, laikais pasigirstančią mintį, kad ginklu priešintis – tuščias jėgų švaistymas, geriau „užkonservuoti“ tautinį potencialą, saugoti tradicijas ir laukti, kol okupantas pats išsikvėps arba pasitaikys palanki proga išsivaduoti. Kad ir kokia gudri atrodytų antroji nuomonė, daugelis aplinkybių byloja pirmosios naudai. Juk kaip tik ji nuo vaikystės skiepijama kiekvienam padoriam žmogui. Nes tik ji iš tikrųjų reiškia „metafizinį apsisprendimą už gerį ar blogį, už Dievą arba prieš Jį (dažniausiai išskylančią apsisprendimo tarp Dievo ir „savęs paties“ pavidalu)“¹⁵. Tokia nuostata vertinga tuo, kad nepripažįsta dviprasmybės, ko negalima pasakyti apie

Rudolfas Ottingas prieš veidrodį. LYA, f. K-1, ap. 49, b. 151, l. 119–13. Jono Vaitkaus fotoreprodukcija

antrąją nuomonę, dažnai maskuojančią nedrąsą arba perdėtą susirūpinimą savo asmeniu. Juk ir Kostas Kubilinskas galvojo, kad tokiam iškiliam poetui, kaip jis, kurio kūrybos Lietuvai taip reikia, nedera žūti miške. Todėl būtina aiškiai ir nedviprasmiškai pasakyti: kol

¹² Žr. Girmius, K., „Pasipriešinimas, prisitaikymas, kolaboravimas“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 1996, Nr. 5, p. 268–279; *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 1 (9); Nr. 2 (10).

¹³ Žr. Wittig-Marcinkevičiūtė, E., „Koks skirtumas tarp Nijolės Sadūnaitės ir Antano Sniečkaus?“, in: *Kultūros barai*, 2003, Nr. 10, p. 21–27; Klumbys, V., „Dar kartą apie kolaboravimą (ir konformizmą), arba Koks gi skirtumas tarp Nijolės Sadūnaitės ir Antano Sniečkaus“, in:

Kultūros barai, 2004, Nr. 2, p. 21–25; Wittig-Marcinkevičiūtė, E., „Tai koks gi skirtumas tarp kolaboranto ir konformisto?“, in: *Kultūros barai*, 2004, Nr. 4, p. 21–25.

¹⁴ Girmius, K., *op. cit.*, p. 268.

¹⁵ Adomėnas, M., „Apie išliekamąją antikomunizmo reikšmę“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 11–12, p. 626.

vyko partizanų karas, okupantams priešinosi partizanai ir su jais susijusios jėgos. Visi kiti nesipriešino, nepaisant to, kad gal ir nekolaboravo ar net telkė tautos jėgas ateičiai.

Sakyti tai visų pirma turėtų valstybės valdžia, nes kaip tik jai ši žmonių nuostata naudingiausia. Juo daugiau visuomenės narių yra pasirengę kritiniu atveju aiškiai rinktis laisvę, o ne vergovę, juo stipresnė yra valstybė ir juo daugiau ji turi šansų išlikti. Todėl skautiškąją trejybę – Dievą, Tėvynę ir artimą, o ne „save pačius“ – pasirinkusius partizanus valstybės valdžia turėtų rodyti kaip sektiną pavyzdį. Visuomenę turi pasiekti aiškūs signalai, kad Sovietų Sąjunga buvo mūsų *priešas*, partizanai – *saviškiai*, o agentai-smogikai – *išdavikai*, nepaisant to, kad vykdant genocidą jie gal ir nebendradarbiavo, o už valstybinius nusikaltimus jų negalima nuteisti dėl suėjusių senaties terminų. Formuoti panašią politiką bandė Seimas, įvairiuose įstatymuose įtvirtindamas partizanų judėjimo kaip Tautos atstovybės ir teisėtos Lietuvos valdžios statusą. Tačiau ir pačiam Seimui nepavyko iki galo šios pozicijos išlaikyti¹⁶, be to, teismui ar kitai institucijai nukrypstant nuo nedviprasmiško partizanų karo vertinimo, susidaro išpūdis, kad

„propartizaniniai“ įstatymai yra landsbergistų ir buržuaznacionalfašistų sąmokslas apraiška. Taip žengiamas žingsnis atgal.

Šio žingsnio taip pat neįmanoma išvengti, nes didžioji dalis valstybės veikėjų užaugę visuomenėje, kurioje karas nelaikomas karu, okupantai – okupantais, draugai – draugais, o priešai – priešais. Šia prasme sovietų palikimas tikrai primena magiją. Esame užkerėti, žinome, kaip turėtume elgtis nebūdami užkerėti, tačiau taip elgtis negalime, nes esame užkerėti.

Vis dėlto kerai anksčiau ar vėliau dingsta. Tai įvyksta arba atlikus magišką veiksmą, arba suėjus tam tikram, dažniausiai ilgam, terminui. Magiško veiksmo, matyt, niekas nesitiki, tačiau bandymų nuspėti terminą būta: „Dešimtmetis, jei ne karta, turi praeiti, kol sovietiniai mąstymo ir veiklos būdai, dažnai siekiantys toliau, negu suvokia nuo jų kenčiantys, nunyks“¹⁷. Labai optimistiškai pasakyta. Dešimtmetis jau senokai pasibaigė. Ar tikrai užteks kartos? ❏

¹⁶ Čia turiu galvoje teisių atkūrimo proceso problemas.

¹⁷ Girmius, K., „Demokratija Lietuvoje“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 1997, Nr. 3–4, p. 133.

Naujasis ŽIDINYS

☪ AIDAI

PRENUMERATA 2004 m.

ŽURNALĄ GALIMA PRENUMERUOTI VISUOSE „LIETUVOS PAŠTO“ SKYRIUOSE NUO KIEKVIENO NUMERIO
ŽURNALAS ĮTRAUKTAS Į „LIETUVOS PAŠTO“ KATALOGO PAPILDYMUS, INDEKSAS 5063

UŽSIENYJE PRENUMERATOS KAINA METAMS (ORO PAŠTU) 50 USD (51 EUR)

ČEKIUS SIŪSKITE Į REDAKCIJĄ ADRESU
TILTO G. 8/3, LT-01101, VILNIUS, LIETUVA

NEĮVYKĘS ŽYGIS Į VILNIŲ: 1939 M. RUGSĖJIS

Nerijus Šepetys

ISTORINĖS KRITIKOS KRITIKA

Mūsų istorinis santykis su tarpukario Lietuvos Respublika yra mažų mažiausiai keistas. Tiesa, 1990 m. skelbiant Nepriklausomybę, dauguma politikų, istorikų ir kt. suvokė 1918 m. paskelbtos, per penketa metų įtvirtintos ir 1940 m. sovietų prievarta sunaikintos valstybės *atkūrimo* svarbą, tačiau ir tada netrūko patyčių apie keliolika minučių Kovo 11-ąją galiojusią „autoritarinę“ 1938 m. Konstituciją, netilo murmesys, kad Sąjūdžio vadovams rūpi restauruoti prieškarinio respublikos laikus ir tvarką. Tačiau juo ilgiau gyvename Antrosios respublikos epochoje, juo kritiškiau suvokiame ir netgi negatyviau vertiname Pirmosios respublikos istoriją, – ypač kai ji kuriuo nors aspektu atsideria šiandienos politinių diskusijų centre, fone ar šešėlyje. Ir čia nėra ko stebėtis, mat šiandien tarpukario Lietuvos reiškiniai, procesai, įvykiai ar asmenys itin dažnai vertinami pagal politinio korektiškumo etalonus arba filtruojami per šiuolaikinių socialinių mokslų sąvokų tinklę. Štai kalbant apie „Smetonos laikus“ ypač madinga priešpriešinti tautiškumą (autoritarizmą) ir pilietiškumą (demokratiją). Esą Lietuvoje anuomet tautinės vertybės nusvėrusios pilietinės, todėl ir autoritarinis režimas nustelbęs demokratinės santvarkos daigus; ir tai neapsiėję be pasekmių valstybės vidinei tvirtybei (lėčiau vyko modernizacijos procesai, nebūta pilietinės santalkos) ir išoriniam atsparumui (žmonių plačiai neremiamam režimui sunkiau pasipriešinti priešišku valstybių spaudimui ar agresijai). Ši liberaliosios išsivijios (Santara-Šviesa, „Metmenys“, „Akiračiai“) ir Vakarų istorikų suformuota¹ Nepriklausomybės laikų, ypač Smetonos Lietuvos samprata ilgainiui išpopuliarėjo ir šiandien dominuoja mokslinėje historiografijoje², Lietuvos intelektualų ir politikų istorinėje galvosenoje. Kartais tarpukario autoritarizmo kritika pasitelkiama pozityviai pilietinei pozicijai išreikšti, – štai už narystę NATO argumentuojančiame esė tarpukariu (kaip ir dabar) esmiškai pasigendama

pilietinio sąmoningumo: „jeigu Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1940 m. valdžioje būtų visų piliečių demokratiškai išrinkti politikai, tai šių šalių aneksija nebūtų taip lengvai vykusį“³. Tačiau kur kas dažniau anų laikų realijos tiesiog savavališkai panaudojamos dabartinės politinės ar ideologinės kovos tikslams. Puikiausias pavyzdys čia šių metų vasarį įsisiūbavusi gen. Povilo Plechavičiaus apdovanojimo ir smerkimo istorija. „Už Prezidentą“ skanduojančiams aktyvistams pagerbtojo generolo figūra regėjosi (žinoma, to garsiai nedeklaruojant) kaip kovos su seimokratija ir partiniu elitu simbolis: būtent prieš III Seimo ir parlamentarizmo apskritai pasėta netvarką valstybėje ir už stiprią nepartinę prezidento valdžią ir stoji 1926 m. perversmo organizatoriai, savo vadu pasirinkę Plechavičių. Žinoma, iš paksininkų nėra ko tikėtis brandžios istorinės sąmonės, tačiau Plechavičiaus apdovanojimo kritikų stovykloje (pradedant premjeru ir politikos apžvalgininkų bei politologų „klanu“, baigiant Istorijos instituto istorikais) istorinį tikslumą dar labiau nustelbė susirūpinimas demokratija, tautų draugyste ir pilietine santarve. Esą Plechavičius, kaip perversmo iškeltas diktatorius, ir šiandien simbolizuojaš neapykantą demokratijai, jo vadovaujamos Vietinės Rinktinės kariai „susitepę rankas“ Vilniaus krašto lenkų krauju, todėl generolo figūra ir tada, ir dabar tik skaldanti visuomenę. Sukilus tokioms aistroms, niekam neberūpi, kad Plechavičius visą gyvenimą buvo karys, o ne politikas, ir pirmiausia nuoseklus valstybininkas⁴, o ne nacionalistinis „patriotas“ ar „antidemokratas“. Tiesą sakant, tokie pat nuoseklūs valstybininkai buvo ir vienintelis perversmui pasipriešinimą organizuoti bandęs plk. Kazys Škirpa, ir tuometis premjeras Šleževičius, ir perversmo iškeltas Smetona. Tiesiog tarpukario Lietuvoje (ir „elite“, ir „masėse“) apskritai daugiau būta valstybinio mąstymo, nes ir pavojų Lietuvai būta aiškesnių ir didesnių. Užtat dabar net ir tarp pačių pilietiškai sąmoningiausių politikų ir visuomenininkų „demokratija“ – dažnai nelygstamai didesnė vertybė už (laisvą, nepri-

¹ Sabaliunas, L., *Lithuania in Crisis. Nationalism to Communism 1939–1940*, Bloomington, 1972; Mylliniemi, S., *Die baltische Krise. 1939–1941*, Stuttgart, 1979.

² Blomeier, V., *Litauen in der Zwischenkriegszeit: Skizze eines Modernisierungskonflikts*, Münster, 1998.

³ Savukynas, B., „Būti ar nebūti vertiems laisvės“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2001, Nr. 5, p. 225.

⁴ Žr. Jegerlevičius, S., „Dar kartą apie generolą Plechavičių“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2004, Nr. 3, p. 79–82.

klausoma) „valstybę“. Iš čia ir nesusikalbėjimas su savo valstybės praeitimi.

Dar daugiau kritikos strėlių šiandien paleidžiama tarpukario Lietuvos užsienio politikos adresu. Šiuo požiūriu netgi galima stebėti tam tikrą vadinamųjų kritinės stovyklos (daugiausia tyrėjai profesionalai, išpažįstantys demokratijos ir pilietiškumo vertybes) ir patriotinės krypties (vienijamų ne išsilavinimo ar profesijos, o tautinių vertybių) istorikų. Taikiniu paprastai tampa svarbiausias tarpukario Lietuvos užsienio politikos dėmuo – Vilniaus klausimas. Vieni kritikuoja tarpukario politikos kertinio principo „Mes be Vilniaus nenurimsim“ nepajudinamumą 1923–1938 m., dėl ko konfliktas su Lenkija tapęs egzistenciniu⁵, Lietuvos orientacija neišvengiamai tapusi prorusiška (vienintelė Vilniaus „gynėja“ SSRS) ir natūraliai susilaukusi mažiau užtarėjų iš Vakarų demokratijų (Česlovas Laurinavičius); ir tai tapo rimtu kliuviniu sukurti veiksmingą trijų Baltijos valstybių sąjungą (Zenonas Butkus). Taigi nebūtų Lietuva taip išikabinusi Vilniaus, nebūtų jai reikėję lygiuotis į sovietus, nebūtų gal ir taip gėdingai žlugusi. Tuo tarpu kiti, pratęsdami antismetonišką išėjimo istoriografijos liniją, aštriai kritikuoja Lietuvos kapituliaciją 1938–1940 m. prieš visas didžiąsias kaimynes: Lenkiją, Vokietiją, SSRS⁶. Be pasipriešinimo valstybės ir jos garbės neišsaugosi...

Iš tokios kritikos kartais gimsta moralas: ne „Vilniaus primatas“ buvo blogas, o tai, kad jo atsisakyta: ir 1938 m. kova, nusilenkiant Lenkijos spaudimui, ir 1939 m. rugsėjį, kai Lietuvai pasitaikė unikali proga pačiai atsiimti Vilnių. Šitokios pozicijos pagrindinio šulo Kazio Škirpos koncepcijoje (1939-aisiais tai buvo jo politinė programa, po karo – istoriografinė interpretacija⁷) Vokietijos–Lenkijos karo pradžioje Vilniaus kraštas traktuojamas kaip raktas į Lietuvos valstybingumą (kas – vokiečiai, sovietai ar lietuviai tą raktą paims, tas ir lems Lietuvos likimą). Todėl Lietuvos lemtingoji istorinė klaida buvusi ta, kad ji 1939 m. rugsėjo pradžioje nesurengė žygio į lenkų nebeginamą, o sovietų dar neužimtą Vilnių. Taip buvę galima ir atsirevanšuoti lenkams už „Želigowskio maištą“, ir sudarius sąjungą, ilgesniam laikui išsaugoti Nepriklausomybę, išvengti pokario sovietinės respublikos statuso ir t. t. Pastebėtina, kad šitaip buvo ar yra linę samprotauti ne tik patriotiškai nusistatę istorijos mylėtojai⁸ ar dabartiniai „Vilnijos“ draugijos nariai, bet ir tikri demokratai. Antai legendinis disidentas ir populiarusis kultūrininkas savo „Autobiografijoje“ (1972–

1973) skelbia nuosprendį: „Jei tada Lietuvoje būtų buvusi demokratinė santvarka, jei tada tauta būtų buvusi laisva, tai niekas nebūtų jos galėjęs sulaukyti nuo žygio į Vilnių. Ir istorija jau pasmerké ir amžinai smerks tuo metu lėmusių asmenų mūsų miesčionišką ir idiotišką

„Mūsų raitininkai traukia pro Vilniaus katedrą“.
Žurnalo *Karys* viršelis. 1939, Nr. 53

užsienio politiką“⁹. Juozui Keliuočiui po 30 metų antrina profesionalus istorikas, Liudas Truska, savo kritinėje tarpukario Lietuvos istorijos vizijoje sugebantis aprėpti/paaiškinti ir tuometinę prorusišką Lietuvos orientaciją ir jos kapituliantiškumą: „Pagydyti [Lenkijos ir Vokietijos ultimatumų 1938–1939] sužalotą tautos dvasią, gražinti pasitikėjimą savo jėgomis būtų galėjęs 1939 m. rugsėjį žygis į Vilnių, į kurią Lietuva turėjo visas teises...“¹⁰ „Kaip žmogaus gyvenime, taip ir tautos istorijoje būna momentų, kada vardan šventų dalykų reikia peržengti svyravimus, dvejonas ir ryžtis, net jei tai susiję su

⁵ Plg. įdomią interpretaciją: Kasparavičius, A., „Don Kichotas prieš Prometėją. Tarpukario lietuvių–lenkų iracionalioji diplomatija“, in: *Darbai ir dienos*, 2002, t. 30, p. 49–71.

⁶ Žr. Šepetys, N., „Ne trys ultimatumai“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2001, Nr. 5.

⁷ Škirpa, K., *Lietuvos Nepriklausomybės sutemos (1938–1940). Atsiminimai ir dokumentai*, Chicago–Vilnius, 1996.

⁸ Jonaitis, B. [Jonas Balys], „Paskutinės Nepriklausomos Lietuvos dienos: ką pasakoja 1939–1940 metų dokumentai“, in: *Naujoji viltis*, 1970, Nr. 1, p. 5–51.

⁹ Keliuotis, J., *Mano autobiografija*, Vilnius, 2004, p. 281.

¹⁰ Truska, L., „Pasimokyti galima tik iš kritiškai suvoktos istorijos“, in: *Kultūros barai*, 2002, Nr. 2, p. 76.

rizika. [...] Neidami į Vilnių patys lietuviai troško jį gauti iš Sovietų Sąjungos rankų.¹¹ Ko troško, tą ir gavo, todėl Truska, dialektiškai nuosekliai prosovietinės UP nelaiko buvus klaida: juk „tauta pasiekė savo didįjį tikslą – atgavo Vilnių“...

Šiame istoriniame etuide kaip ir mėginama peržengti dabartinių politiškai nuspalvintų historiografinių pozicijų: „kritinio demokratizmo“, „karingojo patriotizmo“ ir „dialektinio prosovietizmo“ nubrėžtus istorinio klausimo – „neįvykusio Vilniaus žygio“ – rėmus. Mano tezė: nesurengusi žygio į Vilnių 1939 m. rugsėjį Lietuva nenulėmė (neigiama prasme) savo likimo; žiūrint ir istoriškai, ir moraliai, susilaikymas nuo Vilniaus atsiėmimo buvo garbingas žingsnis, rodęs Lietuvos politikų brandų valstybinį mąstymą. Nors tokios tezės įrodyti ir neįmanoma, galima pamėginti patikrinti jos istorinį ištikimumą, įdėmiau pasižvalgius po mums rūpimus Vokietijos–Lenkijos karo pradžios įvykius ir jų istorinę aplinką.

DIPLOMATINIS KONTEKSTAS

Žvelgiant į 1939 m. vasaros Europos diplomatijos žemėlapi, sunku rasti valstybę, nedalyvavusią kokiose nors derybose dėl nepuolimo, savitarpio pagalbos, neutraliteto ar pan. sutarties pasirašymo. Šalys, kurios į aktyvią diplomatiją nesileido ir, pvz., pabrėžtinai laikėsi neutraliteto, būdavo įtraukiamos į derybas kaip jų *objektai*. Antai Anglija, Prancūzija ir Sovietų Sąjunga Maskvoje keletą mėnesių *viešai* derėjosi dėl bendrų garantijų suteikimo Suomijai, Estijai, Latvijai Vokietijos agresijos (grėsmės) prieš jas atveju. Nors neutraliteto besilaikiusios šalys visaip priešinosi bandymams „garantuoti jų saugumą“, bet niekas jų neklausė. Tiesa, šios (toliau Trišalės) derybos sužlugo, tačiau sėkmingiau dėl Nepuolimo sutarties su sovietais derėjėsi vokiečiai 1939 08 23 Molotovo–Ribbentropo pakto (toliau Pakto) slaptuoju protokolu tas pačias Suomiją, Estiją ir Latviją pripažino kaip išimtinę SSRS interesų sferą.

Kitaip nei šiaurinių kaimynių, Lietuvos, irgi deklaravusios neutralitetą, tarptautinė padėtis per 1939 m. vasaros derybas taip nepablogėjo, gal net stabilizavosi. Štai Didžioji Britanija Savitarpio pagalbos sutarties su Lenkija (1939 09 25) priede pripažino Lietuvą Lenkijos *saugumo zona*, o SSRS Pakto slaptajame protokole – Vokietijos *interesų sfera*. Tačiau šiųdviejų pripažinimų svaris buvo nevienodas. Pirma, britai lenkų veikimo laisvę ribojo Lietuvos suverenumu nepažeidimo sąlyga, o sovietai vokiečių teisių į Lietuvą neribojo. Antra, nelygus buvo jėgų santykis regione – britų aktyvumas, paradoksaliai tariant, tebuvo potencialus. Realiai padėti

lenkams Londone ir Paryžiuje buvo manoma galėsiant tik po Lenkijos karinio pralaimėjimo vokiečiams ir, ilgainiui, po Vokietijos išsekimo pagal Pirmojo pasaulinio karo scenarijų. *De facto* tuomet regione prieš vieną „didžiąją“ valstybę Lenkiją stovėjo dvi ištis didžiosios – Vokietija ir SSRS, ir jų Paktas buvo didžiulis tarptautinės politikos lūžis. Dabar netgi rusų istorikai linksta pripažinti, kad Paktu buvo padėti pagrindai Vokietijos–SSRS sąjungai, – ir politinei, ir karinei¹². Ir štai į tokią besikuriančią sąjungą už akių iš esmės buvo įtraukta ir Lietuva, kurią Vokietija ir SSRS slaptuoju protokolu numatė kaip Lenkijos klausimo sprendimo *bendrininkę*: šalia Vokietijos ir SSRS interesų sferų Lenkijos valstybei priklausančiose teritorijose abi pusės pripažino ir Lietuvos interesus Vilniaus krašte. Tad britai nesuteikė lenkams teisių gvieštis Lietuvos teritoriją, o štai vokiečiai su sovietais analogiškas Lietuvos teises Lenkijos teritorijose pripažino be išlygų... Kokios tad apskritai buvo Lietuvos istorinės perspektyvos gresiančio Vokietijos–Lenkijos konflikto akivaizdoje? Lietuva galėjo: 1) tapti Vokietijos auka ir taip susilaukti britų–lenkų paramos (viltis atgauti eventualiai prarastą laisvę Vakarų sąjungininkių pergalės atveju); 2) stoti į Vokietijos pusę, atgaudama/atsiimdama Vilnių, – tuomet priešingo bloko šalių akyse ji būtų tapusi šalies agresorės mažesniąja sąjungininke; 3) nieko nedaryti, išlaikydama griežtą neutralitetą, ir tikėdamasi konflikto lokalizavimo ir greitos taikos. Ketvirtos hipotetinės galimybės – Lietuvos išsijungimo į Lenkijos sąjungininkių gretas – dėl tuometinio Lenkijos silpnumo, akivaizdaus visiems, išskyrus pačius lenkus – neverta nė minėti.

Mažiausiai rizikinga valstybingumo išlaikymo požiūriu buvo išlaikyti esamą politikos kursą. Taip Lietuva ir padarė. Tad galima klausiti: kiek tikėtina ir perspektyvi buvo antroji galimybė, kurią Lietuva būtų pasirinkusi, jei būtų paklausiusi vokiečių raginimų rugsėjo pirmoje pusėje surengti žygį į Vilnių? Ši klausimą prasminga išskaidyti ir istoriškai sukonkretinti: 1) kada ir kodėl radosi vokiečių siūlymai lietuviams atsiimti Vilnių; 2) kodėl Lietuva, ilgai tokios progos laukusi, tokių raginimų neklausė; 3) kas – vokiečiai, lietuviai, sovietai – labiausiai kalti, kad Vilnių (o po devynių mėnesių – ir Lietuvą) rugsėjo 19 d. užėmė Raudonoji Armija (toliau RA)?

KODĖL VOKIEČIAI SPAUDĖ LIETUVĄ ŽYGIUOTI Į VILNIŲ?

Dar 1939 m. rugpjūčio 24 d. Klaipėdos krašto laikraštis *Memelwacht* atkreipė dėmesį į Pakto *įsigaliojimo*

¹¹ Truska, L., „Kas traukė į Rusijos glėbį. Geopolitinė Lietuvos orientacija 1918–1940 metais“, in: *Darbai ir dienos*, 2002, t. 30, p. 43.

¹² Žr. Sluč, S., „Sovetsko-germanskije otnošenija v sentjabre-dekabrje 1939 goda i vopros i vstupleniji SSSR v Vtoruju mirovuju vojnu“, in:

Otečestvennaja istorija, 2000, Nr. 5, s. 47–58; Nr. 6, s. 10–27; Nadžafov, Dž., „Načalo vtoroj mirovoj vojny: O motivach stalinskovo rukovodstva pri zaključenija pakta Molotova–Ribbentropa“, in: *Vojna i politika*, otv. red. A. Čubarjan, G. Gorodeckij, Moskva, 2000, s. 85–105.

Lietuvai suteikiama unikalia proga *atsiimti* Vilnių¹³. Nuosekliausio alternatyvaus Lietuvos raidos modelio šalininko Kazio Škirpos išitikinimu, šia proga Lietuva nenorėjo ar nesugebėjo pasinaudoti, ir taip virto „paprasčia mainų preke, svetimųjų politikos objektu, vietoj to, kad galėjo pasidaryti politikos subjektu, gal net rusų–vokiečių derybų partneriu, jei mūsų politika būtų buvusi aktyvi, o ne slapščiusis po neutraliteto figos lapelių“¹⁴. Tačiau prisimintina, kad tokia proga nenukrito Lietuvai iš dangaus – ją jai suteikė 1939 09 01 Vokietijos agresija prieš Lenkiją, po tiek laiko tapusi Europos ir netgi Pasaulinio karo preliudu. Berlynas, o ne Kaunas, anomis dienomis ir buvo pagrindinis minčių, kad Lietuvai reikia surengti karinį žygį į Vilnių, šaltinis. Kodėl?

Peržvelgus „Vokietijos spaudimo Lietuvai užimti Vilnių“¹⁵ istoriją, pirmiausia krenta į akis įvairių vokiečių pareigūnų siūlymų nekonkretumas, neformalumas ir „jų“ kalibro skirtumai (netiesioginės užuominos, provokaciniai zondavimai, konfidencialūs paskatinimai, nekantrūs raginimai). Po Pakto pagrindinis vokiečių interesas buvo suteikti lietuviams informaciją, kad jų pretenzijos į istorinę sostinę – nepamirštos. Pavyzdžiui, rugpjūčio 30 d. Vokietijos URM sekretorius Ernstas von Weizsäckeris instruktavo pasiuntinį Kaune Erichą Zechliną tiesiogiai patikinti Lietuvos pareigūnus, kad „teritorinių pertvarkymų tarp Vokietijos ir Lenkijos atveju tikrai bus paisoma *etwaige* Lietuvos pretenzijų į Vilniaus kraštą“. Tai nebuvo raginimas Lietuvai imtis kokių nors žygių; tiesiog savos interesų sferos valstybė buvo supažindinta su jos perspektyvomis pradedamoje kurti „naujojoje tvarkoje“. Žinoma, neoficialiu lygiu būta ir kur kas konkretesnių užuominų apie eventualius Lietuvos *veiksmus*. Štai dar rugpjūčio 25 d. Maskvoje Lietuvos atstovui Natkevičiui vokiečių diplomatas Werneris von Tippelskirchas privataus pokalbio metu atvirai samprotavo apie Pakto naudą Lietuvai – „jums atėjo metas suvesti su Lenkija sąskaitas... Nemanau, kad tokia tauta kaip lietuviai atsisakys gauti savo sostinę“¹⁶. Nepaisant to, net ir prasidėjus karui, bent iki rugsėjo 3–4 d., Vokietija išliko veikiausiai suinteresuota, kad Lietuva laikytųsi užsibrėžto statuso ir netaptų karo veiksmų arena. Suinteresuota ne tik dėl to, kad į avantiūrišką žygį į Vilnių pasileidusią Lietuvą paskui tektų ginti nuo lenkų kontrsmūgių, – tiesiog karas su Lenkija Hitlerio buvo sumanytas kaip lokalus, ir jam maksimaliai palengvinti, pagreitinti bei lokalizuoti ir buvo

skirtas Paktas. Tačiau kai šis sumanymas nepavyko ir Vokietija atsidūrė karo su Vakarų valstybėmis padėtyje, nuspręsta pamėginti išnaudoti kitą lauktąjį jo privalumą Vokietijai: įtraukti į karą su Lenkija Sovietiją. Tai turėjo arba atšaldyti Vakarų valstybių norus kariauti už Lenkiją, arba „parūpinti“ šiam karui ir kitą kaltininką, kuris susilauktų analogiškos Vakarų reakcijos. Todėl rugsėjo 3 d. 11 val. Vokietijai gavus ultimatumą iš Didžiosios Britanijos, o 17 val. – iš Prancūzijos, jau 18 val. 50 min. į Maskvą buvo išsiųsta ypač skubi *citissime!* Ribbentropo telegrama asmeniškai ambasadoriui, nurodanti jam nedelsiant susitikti su Molotovu ir pranešti: Lenkijos armija per keletą savaičių būsianti visiškai sutriuškinta. Tėra vienas keblumas – Vėrmachtas negalėsiąs sustoti prie sutartosios demarkacinės linijos, bet turėsiąs toliau persekioti lenkų karinius dalinius. Tačiau jei RA „nustatytu“ laiku įžengtų į žinomas Rytų Lenkijos sritis, „tai ne tik reikštų palengvinimą mums, bet ir atitiktų Maskvos susitarimus [Paktą ir protokolą, – N. Š.] ir sovietų interesus“¹⁷.

Žinoma, Berlyno žaidimas buvo pernelyg tiesmukas, idant galėtų pasiekti tikslą. Juolab kad sovietai dar iš Trišalių derybų laikotarpio tvirtai žinojo, kad RA įžengimas į Rytų Lenkiją Vokietijos–Lenkijos karo atveju Paryžiuje ir Londone nesulauktų Vokietijos pageidaujamo atgarsio (Anglijos garantijos Lenkijai galiojo tik *Vokietijos* agresijos atveju). Sovietai niekuo nerizikavo, tad dabar, su Pakto pagalba pasiekus pirminį tikslą – visuotinio karo padėtį Europoje – buvo galima „pastatyti“ vokiečius į savo vietą: rugsėjo 5 d. atsakyme¹⁸ sovietinė vyriausybė pareiškė mananti, jog intervencijos metas dar neatėjo, nes perdėta skuba „galėtų paskatinti priešus susitelkti“, o laikinas interesų sferų ribos peržengimas neturėtų sukliudyti įvykdyti sutartą planą. Nepaisant akivaizdžios sovietų demagogijos (kaip dar labiau „priešai galėjo susitelkti“?), rugsėjo 8 d. Schulenburgui vėl buvo nurodyta pasiteirauti Molotovo, ar „SSRS intervencijos metas dar neatėjo?“ Kitos dienos popietę į Berlyną buvo perduotas Molotovo pažadas, kad sovietai pradės karinius veiksmus per keletą dienų.

Tą pačią rugsėjo 9 d. Vokietijos URM gavo Ribbentropo telefonogramą įgalioti Vokietijos diplomatus Kaune pradėti „paskatinimus“ Vilniaus klausimu su kariuomenės vadu ir palankiai nusiteikusiais ministrais¹⁹. Tai, žinoma, nereiškia, kad Reichas Lietuvą, kaip ir SSRS, norėjo įtraukti į karą su Lenkija ir taip pasidalyti atsakomybę už jį prieš Vakarų valstybes. Juolab kad jau

¹³ Cit. iš: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1884, l. 164.

¹⁴ Paskaitos, skaitytos 1940 m. gruodžio 22 d. Berlyne LAF iniciatoriums, santrauka, in: MAB, RS, f. 29–1287/1, l. 16.

¹⁵ Plg. tokio pavadinimo skyrelį in: Crowe, D., *The Baltic States and the Great Powers. Foreign Relations 1938–1940*, Boulder, 1993, p. 84–88.

¹⁶ LCVA f. 373, ap. 7, b. 2149, l. 26.

¹⁷ *Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowjetunion 1939–1941. Dokumenten des Auswärtigen Amtes*, Hrsg. von A. Seidl, Tübingen, 1949, [Dok.] Nr. 62. Toliau Seidl...

¹⁸ *Ibid.*, Nr. 63

¹⁹ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik. 1918–1945*, Serie D, Bd. VIII, Nr. 36. Toliau ADAP...

prieš keletą dienų šiuo klausimu aktyvia veiklą Vokietijos URM koridoriuose išvystė Lietuvos pasiuntinys Škirpa, pažeisdamas visas savo vyriausybės instrukcijas ir ignoruodamas oficialųjį Lietuvos politinį kursą. Pvz., dar pirmomis karo dienomis Škirpa įpareigojo Lietuvos karo atašė Grinių surinkti Vokietijos Generaliniame Štabe žinias apie lenkų dalinius Vilniaus krašte, o pats per atsargos maj. Tschunke užmezgė kontaktą su slaptoju tarėju Peteriu Kleistu, siekdamas išsiaiškinti Vokietijos poziciją dėl plačios Lietuvos akcijos prieš Lenkiją Vilniaus krašte (1920 m. Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutarties ribose). Šitai susiklostė paradoksaliai situacija. Viena vertus, Wilhelmstrasse spaudžia Zechliną ir karo atašė gen. Justą Kaune kuo greičiau referuoti apie Lietuvos karinės ir politinės vadovybės požiūrį į Vilniaus klausimą, taigi abu diplomatai (pagal instrukciją – privačiai) rugsėjo 12–14 d. įkalbinėja ministrą pirmininką gen. Černių, krašto apsaugos ministrą gen. Musteikį, kariuomenės vadą gen. Raštikį apsispręsti pajudėti į Vilnių²⁰. Kita vertus, Berlyne Kleistas atkalbinėja Škirpą atsisakyti plačių ar politinių akcijų ir tik „mažu žygiu“ užimti Vilnių, politinį sprendimą paliekant vėlesnėms konsultacijoms su Vokietija ir SSRS. Kaip tokią situaciją paaiškinti?

Pirma, prieš imdami raginti žygiuoti į Vilnių vokiečiai manė egzistuojant platų tokio žygio idėjos palaikymą įtakinguose Lietuvos, ypač kariniuose, sluoksniuose. Tokio labiau klaidingo nei teisingo manymo kaltininkas veikiausiai buvo Škirpa, savo radikaliais ir dialektiškais pareiškimais aukštiesiems vokiečių pareigūnams sukūręs įspūdį, kad šalia atsargios oficialios pozicijos Lietuvos valdančiuose sluoksniuose gyvuoja ir polinkis į avantiūrizmą – atsiimti Rytų Lietuvą su sostine Vilniumi.

Antra, nors vokiečiai iš tiesų kuri laiką buvo suinteresuoti Lietuvos žygiu į Vilnių, jie norėjo, kad tai būtų maža, 100% užtikrinta karinė operacija be platesnio politinio fono, ir kad ji atrodytų kaip *pačios Lietuvos* plano ar stichinių siekių realizacija. Tai liudija ir pabrėžtinai privatus vokiečių pastangų Kaune pobūdis, ir arši reakcija į lietuvių iniciatyvą diplomatinuose sluoksniuose pasklidusią informaciją, esą Vokietija spaudžianti Lietuvą atsisakyti neutraliteto ir žygiuoti į Vilnių.

Trečia, tokiais raginimais (tai nelabai tinka vadinti „spaudimu“) vokiečiai nesiekė padaryti Lietuvos savo politine ar karine *sąjungininke* su visomis iš to kylančiomis pasekmėmis, – tuo metu jai labai reikėjo kitos sąjungininkės: SSRS. Būtent su sovietų karo veiksmų pradžios problemomis pirmiausia ir sietini vokiečių zondazai ir įtikinėjimai Kaune Vilniaus operacijos klausimu.

Vokiečiams ir strategiškai, ir ypač politiškai (dėl pro-

tokolo) buvo nepatogu patiems okupuoti Vilniaus kraštą, o sovietų pozicija jiems kėlė daug rūpesčių. Po minėtojo rugsėjo 9 d. Molotovo pažado kitą dieną Maskvoje susilaukta „šalto dušo“: Liaudies komisarų tarybos pirmininkas Schulenburgui pareiškė, kad:

1) Dėl greito vokiečių (sėkmingo) puolimo RA atsidūrusi sunkioje padėtyje, ir jos kariniai pasirengimai dar užtruksiantys porą trejetą savaičių, nors jau mobilizuota 3 mln. (!) rezervistų.

2) Sovietų vyriausybė ketinanti RA intervenciją politiškai motyvuoti tuo, kad SSRS jaučianti pareigą byrant Lenkijos valstybei ateiti į pagalbą ukrainams ir baltarusiams, kuriems „kelianti grėsmė“ Vokietija.

3) Tačiau šiems ketinimams užkirtęs kelią Vokietijos žinių agentūros pranešimas, kad karo veiksmai prie rytinės Vokietijos sienos nebesą būtini ir kad ryškėjanti paliaubų sudarymo perspektyva²¹.

Vokiečius turėjo šokiruoti jau vien kiekybiniai sovietų pasirengimų mastai, juolab įspūdį turėjo padaryti SSRS rengimasis pasirodyti prieš visą pasaulį likimo valiai paliktų brolių slavų gynėja nuo „agresorės“ Vokietijos. Taigi situacijoje, kai Vokietijos diplomatams teko ir dementuoti absurdiškus bei išlaužtus iš piršto paliaubų su Lenkija gandus, ir gromuluoti antivokiškos SSRS įsijungimo į karą motyvacijos prasmę, Berlyne galbūt ir galėjo atrodyti *pageidautinas* lokalus Lietuvos žygis į Vilnių, galėjęs užkirsti kelią politinio vakuomo šioje Rytų Lenkijos dalyje susiformavimui. Be to, taip būtų susidariusios sąlygos suteikti Lietuvai karinę pagalbą ir taip neskausmingai padaryti ją kariškai priklausomą nuo Reicho. Tai galėjo tapti ir politinio Vokietijos išitvirtinimo šioje savo interesų sferos dalyje pradžia.

Tačiau kad ir dėl kokių priežasčių – sovietų pozicijos dviprasmiškumo, menamų lietuvių planų, savo agresyvių kėslų – vokiečiai pritarė aktyviems Lietuvos veiksmams Vilniaus krašte, tai truko neilgai. Jau rugsėjo 14 d. apie pietus Kleistas buvo instruktuosas nutraukti visus pasikalbėjimus su lietuviais²², o po poros dienų Zechlinui buvo liepta nebesileisti nei pačiam, nei lietuvių kalbinamam į jokias spekuliacijas Vilniaus klausimu. Kažkas privertė nacių lyderius persigalvoti, bet vargu ar tai buvo lietuvių įsikibimas į savo neutralitetą ar rugsėjo 14 d. vakare Berlyną pasiekusi informacija apie galutinį sovietų apsisprendimą per kelias dienas pradėti karo veiksmus. Gal tiesiog Hitleriui su Ribbentropui, įpratusiems sutelkti dėmesį į vieną problemą, Lietuva su savo eventualiais ir sunkiai kontroliuojamais kariniais žygiais tapo papildomu balastu sprendžiant Lenkijos klausimą. O kas gi nulėmė Lietuvos atsisakymą to, apie ką tiek buvo trimi-

²⁰ *Ibid.*, Nr. 58, 65; Raštikis S., *Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai*, d. I-II, Chicago, 1956, d. 1, p. 591–592; Musteikis, K., *Prisiminimų fragmentai*, London, 1970, p. 47–48.

²¹ *Seidl*, Nr. 70.

²² *ADAP*, VIII, Nr. 57, išn. 3.

tuota beveik 20 metų ir Vyriausybės koridoriuose, ir kareivinėse, ir ūkininkų sodybose, ir per patriotinius renginiuose, ir bohemos vakarėlius?

KODĖL LIETUVA ATSIŠAKĖ ŽYGIUOTI Į VILNIŲ?

Kitaip nei Vokietijos siūlymai atsiimti Vilnių, Lietuvos reakcija į juos nekelia didelių interpretacinių problemų: išskyrus Škirpą Berlyne, beveik visi Lietuvos valstybės pareigūnai visais būdais demonstravo savo pasiryžimą laikytis neutralumo, kurio kursas buvo darsyk patvirtintas Lietuvos vyriausybės rugsėjo 5 d. Nors paskiri lietuvių politikai dažnai prisimindavo „amžinąsias“ teritorines ir politines Lietuvos aspiracijas Vilniaus krašte, tačiau jų patenkinimą buvo linkstama atidėti vėlesniam metui, pokario taikos konferencijai. Pažiūrėkime, kaip tokia Lietuvos pozicija atrodė iš išorės ir nedidelės distancijos, suinteresuoto vokiečių diplomato akimis. Rugsėjo 24 d. pasiuntinio Zechlino raporte apie „politinę Lietuvos plėtotę nuo karo pradžios“ rašoma (pažodinis J. Balio vertimas):

Pagrindiniai tokio lietuvių pasyvumo Vilniaus klausimu motyvai buvo Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos spaudimas ir baimė būti įtrauktai į karo padėtį su abiem tom vakarų pajėgom; tada būtų prarasta ne tik prekių rinka Anglijoje, bet ir daugiausia buvo bijoma blogų Lietuvai pasekmių karo pabaigoje, nes čia apskritai yra skaitomasi su galutiniu anglų-prancūzų laimėjimu prieš Vokietiją. Antra, smarkiai veikė nenoras dėl Vilniaus akcijos visiškai patekti į vokiečių rankas ir tuo būdu nustoti nepriklausomybės. „Nepriklausomybės netekimas, – sakė man kartą pavaduojantis užsienio reikalų ministrą Bizauskas, – būtų per daug aukšta kaina už Vilniaus sritį.“ Trečia priežastis buvo nepermatoma Sovietų Sąjungos laikysena.²³

Anglų ir prancūzų spaudimo išties būta, apie jį vokiečiai sužinojo tiesiai iš gen. Raštiko²⁴. Londono ir Paryžiaus persergėjimus nesileisti į karines avantiūras į Kauną telegrafu perdavinėjo ir Lietuvos pasiuntiniai Petras Klimas ir Bronius Balutis²⁵. Plataus atgarsio jau anuomet Kaune turėjo ir britų ambasadoriaus Prestono po ranka turėtoji karo Lietuvai (šios agresijos prieš Lenkiją atveju) paskelbimo nota²⁶. Tačiau šiuo požiūriu Lietuvos valdžiai kur kas svarbiau už išorinį karo paskelbimo pavojų buvo bendras įsitikinimas, kad Vokietija karo nelaimės ir pokarinę tvarką lemsiančios Vakarų valstybės bei JAV²⁷.

Antroji Zechlino minima priežastis buvo fundamentalesnė. Lietuviams negalėjo nekelti įtarimų vokiečių konfidencialūs siūlymai patiems apsispręsti žygiui į Vilnių, privačiai siūlant karinę pagalbą. Tai tegalėjo reikšti, kad Berlyne nusistatyta tvarkyti šalių tarpusavio santykius ne draugiškai, kaip tai iš esmės buvo iki pat karo pradžios, o su politinės globos primetimo klasta. Tačiau ir šiuo požiūriu svarbiausia buvo ne išvelgtoji grėsmė, o pirmapradis įsitikinimas, dėl kurio prez. Smetona, bemaž vieningai palaikomas vyriausybės, ir užsibrėžė laikytis neutralumo: ne nelygiavertės sąjungos ar avantiūriška politika, o tik visiškas nesikišimas į karą galėjo išsaugoti *galimybę* Lietuvai likti nepriklausoma valstybe. Su tokiu požiūriu organiškai buvo susijusi ir moralios politikos nuostata, kurios tarp Lietuvos neįgyvavimo į Vilnių priežasčių nepaminėjo Zechlinas, bet į kurią atkreipė dėmesį lenkų karo atašė Kaune Leonas Mitkiewiczzius. Tai buvo nuostata laikytis viešai (o susirūpinusiems lenkų diplomatams – ir privačiai) duoto žodžio, jog Lietuva išliks neutrali²⁸. Nevalia smogti parblokštam kaimynui į nugarą, – toks garbės supratimas buvo gal ir ne lemtinga, bet neabejotinai neišvengiama žygio į Vilnių kliūtis prezidentui Smetonai, gen. Černiui, gen. Raštikiui ir gen. Musteikiui.

Tokia garbės samprata „demokratijos“ ir „pilietiškumo“ vertybes išpažįstančiam tyrinėtoji gali atrodyti „senamadiška“, o nuosekliam praeities kritikui – apsimestinė, pridengianti bailumą ir kapituliantiškumą. Iš tokių pozicijų traktuojant 1920 m. Vilniaus netektį ir 1939 m. Klaipėdos praradimą kaip jaunos Lietuvos visuomenės „moralinės sveikatos“ pairimo šaknis, tvirtinama, kad rugsėjo viduryje surengtas žygis į Vilnių būtų buvęs išganingas moralinis vaistas, sustiprinęs visuomenės atsparumą neišvengiamai gresiančioms negandoms²⁹. Žinia, *kerštą* už prieš 20 metų lenkų surengtą Vilniaus užėmimą arba „atoveiksmį“ į prieš metus lenkų surengtą Tešino užgrobimo operaciją per Sudetų krizę (kažin kokią kolektyvinę) moralę stiprinančiu veiksmu gali laikyti tik beviltiškai susijaukusi pokomunistinė sąmonė. Tad jei jau norima Lietuvos atsisakymą 1939 m. rugsėjį žygiuoti į Vilnių moralinėje plotmėje su kuo nors palyginti, tai palyginkime su SSRS tomis dienomis surengta „baltarusių ir ukrainiečių išlaisvinimo“ operacija. Jei „laisvindama lenkų ponų prispaustus lietuvius“, Lietuva irgi būtų surengusi Vilniaus operaciją, tai ji ne tik teisiškai–formaliai, bet ir savo vidiniu nusistatymu bei išoriniu įvaizdžiu būtų susilyginusi su agresorėmis Vokietija ir Sovietija. Tai tikrai nebūtų sustiprinę

²³ Jonaitis, B., *op. cit.*, p. 20–21. Cituojamas dokumentas vokiškuose rinkiniuose neskelbtas, saugomas Vokietijos URM archyve Vašingtone (mic. 1058/424090-97).

²⁴ ADAP, VIII, Nr. 58.

²⁵ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2089, l. 3.

²⁶ Crowe, D., *op. cit.*, p. 85, išn. 4.

²⁷ Tai pastebėjo ir sovietų diplomatai, žr.: *Polpredy soobščajut. Sbornik dokumentov ob otnošenii SSSR s Latviej, Litvoj i Estoniej (avg. 1939 – avg. 1940 g.)*, Moskva, 1990, Nr. 9.

²⁸ Plg. Mitkiewicz, L., *Kauno atsiminimai (1938–1939)*, iš lenkų k. vertė R. Žepkaitė, Vilnius, 2002, p. 248–250, 287.

²⁹ Plg. šio straipsnio išn. 11.

„moralinės tautos sveikatos“, priešingai – mažai valstybei, tik neseniai iškovojusiai ir apgynusiai laisvę, tai būtų buvęs „vidinio moralinio lūžio“ pamatas. O štai atsakymas keršyti lenkams ar pasielgti su jais taip, kaip jie panašiomis sąlygomis pasielgė su Čekoslovakija, kaip tik galėjo leisti jaunai valstybei autentiškai išgyventi absoliučios moralinių sprendimų vertės jausmą, ar net – jei būtinai norime praeities dalykuose išvelgti ką nors bjauraus – patirti tam tikrą moralinį *pranašumą* prieš nuolat į garbę apeliuojančius, tačiau savo veiksmais tam prieštaraujančius lenkus.

KODĖL VILNIUS ATITEKO SOVIETAMS?

Minėtame raporte Zechlinas nurodė ir dar vieną Lietuvos pasyvumo Vilniaus klausimu priežastį – sovietų kėslų nepermatomumą. Nors pačių Lietuvos užsienio politikos formuotojų apsisprendimą nežygiuoti į Vilnių veikiau lėmė minėtosios vidinės priežastys, viešai jam pagrįsti buvo mosuojama ir „išoriniu“ Rusijos faktoriumi: „Mėginimas spręsti Vilniaus problemą karinėmis priemonėmis jokiū būdu *nesąs įmanomas* (net jei būtų ir pageidaujamas dėl vidinių priežasčių!), nes nesą žinoma, ką į tai atsakytų Sovietų Rusija. Tokiu būdu Lietuvai nelikę nieko kito, kaip laikytis griežto neutraliteto. Tokia prasme reikia įtikinti ir visuomenę“, – tokio Vyriausybės atsisaukimo dėl susidariusios padėties projektą pasiūlė Lietuvos URM Politikos departamento direktorius Evaldas Turauskas valdžios ir visuomenės atstovų susitikimo metu rugsėjo 18 d.³⁰ Tokia pat negalėjimo „pulti išdegtus akis į Vilnių“ priežastis nurodoma ir slapta rugsėjo 13 d. Bizausko rašte Lietuvos pasiuntiniams Europos sostinėse³¹, kurie buvo įgalioti kaip įmanydami atsargiau aiškintis rusų poziciją visais aktualiaisiais karo (ir Vilniaus) klausimais. Išsiaiškinti nieko konkretaus nebepavyko – po kelių dienų RA įsiveržė į Rytų Lenkiją.

Tačiau jei sovietų pozicijos miglotumas ir nebuvo pagrindinis lietuvių nenoro leisti į avantiūras šaltinis, tai gal galėjo būti atvirkščiai: gal pačių sovietų apsisprendimui kartu su kitomis Rytų Lenkijos sritimis okupuoti ir Vilniaus kraštą įtakos turėjo Lietuvos pasiryžimas nežygiuoti? Tokiam klausimui esama pagrindo, ir pirmasis jį pateikė ne kas kitas, o komisaras Molotovas. Rugsėjo 16 d., infor-

mavęs Schulenburgą apie pakitusią SSRS vyriausybės poziciją intervencijos viešo įforminimo klausimu, „pabaigoje primygtinai teiravosi, kaip būsia su Vilniumi. Sovietų vyriausybė nori bet koku atveju išvengti susidūrimo su Lietuva, todėl nori žinoti, ar dėl Vilniaus krašto su Lietuva kas nors esą sutarta, – ypač dėl to, kas užims miestą“³².

Visai įmanoma, kad kol ryškėjo karo kryptys bei tempai Lenkijoje ir padėtis Vakaruose, sovietams klausimas, kas, kaip ir kada užims Vilnių, kurį laiką nebuvo politiškai reikšmingas. Tačiau bent jau nuo rugsėjo 9 d., kai buvo priimtas ir vokiečiams praneštas sprendimas netikėtai greito Vėrmachto judėjimo į rytus ir Lenkijos pralaimėjimo sąlygomis paspartinti savo karinį išikišimą, Vilniaus klausimas sovietams tiesiog nebegalėjo nerūpėti. Kariniai pasirengimai pulti Lenkiją prasidėjo gana anksti. Net iš skurdžių posovietiniams tyrinėtojųms prieinamų archyvinių duomenų

Lietuvos karių pamaldos Aušros Vartuose 1939 10 28.
Dail. L. Petravičius

³⁰ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 429, l. 2.

³¹ Žr. Turauskas, E., *Lietuvos Nepriklausomybės netenkant – įvykiai*, Chicago, b. m., p. 65–67.

³² *Seidl*, Nr. 74.

matyti, kad bent nuo rugsėjo 5 d. aktyviai rengtasi smūgiui³³, o 6 d. naktį vakarinės karinės apygardos gavo gynybos komisaro įsakymą dėl „Stambių karinių mokymų“ (operatyvinis slapto mobilizacijos pavadinimas; visiškai pasirengimas pradėti karo veiksmus turėjo būti pasiektas daugiausia per 10 dienų)³⁴. Rugsėjo 9 d. buvo duoti įsakymai Baltarusijos ir Kijevo ypatingose karinėse apygardose „iki rugsėjo 11 d. pabaigos [baigti] slaptą [dalinių] sutelkimą ir būti pasirengus ryžtingam puolimui, siekiant žaibišku smūgiu sutriuškinti *protivostojasčije* prieš pajėgas“. Baltarusijos fronto 3-ios armijos kovinė užduotis buvo „atblokti priešininko pajėgas nuo Latvijos sienos, veikiant bendra Švenčionių gelež. st. kryptimi. [...] Toliau orientuotis į Vilniaus užėmimą“. 11-oji armija taip pat turėjo talkinti užimant Vilnių³⁵. Tačiau tą pačią dieną įsakymo, dar nespėto perduoti adresatui, vykdymas buvo laikinai politiniais sumetimais atidėtas, – kol nekritusi Varšuva. (SSRS motyvacija – „išlaisvinti Vakarų baltarusius ir ukrainiečius Lenkijos byrėjimo sąlygomis“, suprantama, ideologiškai buvo parengta gerokai anksčiau³⁶.) Tačiau rugsėjo 14 d. formaliai pataisytos direktyvos jau buvo perduotos adresatams, per tą laiką performuotiems į Baltarusijos ir Ukrainos frontus. Štai Baltarusijos fronto užduotis pagal kovinį įsakymą Nr. 1 buvo „padėti sukilusiems Baltarusijos ir Lenkijos darbininkams ir valstiečiams nusimesti dvarininkų ir kapitalistų jungą ir neleisti užgrobti Vakarų Baltarusijos teritorijos Vokietijai. Artimiausia fronto užduotis – sunaikinti ir paimiti į nelaisvę Lenkijos ginkluotąsias pajėgas, veikiančias į rytus nuo Lietuvos sienos ir Gardino–Kobрино linijos“³⁷. Vienas pagrindinių dešiniojo Baltarusijos fronto sparno tikslų – atkirsti Vilniaus koridorių nuo centrinių Lenkijos rajonų (Vilnius turėjo būti baigtas supulti iš šiaurės ir pietų iki 18 d. ir eventualiai paimtas kitą dieną)...

Taigi kaip matome iš SSRS karinių planų, baigtų rengti jau iki rugsėjo 9 d., o bendrais bruožais suformuluotų, matyt, gerokai anksčiau, SSRS visiškai nesiskaitė su

Lietuvos karinės akcijos Vilniaus krašte galimybe. Na, o jei dėl kokių nors priežasčių (Vokietijos spaudimo, ar – kas visiškai neįtikėtina – slapto Lenkijos prašymo Lietuvos adresu) Vilniuje sovietai būtų susidūrę su Lietuvos kariuomene, visiškai tikėtina, kad būtų išsipildžiusi Pozdniakovo retrospektyvi pranašystė Turauskui, kad tokioje sumaištyje kas būtų atskyres, kur lenkų kareivis, kur lietuvis...³⁸ Bet kuriuo atveju sovietai planavo užimti Vilnių patys, ir jei Lenkijos puolimas buvo trumpam dėl politinių motyvų atidėtas, tai *karinių* planų turinys nuo to nepakito. Istorija rodo, kad SSRS kariniai planai apskritai menkai tepriklausydavo nuo išorinių konjunkūros pokyčių, – jei nenorėta jų keisti net ir Sovietų Sąjungą užpuolus Vėrmachtui, tai ką ir kalbėti apie tokius keitimus mažos Lietuvos hipotetinio lokalaus žygio atveju...

Tad ką gi tokiaime kontekste turėtų reikšti cituotasis „skubus“ Molotovo pasiteiravimas apie Vokietijos ir Lietuvos planus dėl Vilniaus užėmimo? Juk Vokietijos atsakymas į tokį pasiteiravimą, pasiekusį Berlyną jau 17 d. rytą, SSRS karinių veiksmų nebegalėjo paveikti net teoriškai. Jei Vokietija ar Lietuva ir būtų planavusios užimti Vilnių, jos nebebūtų spėjusios aplenkti jau pasirengusios pajudėti RA, – Lietuva net nebuvo pradėjusi mobilizacijos, o Vokietijai skersai kelio stovėjo Mozūrų pelkės. Žinoma, Molotovas buvo puikiai informuotas, kad nei Vokietija, nei Lietuva jokių konkrečių ir aktualių karinių planų dėl Vilniaus neturi. Tačiau norėjosi juk komisarui oficialiai pademonstruoti, kaip skrupulingai SSRS laikosi susitarimų su Vokietija ir kaip gerbia interesų sferų pasidalijimus: tokia ir tebuvo pasiteiravimo dėl Vilniaus užėmimo prasmė. Tad belieka konstatuoti, kad sovietai nepadarė nieko, kas paskatintų Lietuvą ryžtis žygiui į Vilnių, patys Lietuvos interesų atžvilgiu užėmė poziciją, nerodančią jokių 1920 m. sutartųjų Lietuvos sienų respektavimo požymių, o SSRS kariniai pasirengimai rugsėjo pirmoje pusėje tik patvirtina, kad atsisakiusi žygio į Vilnių Lietuva pasielgė ne tik garbingai, bet ir išmintingai. ☒

³³ Sluč, S., *op. cit.*, Nr. 5, s. 50 ir išn. 34.

³⁴ Meltiuchov, M., *op. cit.*, s. 283–284 ir išn.

³⁵ Įsakymo tekstas su 14 d. kovinių užduočių terminų pataisomis skelbtas in: *Katyn': plenniki neobjavlennoj vojny. Dokumenty, sost.* N. Lebedeva i dr., Moskva, 1997, s. 59–63.

³⁶ Plg. Lebedeva, N., „Četvortyj razdel Pol'sy i katynskaja tragedija“, in: *Drugaja vojna*, Moskva, 1996, s. 244.

³⁷ Meltiuchov, M., *Sovetsko-pol'skije vojny. Voennopolitičeskoje protivostojanije 1918–1939*, Moskva, 2001, s. 289–290.

³⁸ Turauskas, E., *op. cit.*, p. 69.

ISTORIKAI, NEŽINANTYS NAUJAUSIŲ ISTORIJOS TEORIJŲ, VISADOS LIEKA TIK PATRIOTAIŠ

Alvydas Nikžentaitis

Ar gali medicas, fizikas ar chemikas būti patriotas? Manau, išgirdę tokį klausimą, iš pradžių susimąstytume – vargu ar kam nors iš mūsų pakaktų ryžto į tokį klausimą atsakyti teigiamai, remiantis šių asmenų profesine veikla. Nors toks klausimas „kietųjų“ mokslų atstovų atžvilgiu atrodo nelogiškas, tačiau svarstybos apie tai, kiek patriotiškas vienas ar kitas istorikas, Lietuvoje girdėti dažnai. Žinoma, galima nekreipti į tokius pareiškimus dėmesio, suvokiant, kad tokiuose vertinimuose atsispindi nesenos praeities palikimas, kai istorija buvo beveik sudedamoji ideologijos dalis, ir ne vien Sovietų Sąjungoje. Tarpukario Lietuvoje istorijoje „buvo ieškoma lietuvių, Lenkijoje – lenkų, Vokietijoje – vokiečių istorijos“, kaip ir istorinių argumentų egzistuojančioms valstybės sienoms pagrįsti – istorija buvo naudojama ir teritorinėms pretenzijoms legitimuoti. Paprastai tik valdžios poreikius patenkinti sugebėdavę istorikai galėjo pretenduoti į tautinio ar tarybinio istoriko titulą.

Būtume labai subjektyvūs, jei imtume tvirtinti, kad patriotizmo paieškos istorikų darbuose yra vien Lietuvos fenomenas. Visame pasaulyje nerimsta diskusijos apie tai, kokia turi būti Europos – atskiros šalies – istorija XXI a. Jas, ypač Vidurio Europoje, nemažai įtakoja vos prieš 15 metų įvykusios permainos.

Sukrėtimus XX a. pabaigos Vidurio Europos visuomenėse galime pagrįstai lyginti su situacija Vakarų Europoje pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, kai valstybėms reikėjo ne tik atkurti savo ekonomikas bei transformuoti daugiau ar mažiau totalitarines bendrijas į demokratines visuomenes, tačiau ir surasti santykį su nesena savo šalių praeitimi. Išskyrus Didžiąją Britaniją, nuoseklią antihitlerinės koalicijos narę, kitoms Vakarų Europos šalims reikėjo išsiaiškinti savo visuomenių nuostatas fašistuojančių savo šalių režimų atžvilgiu (Italijos pavyzdys), laikyseną nacional-socialistinės Vokietijos okupacijos metais (Prancūzija), neutraliteto kainą (Šveicarija). Santykių su negarbin-

ga praeitimi schema buvo gana paprasta: nesigilinant į sudėtingo santykio su praeitimi paieškos peripetijas, galima teigti, kad beveik visose šalyse buvo surasti ir pasmerkti „tautos išdavikai“ ir ant pjedestalo iškelti „tautos didvyriai“. Šia tema Europoje prikurta ir rimtų istorijų, ir anekdotų. Ilgą laiką austrams buvo aišku, kad garsusis kompozitorius Wolfgangas Amadeus Mozartas yra austras, o Adolfas Hitleris – vokieitis. Šiuolaikinės Vokietijos istorinė kultūra iš pirmo žvilgsnio irgi pilna paradoksu, antai „tautos didvyriais“ šioje šalyje laikomi brolis ir sesuo Scholliai, Antrojo pasaulinio karo metais Miuncheno universitete išplatinę antinacional-socialistinius atsisaukimus ir už tai nužudyti. Šios istorijos keistumas pasireiškia visų pirma tuo, kad minėtas epizodas niekaip nepaveikė tolesnės Vokietijos raidos, nepaisant to, jie užima pakankamai garbingą vietą ant šiandienos vokiečių istorinių asmenybių pjedestalo.

Tautos didvyrių ir išdavikų – santykio su nesena praeitimi paieška plika akimi pastebima ir Lietuvoje. Ginčai dėl 1941 m. birželio sukilimo ir pagaliau dėl generolo Povilo Plechavičiaus veiklos vertinimų sujaukdino plačiąją visuomenę, istorinių įvykių vertinimo domenas išslydo istorikams iš rankų, o pagrindiniais praeities vertintojais tapo politikai, atskiros visuomenės grupės. Atidžiau pažvelgus į Lietuvoje vykusių istorinių skandalų genezę matyti, kad juos išprovokavo ne istorikai, o tam tikrus politinius sprendimus priėmę politikai. Sunku pasakyti, ar tie sprendimai būtų kitokie, jei juos būtų inicijavusios atskirų istorikų grupės. Istorikų nuomonės per šias diskusijas išsiskyrė. Komentuodama šio teksto autorius, Česlovas Laurinavičius, Antano Kulakausko ir kt. istorikų vertinimus, Genocido ir rezistencijos centro vadovė Dalia Kuodytė „Vals-tiečių laikraščiu“ pareiškė prisiimanti asmeninę atsakomybę už Plechavičiaus kandidatūros valstybiniam apdovanojimui teikimą, kitas istorikas Sigitas Jegelevičius „Naujajame Židinyje-Aiduose“ tokiam

sprendimui prieštaraujančius istorikus kaltino patriotizmo stoka.

Visuotiniai debatai istorinės praeities tema Lietuvoje ir kitose Europos šalyse kyla bandant integruoti praeities įvykius į dabarties istorinę, dažnai ir politinę kultūrą. Žiūrint į šias diskusijas profesionalo akimis,

Kazys Šimonis. Praeities ateitis. 1920. ČDM

reikia konstatuoti, kad tokių diskusijų pagrindas – ne istorinių procesų, kuriuose dalyvavo Plechavičius, vertinimas, o istorinės kultūros, kaip tyrinėjimo objekto, nesuvokimas. Tai, kas tinka jaučiui, netaikytina Jupiteriui – ši per uždara istorikų diskusiją Plechavičiaus tema pavartota Egidijaus Aleksandravičiaus teiginį tenka dar kartą pakartoti, norint išryškinti skirtingus istorijos ir istorinės kultūros vertinimo kriterijus.

Charakterizuojant Plechavičių kaip istorinę asmenybę, galima tik pakartoti visus jo apdovanojimo šalininkų argumentus: 1) Plechavičius buvo tipingas XX a. I pusės lietuvis, nes jis tikrai (kaip ir visa Lietuvos ir daugelio to meto Europos šalių visuomenių) nesuprato ir nekentė demokratijos; 2) logiškai ir jo vadovaujamos Vietinės rinktinės veiksmas Vilniaus krašte: kuris tikras lietuvis patriotas Antrojo pasaulinio karo metais galėjo mylėti lenkus? Galime pastebėti, kad ta pati formulė taikytina ir atvirkštine tvarka; 3) galima manyti, kad Plechavičius buvo Lietuvos patriotas, jei suvoksime patriotiškumą taip, kaip jis buvo suvokiamas XX a. I pusėje.

Taigi istoriškai vertinant Plechavičiaus asmenybę, jo veiksmas yra suprantami, nes susiklosčius istorinėms aplinkybėms jis veikė adekvačiai. Dar reikėtų disku-

tuoti, ar jis tikrai buvo XX a. I pusės Lietuvos didvyris, tačiau jo jokių būdu negalima pavadinti nusikaltėliu.

Istorijos mokslas, norėdamas atlikti savo visuomeninę funkciją, nuolat keičiasi – ir ne tik metodų, tačiau ir tyrinėjamų temų prasme. XIX a. – XX a. I pusėje dominavusią politinę istoriją XX a. viduryje pakeitė plačiai suvokiama socialinė istorija, nuo XX a. pabaigos istoriniuose tyrimuose vis labiau pradeda dominuoti atminties problematika, glaudžiai susijusi ir su istorine kultūra.

Jau seniai pastebėta, kad šalia gryniosios, praeitį atkuriančios istorijos egzistuoja ir istorinė atmintis, pagal jos nešiotųjų grupes skirstoma į individualią ir kolektyvinę. Jų turinį kaip ir istorijoje sudaro praeitis. Individo ar net kolektyvo atmintis turi savybę ištrinti praeities įvykius, jeigu jie nėra dirbtinai palaikomi ir netampa visos visuomenės ar bent jos dalies atminties (dar vadinamos kultūrine atmintimi) dalimi. Norint, kad individuali ar kolektyvinė atmintis taptų kultūrine, ją reikia „sakralizuoti“ – atskiri įvykiai, he-

rojai kultūrinėje atmintyje turi virsti simboliu (vertybe), priimtinu ne tada, bet dabar gyvenančiai visuomenei. Tačiau vien to neužtenka: dar būtina demonstruoti savo ištikimybę tai vertybei manifestacijų ir kt. formomis, ji turi įgauti ir materialų pavidalą, nesvarbu, ar tai būtų paminklas, gatvės pavadinimas, ar tik valstybinis apdovanojimas tam tikras idėjas įkūnijančiai istorinei asmenybei. Abstrahuojantis nuo konkretaus įvykio ar herojaus, lengviau įtikinti visuomenę konkrečios idėjos vertingumu. Plechavičiaus atveju didžiausias nepasitenkinimas kilo ne dėl to, kad kritikuota konkrečios asmenybės veikla, o dėl to, kad tariamai kritiškai buvo pažvelgta į kovos už Lietuvos Nepriklausomybę, kovos už laisvę idėją.

Nors kultūrinės atminties ir istorijos objektas yra tas pats, tačiau praeitis atmintyje funkcionuoja kitaip nei istorijoje. Kitaip negu istorija, atmintis labai aiškiai siejasi ne tik su praeitimi, tačiau ir su dabartimi, kitais žodžiais iš praeities atsimenama tai, kas aktualu dabarčiai. Kultūrinė atmintis dažnai gali būti ir savotiškas konkrečios, šiandien gyvenančios visuomenės atspindys.

Gerokai skiriasi atminties ir istorijos konstravimo elementai. Istorinėje atmintyje dominuojančios atminties figūros yra konkretus įvykis, asmuo. Istorijoje dominuoja

procesai, o asmuo ar įvykis yra tam tikro istorinio reiškinio liudytojai. Kitais žodžiais tariant, kas atmintyje yra išvada, istorijoje tėra medžiaga vienam ar kitam procesui, reiškiniiui rekonstruoti. Pagaliau skiriasi kultūrinės atminties turėtojo ir istoriko santykis su tuo pačiu objektu – praeitimi. Praeities ir istoriko santykis apsiriboja profesiniais ryšiais, o praeitis kultūrinės atminties nešiotojui yra jo identiteto dalis, jo savastis, kurią norėdamas išsaugoti jis norom nenorom gina – taip pat ir nuo istorikų intervencijos.

Istorija ir atmintis turi ir kitą bendrą savybę, abi jos yra rekonstruojamos. Jeigu istorijos atžvilgiu tai savaime suprantama, tai, kalbant apie atmintį, ši aspektą reiktų paaiškinti.

Kultūrinę atmintį tyrinėjantis mokslas pastebi, kad gryniosios atminties kaip tokios nėra. Atskiri istorinėje atmintyje funkcionuojantys epizodai papildomi kitų kolektyvo narių atsiminimais, netgi pačių istorikų darbais. Kolektyvinė atmintis rekonstruojama pagal iš anksto sudėliotą schemą, t. y. ji papildoma tik tais faktais ar aiškinimais, kurie atitinka iš anksto susidarytą schemą. Faktai, kurie į schemą netelpa, paprasčiausiai atmetami. Toks subjektyvus kolektyvinės atminties konstravimo metodas tampa akivaizdus, kai susiduria skirtingos, skirtingai tuos pačius įvykius prisimenančios atmintys. Tuomet ir įvyksta sproginimas, dažniausiai lydimas visuomeninių diskusijų.

Kultūrinė atmintis būdinga ne tik atskiroms visuomenės grupėms, tačiau ją kuria arba, tiksliau, iš atskirų visuomenės grupių nusavina valstybės. Suprantant valstybę kaip valdomą žmonių bendruomenę, iškyla visuomenės ir kartu valstybės konsolidacijos poreikis. Siekdama konsoliduoti visuomenę ir įtvirtinti savo valdžios legitimumą, valstybė griebiasi atminties tematikos, pretenduojančios valstybės vadovus, visą valstybės aparatą parodyti ne kaip visuomenę valdančius asmenis, o kaip savuosius, kuriuos su valdomaisiais sieja ir bendra atmintis. Valdžios ir visuomenės bendrumo jausmui skatinti naudojama kultūrinė atmintis dažnai chronologiškai išplečiama – ji apima atitinkamai istoriškai interpretuotą viso regiono istoriją, ypač akcentuojant vieno ar kito reiškinio genezę. Tipingas šiuolaikinės Lietuvos valstybės apeliavimo į kultūrinę atmintį pavyzdys – šiandienės valstybės ištakų vedimas iš Mindaugo valstybės, nors šias valstybes, istoriškai žiūrint, skiria didžiulė praraja.

Siekdama politiškai instrumentalizuoti kultūrinę atmintį, valstybė formuoja istorinę kultūrą, tiesiogiai reguliuodama, ką visuomenė privalo prisiminti, o ką užmiršti. Su valstybiškai reguliuojama atmintimi susiduriame kasdien: gatvių, skverų, tiltų ir t. t. pavadinimai miestuose, paminklai, valstybinės šventės ar valstybiniai apdovanojimai nuolat mums sako, kas yra svarbu. Atmintis, tapusi istorinės kultūros dalimi, yra nuolat

aktualizuojama: neatsitiktinai griūvant senoms valstybinėms struktūroms ir atsirandant naujoms, griaujami seni paminklai ir statomi nauji, keičiami gatvių pavadinimai ir t. t.

Tokie veiksmai, nepriklausomai nuo to, ar jie vykdomi sąmoningai, ar spontaniškai, turi tikslą remiantis praeitimi visuomenėje ir valstybėje įtvirtinti požiūrį į dabartį arba dabarciai ir ateičiai svarbias vertybes. Kultūrinės atminties politikos ar istorinės kultūros teorijos drauge tampa dabartį ir ateitį formuojančiomis priemonėmis, aiškiai savo objekto prasme besiskiriančiomis nuo istorijos mokslo.

Formuojant istorinę kultūrą kaip valstybės politinės kultūros dalį, žinoma, galima nekreipti dėmesio, kad kultūrinė atmintis orientuota į dabartį ir ateitį. Tačiau tai reiškia (tai rodo ir Lietuvos patirtis), kad ir ateityje konfliktai dėl atminties visuomenės viduje, kartais ir tarpvalstybiniuose santykiuose yra neišvengiami. Realybei, su kuria susiduriame šiandien Lietuvoje, yra ir alternatyva: vykdyti apgalvotą kultūrinės atminties politiką, kuri prisidėtų prie visuotinai priimtinių demokratinių vertybių Lietuvos visuomenėje formavimo. Todėl prieš priimant sprendimą dėl atminties visai visuomenei primetimo, valstybinės institucijos privalo įvertinti, kiek jų konkretus žingsnis prisidės formuojant pilietinę visuomenę, gerinant santykius su mūsų kaimynais ir t. t. Įvykis, asmenybė, pateikiami visuomenei kaip sektini, nebūtinai turėtų būti epochinės reikšmės: anksčiau pateiktas brolio ir sesers Schollių pavyzdys Vokietijoje rodo, kad vienomis garbingiausių asmenybių gali tapti ir istorijos marginalai, savo laiku neturėję jokios įtakos istoriniams procesams. Tačiau būtent tokių pavyzdžių pagrindu, beje, ir siekiama formuoti modernią visuomenę, kuriai toli gražu nesvetimas ir modernaus patriotizmo jausmas. Lietuvos valstybės ir visuomenės demokratiškumas, piliečių visuomenė, nepripažįstanti tautinių ksenofobijų, šiuolaikinės Lietuvos kertiniai pamatai, įtvirtinti ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (1 ir 25 straipsnis). Šių vertybių integravimas į modernios Lietuvos istorinę kultūrą tikrai neveda į konfliktą su patriotinėmis vertybėmis, veikiau priešingai – siekia jas padaryti visuomenės kasdienybe.

Toki elgesį su kultūrine atmintimi ir istorine kultūra galima laikyti istorijos politizavimu, tačiau tokius teiginius galime prilyginti apgailestavimui, kad žmogus pats negali skraidyti ir yra priklausomas nuo technikos. Kultūrinė atmintis ir įvairios jos raiškos formos yra ne itin seniai atrastas reiškinys, tačiau jau šiandien aišku, kad ją turėjo ir senosios civilizacijos, ji būdinga ir mūsų visuomenei. Reiškiniai, kurie realiai egzistuoja, turi būti tiriami, tačiau norint juos geriau pažinti, reikia turėti ir instrumentus – naujausias mokslo teorijas. Tuo tarpu istorikas, nepažįstantis naujausių istorijos teorijų, yra pasmerktas likti tik apsamanojusiu XX a. pr. patriotu. ❧

NEKLAUŽADOS ISTORIKAI

Sigitas Jegelevičius

Apie istorikams „naudingas“ teorijas. Visai yra. Vieni į jas giliau įnikę. Kiti šiek tiek pasiskaitę. Dar kiti – tik iš kolegų pasakojimų šio bei to prisiklausę... Istorinė kultūra. Grynoji istorija. Istorinė atmintis. Kultūrinė atmintis. Kas gi panorės būti „apsamanojusiais XX a. pradžios patriotais“? Šiaip jau painokas Lietuvos istorijos instituto direktoriaus Alvydo Nikžentaičio rašinys (teorizavimas susipina dar su šiuo bei tuo...) neabejotinai turi didaktinės reikšmės ir politikams, ir istorikams, ir prie pastarųjų besišliejantiesiems. Ypač pamokomas politikams. Ir pačioje didaktikoje ar ne tik politika neretai atsveria teoriją. Kartais brukama tiesmukai, kartais žaismingai įvyniota į teoriją... Taigi Ponas Direktorius, užsibrėžęs tik geranoriškai teoriškai pamokyti istorikus, sąmoningai ar nesąmoningai lendančius į politiką, bei politikus, lendančius į istoriją, pats sąmoningai/nesąmoningai įsivėlė į politikavimą, duodamas gana kategoriškai skambančių politinių pamokymų. Tikra demokratijos pamoka. Bent jau neišvengta politinių spekuliacijų. O jų buvimą rodytų jau pirmas rašinio sakiny: „Ar gali medicinas, fizikas ar chemikas būti patriotas?“ Nagi nereikia tyčia painioti piliečių profesinės veiklos su jų pilietiškumo, patriotizmo jausmais. Kita vertus, Europa lyg ir nei teoriškai, nei praktiškai dar nėra pasmerkusi šito jausmo. Kol kas šiuo klausimu dar nėra kai kurių itin mėgstamo *politinio sprendimo*. Tai kam šitaip stengtis? Arba vėl: kam reikėjo išversti išvirkščiai mūsų rašinio paskutinį sakinį? Primename jį: „O gal kažkas bando pademonstruoti savo antipatriotiškumą (patriotu būti vis dar nemadinga)?“ Čia netgi nėra sparnuotojo posakio: „kas gi galėtų paneigti galimybę, kad...“ Ir nuorodų į Pono Direktorius ar kitų istorikų asmenį nėra. O Ponas Direktorius pamatė tai, ko nėra: „kitas istorikas Sigitas Jegelevičius „Naujajame Židinyje-Aiduose“ tokiam sprendimui prieštaraujančius istorikus kaltino patriotizmo stoka“. Sigitas Jegelevičius nėra nei prokuroras, nei teisėjas, kad imtųsi ką nors kaltinti. Juk nepaneigsite, kad dabar Lietuvoje apsisaukti ar apšaukti patriotu (visai to nesiejant su praeities vertinimu) iš tiesų nemadinga (švelniai tariant). Tad kaip galėtume suprasti ar paaiškinti šią Pono Direktorius akibrokštą? Beldžia paklausti: kas gi galėtų paneigti galimybę, kad tai nėra mėginimas (galbūt nesąmoningas) sukiršinti istorikus?

Dėl kažin ko pernelyg susijaudinęs, Ponas Direktorius savo rašinyje neišvengė tam tikro nenuoseklumo ar netgi painiavos. Anksčiau klausytojui/žiūrovui (laidų, kuriose diskutuota dėl gen. Plechavičiaus apdovanojimo), o dabar skaitytojui taip ir neaišku, kas sukėlė/tebėkėlia Pono Direktorius nepasitenkinimą/susierzinimą. Tai vienas teiginys: „Plechavičiaus atveju didžiausias nepasitenkinimas kilo ne dėl to, kad kritikuota konkrečios asmenybės veikla, o dėl to, kad tariamai kritiškai buvo pažvelgta į kovos už Lietuvos Nepriklausomybę, kovos už laisvę idėją“. Labai aišku. Netgi turint mintyje žodį *tariamai*. Trūksta tik patikslinimo: kieno nepasitenkinimas – tų *kitų* ar Pono Direktorius? Kitas teiginys: „Istorinėje atmintyje dominuojančios atminties figūros yra konkretus įvykis, asmuo. Istorijoje dominuoja procesai, o asmuo ar įvykis yra tam tikro istorinio reiškinio liudytojai“. Mūsų išmanymu, procesas čia yra kova už Lietuvos nepriklausomybę, kovos už laisvę idėja. Šią atvirai deklaruojame rašinyje apie gen. Povilą Plechavičių. O generolas ir su juo susiję įvykiai šiame procese yra to istorinio reiškinio dalyviai ir liudytojai. Tai kurgi čia yra nusižengimas ar nesuvokimas, žiūrint „profesionalo akimis“? Ponas Direktorius, vertindamas vis kylančias diskusijas, mano, kad esama *nesuvokimo*. Manytume, kad tų diskusijų pagrindas vis dėlto yra istorinių procesų *vertinimas*, kuriame – pritariame Ponui Direktorius – „atsispindi nesenos praeities palikimas“. O gal ir ateitis, į kurią norima nuvesti? Juk esama Lietuvoje žmonių (gal net ir istorikų), be jokių išlygų pripažįstančių Sovietų Sąjungą buvus vieną nuosekliausių antinacinės koalicijos dalyvių, ir siekiančių visus karo meto procesus bei įvykius Lietuvoje vertinti tik šituo požiūriu. Taip Maskvos inspiruotų sovietinių teroristų bei diversantų (tokios sąvokos buvo vartojamos karo meto sovietinių spectarnybų dokumentuose), taip pat žvalgybos būrių veikla tampa *visaliaudiniu* reikalu, „lietuvių liaudies siekių“ išraiška. Lietuvos Valstybės požiūriu visa tai ruošė dirvą Lietuvos reokupacijai ir aneksijos tūšai, o koalicijos partneriams Vakaruose tie paskui „tarybiniais partizanais“ įvardyti būriai ar grupės turėjo ne tiek karinės, kiek politinės reikšmės, nes demonstravo Lietuvos teritorijos sovietiškumą. Lietuvių tautinis (nepriklausomybinis) antinacinis pasipriešinimas ir jo

pogrindis, taip pat visos nesėkmingai pasibaigusios pastangos atstatyti Lietuvos valstybingumą – buvusi *nusikalstama* antisovietinė veikla, nes nukreipta prieš vieną reikšmingiausių karine prasme antinacinės koalicijos dalyvių. Kitaip tuos procesus suvokiantys istorikai turi prisipažinti klydę ir kažką visuomeniškai nusikaltama darą su kultūrine atmintimi. Nesigilinsime į kai kurių tos koalicijos dalyvių veiksmų ir Lietuvos valstybingumo problemų (ne įvykių, bet procesų) vertinimą, nors kai kas siejasi ir su šios dienos tema.

Grįžtant prie to, nuo ko viskas prasidėjo, t. y. prie gen. Plechavičiaus temos, būtina pastebėti Pono Direktorius apibendrinimą: „Taigi istoriškai vertinant P. Plechavičiaus asmenybę, jo veiksmai yra suprantami, kadangi susiklosčiusiomis aplinkybėmis jis iš tikro veikė adekvačiai. Dar reikėtų diskutuoti, ar jis tikrai buvo XX a. I pusės didvyris, tačiau jo jokių būdu negalima būtų pavadinti nusikaltėliu“. Gražu. Nemanėme ir dabar nesirengiame veltis į diskusijas, ar tikrai gen. Plechavičius buvo XX a. pirmos pusės didvyris. Tai mūsų nedomina. Pakeliui tik priminsime vieną momentą: už nepriklausomybės kovas 1923 m. jis buvo apdovanotas tuo metu aukščiausiu karininkų apdovanojimu – pirmos rūšies trečiojo laipsnio Vyties kryžiumi su kardais. Vy-

ties kryžius ir dabar tebėra aukščiausias Lietuvos apdovanojimas, pirmiausia skirtas kariams, bet dabar dažniau teikiamas policininkams.

Anksčiau cituotuose Pono Direktorius žodžiuose norėtume pabrėžti pabaigą – gen. Plechavičiaus „jokiu būdu negalima būtų pavadinti nusikaltėliu“. Nesiruošiame plačiau komentuoti konferencijoje Varšuvoje kažkio iševio iš Lietuvos Ryšardo Mackievičiaus viešai mestų replikų apie didvyriu vadinamą „nusikaltėlių generolą“ Plechavičių, kai apie apdovanojimą dar nė nemanyta. Kai kas ir Lietuvoje vasarį per televiziją, t. y. viešai, gen. Plechavičių apibūdino kaip rankas krauju (lenkų?) susitepusį... Užtat Pono Direktorius viešas pripažinimas gen. Plechavičių nebuvus nusikaltėliu yra labai vertingas.

Apgailėtina tik tai, kad tokią išvadą jis padarė po apibendrinimo, kurį pavadino gen. Plechavičiaus apdovanojimo šalininkų argumentų pakartojimu: „1) Plechavičius buvo tipingas XX a. I pusės lietuvis, nes jis tikrai (kaip ir visa Lietuvos ir daugelio to meto Europos šalių visuomenių) nesuprato ir nekentė demokratijos; 2) logiški ir jo vadovaujamos Vietinės rinktinės veiksmai Vilniaus krašte: kuris tikras lietuvis patriotas Antrojo pasaulinio karo metais galėjo mylėti lenkus?“ Kam

Saulius Paukštys. Senamiesčio vizijos. 1985. Fotografija

šitas farsas? Taip nemanėme, nemanome ir tikriausiai nemanyšime, nepaisant to, kad Ponas Direktorius norėtų (?) primesti tokį požiūrį. Jegelevičius nebuvo nei gen. Plechavičiaus apdovanojimo priešininkas, nei šalininkas, tik apskritai nesutiko su generolo juodinimu. Atrodo, kad ir p. LGGRTC direktorė Dalia Kuodytė nenaudojo tokių argumentų, nes irgi taip nemano. Linke tikėtis, kad taip nemano dauguma tų anoniminių apdovanojimo šalininkų.

Apskritai manytume, kad šio rašinio esmė yra kita. Iš pradžių, skaitydamas tekstą, bandžiau suvokti: tai Ponas Direktorius *už* ar *prieš* istorinę atmintį, kultūrinę atmintį, jų palaikymą, ugdymą ar eskalavimą. Tik kiek

Saulius Paukštys. Senamiesčio vizijos. 1985. Fotografija

vėliau pradėjau suvokti. Viena vertus, Poną Direktorium labai sujaudino tai, kad „istorinių įvykių vertinimo domenas išslydo istorikams iš rankų“. Ir tai jį neramina. Šiaip jau neturėčiau dėl to nuomonės, jeigu ne tolesni samprotavimai, rodantys siekius ar bent pageidavimus. Tai gal Poną Direktorium tenkintų padėtis panaši į tą, kuri Lietuvoje buvo prieš 20 ar daugiau metų? Kai istorikų vieninga „nuomonė“ buvo formuojama iš aukščiau ir iš anksto, kai ta „nuomonė“ turėdavusi tapti istorikų savastimi, kai visą istorikų cechą prižiūrėjo ir „tėviškai“ pataisydavo Partijos istorijos instituto prie LKP CK direktorius Romas Šarmaitis-Romaitis ir Istorijos instituto direktorius Juozas Žiugžda, o vėliau Bronius Vaitkevičius? Vyravo profesionalus (klasinis) požiūris. Tik neužmirškime dar vieno momento – tuomet dar buvo LKP CK, kuris ir valdė vieningos nuomonės be nukrypimų formavimą.

Kas gi siūloma dabar? Norima ateityje išvengti konfliktų dėl atminties visuomenės viduje bei tarpvalstybiniuose santykiuose (nuo savęs paklausime: su kuo, su Rusija, Lenkija, dar su kuo nors?). Receptas: „Realybei, su kuria susiduriame šiandien Lietuvoje, yra ir alternatyva: vykdyti apgalvotą kultūrinės atminties politiką, kuri prisidėtų prie visuotinai priimtinių demokratinių vertybių Lietuvos visuomenėje formavimo. Todėl prieš priimant sprendimą dėl atminties visai visuomenei primetimo, valstybinės institucijos privalo įvertinti, kiek jų konkretus žingsnis prisidės formuojant pilietinę visuomenę, gerinant santykius su mūsų kaimynais ir t. t.“ Lyg ir labai gražu. Kas gi galėtų pasisakyti prieš visuotinai priimtinių demokratinių vertybių, pilietinės visuomenės formavimą? Nebent „visuomeninis savižudis“. O kokia gi valstybinė institucija turėtų užsiimti įvertinimu? Kol kas nėra Lietuvoje kitos tokios institucijos kaip valstybinis Lietuvos istorijos institutas. Ir visi istorikai bei prie jų besišliejantieji privalėtų klausyti jo nurodymų, kurie visi būtų teisingi ir neabejotini. Taigi būtų dar vienas demokratinių vertybių ugdymo garantas. Jam gal dar reikėtų atiduoti kai kurias Konstitucinio Teismo funkcijas, nes Ponas Direktorius priminė ir porą Konstitucijos straipsnių.

Taip jau visuomet būdavę: griežta priežiūra teisinama poreikiu ugdyti demokratijos vertybes. Tos priežiūros gal ir nereikėtų, jeigu būtų vieninga (gera, tinkama) istorikų nuomonė. Ir visi vieno klausytų. Tuomet istorikai būtų *geriečiai*. O dabar esama *neklaužadu*, kurie neklauso cecho vyresniųjų. ❧

Kolaboracinė kultūra

TOMAS DAUGIRDAS

Vadinamaisiais pomoderniais laikais sunku rasti žodžių, galinčių sukelti daugiau aistringų aptarinėjimų nei „galia“ ar „prievarta“. Apsišvalgius aplink, aptinkama gausybė žmogui bei jo autentiškai būčiai prievartinių dalykų. Tikrasis pomodernistas imtusi žaismingai griauti šios prievartos prievartiškumą, įsteigdamas visiškai kitoniškos nevaržančios laisvės erdvę. To iš pomodernisto tikėtusi ir jo niekinamasis „modernistas“ ar šiaip žmogus, norintis išsiaiškinti pomodernizmo niuansus bei pobūdį. Tad juo labiau nustebino „Metuose“ išspausdinti Regimanto Tamošaičio svarstymai „Kultūros stoka ir perteklius“. Autorius, neabejotinai atstovaujantis bei kuriantis vieną produktyviausių pomodernistinių krypčių Lietuvoje, apie kultūrą kalba kaip apie turinčią prievartinę galią, o lojalumą kultūrai kildina iš kiekvienam žmogui rūpinčio socialinio saugumo. Žinoma, tokią nuostatą galėtume sieti su tikro pomodernisto ironija. Tačiau kelis kartus perskaičius tekstą tenka pripažinti, kad ironijos čia nesama, o jei ir yra, tai ji paslėpta po giliausiais prasminiais sluoksniais. Pomodernizmu dvelkia nebent teksto fragmentiškumas, rodantis veikiausiai ne specialų sumanymą, o minties trūkinėjimą, būdingą pagiriotam, iš miegų pakeltam ar specifinę būseną patiriančiam žmogui. O gal rašytojų mėnraštis tokiais stilistiniais keliais leidžiasi į dar neištirtas žemes?

Vis dėlto rašinyje esama idėjų apie kultūrą, iš kurių būtina pasimokyti ar kurias bent verta apmąstyti, nes jos akivaizdžiai išreiškia pamatines šiuolaikinio Lietuvos kultūros žmogaus nuojautas. Pirmoji – jau minėtoji, kad kultūra patiriama kaip prie-

varta. Nuo jos atsiriboti išdrįšęs žmogus tampa nelaimingas ir nesaugus. Tačiau ar jis laimingas joje likdamas? Veikiausiai ne, nes turi paaukoti dalį savasties, perkeisti savo grubią kilmę. Be to, čia esama minties apie kultūros lygius bei individo santykį juose: „Kuo aukštesnis kultūros lygmuo, tuo universalesnės jos reikšmės, tuo mažiau vertinami specifinių kultūrų bruožai. Universaliausia kultūros tapatybė – kaip šventa dvasia – sunkiai apčiuopiama, ji reikalauja išlavintos, subtilios kultūrinės sąmonės“. „Sąmonės subtilumas“ čia reiškia, kad individas neturi susisaistyti su jokia mažiau universalia kultūrine bendrija. Antai fundamentalizmas, feminizmas ir nacionalizmas kildinami iš pernelyg didelio specifinių kultūrų sureikšminimo. Kitaip tariant, kultūriškai angažuotam individui turėtų terūpėti bendriausi ir visuotiniausi dalykai. Kultūriškai nusistatęs žmogus turės suvokti, jog kultūra yra neįveikiama galia, pateisinanti vien kolaboracinį santykį. Kolaboravimo esama gerojo ir blogojo. Pirmasis susaisto žmogų su labai bendromis, beveik nespecifikuojamomis kultūros formomis, o antrasis jį įveda į kultūrines specifikacijas, skatinančias kultūrinį susiskaldymą, atsiribojimą ar net priešišką. Vadinasi, kultūrininkai turi susidėti su pirmąjį teikiančia galia bei tapti universaliosios, pasaulinės kultūros atstovais, taigi abstrakčiais kultūriniais globalistais.

Panašaus kultūrinio kolaboracionizmo nuostatos šiuolaikinėje Lietuvoje nėra atsitiktinumas, o veikiausiai bendra kultūrinė

nuostata. Pagrindinė problema, su kuria susiduria kultūrininkai, yra klausimas, su kuo kolaboruoti. Romualdas Grigas savo naujos knygos vienoje esė kaip toki kultūros universumą mato etnocentrizmą. Jis kalba apie konservatyvų ir modernų etnocentrizmą. Konservatyvusis remiasi etniniais papročiais, galvosena ir ritualais, bet jis dėl visiems žinomų visuomenės pokyčių nebėra patikimas kultūros ramstis. Toks yra moderniuoju laikomas etnocentrizmas, kurį Grigas dar kitaip vadina „biurokratinu“. Tiesa, šios sąvokos mokslininkas neišskleidžia, bet lengvai galima suvokti, ką ji reiškia. Biurokratai turi paimti į savo rankas Lietuvos kultūros stygų galus bei juos reikiamai įtempti. Tuomet kultūros žmonės bei visuomenė neišvengiamai turės prisitaikyti bei taps tikrais etnocentristais, galbūt nė patys to nepajutę. Tokiu „švelniu“ būdu bus galima pakeisti kultūros nuostatas. Jei viską kultūroje valdo biurokratai, besipriešinantieji jų nustatytam procesui jausis labai nesaugūs bei anksčiau ar vėliau ims kolaboruoti.

Kita populiarų kultūros kaip kolaboruoti verčiančios jėgos idėja skleidžiama dar intensyviau. Į kultūros ir mokslo žmones bei galinčius tokiais tapti žvelgiama kaip pasirengusius kolaboruoti, bet iki šiol dar neapsprendusius, su kuo. Jų sąžinės blaškosi tarp dviejų galimybių: lietuviškosios ir svetimosios. Taip žvelgiant, Lietuvai įstojus į ES, lietuviškoji kultūra yra pasmerkta, nes jos galia sumažėjo. Galutinai atsivėrus sienoms bei susidarius

galimybei dirbti užsienyje, galios perviršis neišvengiamai persikelia į užsienį. Nebent Lietuvoje būtų susigriebta ir imtasi švelnesnės ar griežtesnės prievartos kultūrinių priemonių, kad svetimos ir savos kultūros galios ir traukos būtų išlygintos ar net persvertos mūsų naudai. Tokios kultūros atžvilgiu niekinės ar net žalingos idėjos intensyviausiai skleistos balandžio pabaigoje prasidėjusiame bei visą mėnesį trukusiame renginių cikle „Kad Lietuva neišsivaikščiotu“. Neatsitiktinai šie reakcionistiniai renginiai iš abiejų pusių apgaubė Lietuvos stojimo į ES datą. Renginių organizavę kultūrininkai bei kultūriškai angažuoti mokslininkai, aplankę didžiausius Lietuvos miestus ir Rokiškį, kalbėjo apie bloga lemiančius iššūkius, metamus atsivėrusio pasaulio. Prieš renginius į juos labai ramiai žvelgė žmonės pasiklausę pranešimų tikrai turėjo sunerimti: kur pažvelgsi, visur krizės, demoralizacija, tautos ir žmogaus orumo nykimas. Tai vis naujos kultūrinės prievartos ženklai. Mums vis labiau integruojantis į ES, ši prievarta tik stiprės. Jos apraiškas būtina pastebėti dabar, kol ji mūsų visai neužvaldė bei švelniu ir mums maloniu būdu neprivertė kolaboruoti. Veiksmingiausiai padėti, ko gero, tegalėtų į savo rankas kultūros bei visuomenės vyksmą paėmusi renginius organizavusi bei veikiausiai dėl to ir specialų pavadinimą pasirinkusi „Consilia Academica“.

Visais šiais atvejais į kultūrą žvelgiama ne kaip į gyvą kūrybinį centrą, o kaip į anoniminę žmonių manipuliuojančią galią. Tokio požiūrio iškreiptumas subliūkšta, kai paklausiame, ar į Lietuvą užklydę ir apsistoję užsieniečiai vertėjai, poetai, rašytojai ar kino kūrėjai čia atsirado dėl neatšpiriamos mūsų kultūros galios traukos? Ar esama galimybių, kad jie būtų pripažinti mūsų kultūros dalimi, įtraukti į mūsų kultūrinę savimonę?

Kad taip įvyktų, jie veikiausiai turėtų nuolat demonstruoti pavaldumą ir ištikimybę įvairioms Lietuvoje reikalus tvarkančioms prievartinėms kultūrinėms galioms: biurokratams, kūrybinėms sąjungoms, kultūra besirūpinančiųjų organizacijoms. Tačiau turbūt dauguma jų yra vedami kiek kitokios kultūrinės traukos, nepatenkančios į kolaboracinės kultūros regos lauką. Būdami laisvi nuo galios siekių, jie iš tiesų lieka anapus mūsų kultūros, tačiau nesaugiau dėl to veikia jaučiamės mes patys.

Dėl kolaboracinės savimonės didžioji dalis Lietuvos šiuolaikinės kultūros refleksijos ieško esamų kultūros galių ir centrų, nustatinėja esamus ar menamus subordinacijos ryšius. Ieškoma demonišku europinės kultūros grėsmės pavidalų ir formų, kuriomis reikalaujama mūsų kultūros pavaldumo. Jei tokių formų nėra, jos sukuriamos. Intensyvūs kultūros prievartos formų ieškojimai sukuria vaizdą, jog kultūros apskritai bei mūsų kultūros būdingiausias bruožas yra kultūrinė prievarta. Tad nereikėtų stebėtis, jei kultūrininkai po vieną ar grupėmis panorėtų palikti tokios kultūros visetą bei ieškoti erdvių didesnės laisvės, sietinos net su būtinumu kultūriškai susisaistyti.

Galvojimo, besiskleidžiančio neatremiamos prievartos ir su ja susijusio būtino kolaboravimo erdvėje, ištakų bei suformuotos patirties toli ieškoti nereikia. Sovietmečiu jis kaip pagrindinis ideologinis priesakas buvo persmelkęs visuomenę ir visus jos gyvenimo lygmenis. Nepriklausomybės metais, formuojantis kitiškai žmonių susietumo sampratai, iš tokio galvojimo įgalino išsilaisvinti ekonomikos, politikos bei kai kurias žmogiškosios kasdienybės sferas. Kolaboravimo paklūstant prievartai nuostata išstūmus iš politinio sprendimo, ekonominio veiksmo, jis tvirčiausiai įsitaisęs minties erdvėje bei

panašiai veikia visą visuomenės savimonę. Ji pavojinga visam kultūros gyvenimui. Visas kultūros bei mokslo gyvenimas paveiktas kolaboracinio galvojimo. Vien juo galima paaiškinti nelanksčią, aklą ir buką bei vis stiprėjančią kultūros ir mokslo biurokratizaciją. Šis mechanizmas atrodo esąs toks abstraktus ir galingas, kad neišvengiamai sunaikintų bet kokią kūrybinę idėją ar žmogišką kultūros impulsą. Paradoksalu, tačiau jo buvimą netiesiogiai pateisina bei palaiko patys kolaboruoti siekiantys kultūrininkai. Kultūrą suvokiant kaip viską tvarkančią prievartos mechanizmą, anksčiau ar vėliau susikuriamas jo apčiuopiamas pavidalas. Deja, netekę sovietinės valstybės ir sovietinės ekonomikos, mes vis dar turime sovietinę kultūrą, bent jau sovietinę jos savimonę ir tvarkymą. Ji žiauri ir labiau antikultūriškai nusiteikusi, nes prarado valdžios palaikomą ideologinį pagrindą ir turi iš visų pastangų palaikyti pati save. Posovietinės, bet vis dar sovietinės kultūros rūpestis dėl savęs pačios paradoksaliai rezonuoja su pomodernistinėmis kultūros variacijomis bei neretai sukuria „naujos“ kultūros iliuziją.

Kam apskritai reikalinga kultūra? Besirūpinanti savimi pačia, žmogų matanti kaip jos galion patekusį sraigtelį, reikalinga nedaugeliui iš joje gyvenančiųjų bei besipelnančiųjų. Vienintelis atskaitos taškas kultūros vertei yra žmogus, kuriam ji turėtų parodyti žmogiškąsias galimybes, išlaisvinti žmogiškajai veiklai, išvaduodama iš gyvūniškojo jausminio bei protinio neapibrėžtumo. Ji turėtų atverti žmogaus dvasias erdvę, kurioje ji patirtų laisvę nuo prievartinio dvasinio kolaboravimo bei išvelgtų užmaskuotas tokios prievartos formas. Šiandien Lietuvos kultūroje vyraujant prievartos savimonei, paskutinė viltis yra kultūriškai nesaugiai turį jaustis savi ir svetimi „svetimieji“. ❧

EILĖRAŠČIAI

Leonardas Gutauskas

KAUKOLĖS VIETA

Kas tyliau už dulkę leidžias
ant daiktų ir knygu?
Kas tyliau į kapą beldžias
rytmetį Velykų?
Kas tyliau už dulkę kužda
Palestinos slėniuose?
Kas tyliau už smilgą lūžta
ir susmilksta plėniuose?

Nuo trijų vinių į tylą
dar tyliau nukrito
trys lašai raudoni, skilo
klodai lazurito.
Trys lašai į aukso taurę –
pro mirties koštuva,
kraujas juodą uolą graužia –
šimtmečiai pražuvo.

Dulkėms tyliai leistis leido –
Kas sukūrė dulkę,
ant žaizdų, ant skausmo veido
dulkių šilkas gula.

DEVYNI KETUREILIAI

1
Žiemos naktis. Ir sklendo vėlės,
O pirmas sniegas toks švarus,
Lyg baltas puslapis novelės,
Kurios jau niekas nesukurs.

2
Tai buvo šermenys, ir vaško kvapas
Į sielą smelkės, ir lelijos lapas
Švytėjo liūdnas, o aukštai danguj
Klajojo Kristus, Judas ir Barabas.

3

Atverki, Dieve, žarą lyg aortą,
Tegu patvinsta šimtmetis ugnim,
Nes jis seniai vagių praloštas kortom
Ir perkaltas rūdijančiom vinim.

4

Užšąla upės, šuliniai užšąla,
Ir saulė panaši į jautį žala,
Kuris ant skliauto žalvario ragais
Iškėlęs laiko kruviną kristalą.

5

Stiklinės Dali'o rankos –
Ant krištolinio ledo,
Ir juodvarniai jau renkas,
Lyg maurai prie Toledo.

6

Kanaano dumble – Holoferno galva,
Ir aušra tarsi šventraščio puslapis dega,
Ir ugninguose vėjuose rūksta Ziono kalva,
Ir Cedrono vaga ne vanduo, o regėjimai teka.

7

Eliotiškos yrančių katedrų samanos
Ir Yeatso šilkinių eilių apsuptis
Vilioja pagrobta, įkalintą sąmonę,
Kaip siela – Nisano naktis.

8

Užvertęs knygą, pažvelgiau į naktį –
Kokia kurčia bedugnė raguva –
Ir pamačiau, kaip juodą rūką lakti
Atbėga aklas Rytprūsių šuva.

9

Ir plūstels rašalas vėl ant baltesnio
Už sniegą popieriaus, ir prasidės
Eilių kalbėjimas su dramos tęsiniu,
Su kryžiaus ženkle prie tylios širdies.

(ISTORINĖS) LIETUVOS KULTŪROS FENOMENOLOGIJA

Vaikų žaidimų indėlis į suaugusiųjų kultūros supratimą

Joseph Dambrauskas

Vaikai ir jų žaidimai daugelį erzina – vaikai mėgsta lakstyti ir šūkauti, kai mes ilgimės tylos ir ramybės; o kai norime, kad vaikai ramiai sėdėtų ir gražiai elgtųsi, šie mieliau sukiojasi aplinkui ir čiupinėja įvairius daiktus. Tiesą pasakius, atrodo, jog jie prašyte prašosi nelaimių, statydami ką nors iš keptuvių ar puodelių, knygų bei pagalių, arba apsimesdami, kad tai visai kas kita. Dėl to lūžta ar dūžta viskas – medžiai, lėkštės, vaikų rankos ar kojos; kiti daiktai pametami, nukišami ne vieton, subraižomi ar visai sugadinami. Trumpai tariant, vaikai atrodo necivilizuoti, todėl mes, suaugusieji, atskiriame tam tikras vietas ir laiko intervalus, kai vaikai gali patys vieni žaisti ar eksperimentuoti – gatvėje, kieme, parke ar laukuose.

Iš tiesų vaikai daugeliu požiūrių yra necivilizuoti ir jiems reikia civilizuojančios suaugusiųjų įtakos. Tačiau kartu juose reiškiasi ir civilizacijos jėgos – tokią mintį iliustruoja šis straipsnis. Tiesą pasakius, vaikai gali tapti civilizuotais padedami žaidimo – to žaidimo, kuris suaugusiųjų akimis atrodo mažiausiai civilizuotas. Galime net tvirtinti, kad pats mus supančios suaugusiųjų kultūros *pobūdis* yra kilęs iš vaikų žaidimo – ir tų žaidimų, kuriuos patys žaidėme vaikystėje. Šiame tekste dėstoma mintis, kad žaidimas yra eksperimentas, reikalingas mūsų savasčiai vystytis, ir kad sugebėjimai bei jautrumas, kuriuos pajėgiame išskleisti žaisdami vaikystėje, vėliau išlieka suaugus ir padeda mums formuoti aplinkinį pasaulį. Ši mintis nėra originali, tačiau istorija rodo, kad ji labai lengvai pamirštama ar ignoruojama¹. Jei būdami vaikai ir žaisdami su kitais vaikais neišmoks-tame statyti, linksmintis, mylėti ar kurti, suaugus mūsų pasaulis stokos organizacijos, džiaugsmo, meilės ir kūrybiškumo. Taigi galima sakyti, jog žaidimas yra ontogenetinis – tai priemonė, per kurią išryškiname ir ugdome savo žmogiškuosius sugebėjimus.

JOSEPH DAMBRAUSKAS (g. 1945) – praktikuojantis psichiatras (nuo 1979), biochemijos mokslų dr. (1970, Nebraskos universitetas). Tekstą iš anglų k. vertė Rasa Drazdauskienė.

Tačiau šalia bendrosios žmogiškosios prigimties (kuriai priklauso ir primityvesnė, tačiau evoliucionuojanti, mumyse glūdinti gyvuliška prigimtis) žaidime galima išskirti dar bent tris aspektus, išryškinančius bendrosios žmogiškosios prigimties skirtynes: 1) lyčių skirtumų įtaką, 2) unikalių asmenybės/būdo bruožų įtaką, 3) kultūrų sąlygotų skirtumų įtaką.

Šiame straipsnyje aptariami ypatingi, konkrečiai kultūrai būdingi aspektai, pastebėti Lietuvos vaikų žaidimuose, bei jų koreliacija su kultūros temų, istoriškai egzistuojančių suaugusiųjų kultūroje, giluminės analizės duomenimis.

ŽAIDIMO TYRIMAS

Rimtuose moksliniuose vaikų žaidimų tyrimuose daug dėmesio reikia skirti tokiems iš pirmo žvilgsnio banaliems dalykams kaip to meto visuomenės būklė, žaidimo aplinka, taip pat – kaip stebimas žaidimas ir kaip fiksuojami duomenys. Pavyzdžiui, vaikai vienaip žaidžia būdami už kelių metrų nuo savo namų, kitaip – atsідūrę toli nuo jų; dažnai vaikai žaidžia vienaip ir renkasi vienokius žaidimus erdvuose, pilnuose vaikų mokyklų kiemuose per pertraukas, ir visai kitaip – ne tokiose aiškiai apibrėžtose erdvėse ir su mažiau bendraamžių. Siekiant sumažinti išorinių veiksnių, antai mokyklos ar namų, poveikį vaikų žaidimams ir kiek įmanoma išryškinti

¹ Žr. tokius istoriškai svarbius darbus: Bateson, G., „The Message „This is Play“ in Group Processes“, in: *Transactions of the Second Conference*, New York: Josiah Macy Foundation, 1956; Caillois, R., *Man, Play and Games*, trans. Meyer Barash, New York: Free Press, 1961; Dewey, J., „Play and Work in the Curriculum“, in: Idem, *Democracy and Education*, New York: Macmillan Co., 1916; Ekstein, R., „Pleasure and Reality, Play and Work, Thought and Action“, in: *J. Humanistic Psychology*, 1963, Fall, p. 20–31; Erikson, E. H., „Toys and Reasons“, in: *Childhood and Society*, New York: W. W. Norton, 1950; Groos, K., *The Play of Animals*, transl. by E. L. Baldwin, New York: Appleton, 1989; Huizinga, J., *Homo Ludens: A Study of Play Elements in Culture*, Boston: Beacon Press, 1955; Piaget, J., *Play, Dreams and Imitation in Childhood*, London: Routledge and Kegan Paul, 1951; Schiller, F., *Essays, Aesthetical and Philosophical*, London: George Bell, 1875; Winnicott, D. W., „Why Children Play“, in: *The Child, the Family and the Outside World*, Middlesex, England: Penguin Books, 1964.

vidinių, individualių veiksmų poveikį, buvo stebimi tik vadinamieji „laisvieji žaidimai“, kai mažai varžoma ar beveik visai nevaržoma laisva vaiko vidinio pasaulio raiška.

Vis dėlto ir vaikuose glūdi skirtybės bei kintamieji, kurių poveikį taip pat reikia stengtis sumažinti, jei norime užtikrinti galimybę stebimus kintamuosius bei panašumus priskirti kultūros sričiai. Pavyzdžiui, Lietuvoje daug vaikų, nepriklausančių lietuvių tautiniam ar genetiniam paveldui. Žinoma, kraštutiniu atveju kiekvieną žmogų galima laikyti daugelio tautinių grupių mišymosi produktu, ypač jei pažvelgsime giliai į praeitį ir prisiminsime per išstisus šimtmečius tautų išgyventas migracijas, karus bei prievartavimus. Tačiau apskritai galima gana patikimai užtikrinti homogeniškumą, būtiną norint išskirti konkrečios populiacijos kultūrinius bruožus, jei kontrolinei grupei priskirtume tik tuos vaikus, kurių gimtoji kalba yra lietuvių. Tokio kriterijaus čia ir laikytasi. (Kadangi nebuvo galimybių nustatyti kiekvieno vaiko kilmės, šis kriterijus gana tiksliai apibrėžė kultūrinę tapatybę.)

Kiti kintamieji – vaiko lytis ir asmenybės bruožai. Vyrishkos ir moteriškos lyties vaikų žaidimuose būta specifinių skirtumų, tačiau abiejų lyčių vaikų žaidimuose aptikta tik Lietuvos kultūrai būdingų temų. Savaiame suprantama, kad asmenybės bruožų kaip žaidimo veiksnio nebuvo įmanoma kontroliuoti, tad į juos šiame straipsnyje nebuvo atsižvelgta.

Taigi buvo stebimi vaikai, laisvai žaidžiantys atviroje erdvėje, atokiai nuo namų, viešojoje vietoje, kartais autobusuose ar restoranuose. Būtina sąlyga – kad jie nebūtų su suaugusiaisiais ar jų prižiūrimi, nes pastarųjų įtaka varžo žaidimo laisvę. Dėl tos pačios priežasties buvo būtina, kad aš, stebėtojas, irgi nesikiščiau į žaidimą, išlaikyčiau deramą atstumą ir išlikčiau kuo mažiau pastebimas bei grėsmingas (mat vaikai, pasinėrę į gilesnius, privatesnius žaidimo klotus, tampa labai jautrūs ir baugštūs it elniai; jie ypač junta pavojų ir grėsmę, pvz., kai kas nors ilgą laiką atidžiai juos stebi, nejudėdamas iš vietos – nors reikia pridurti, jog kartais būtent nejudantis stebėtojas tampa *mažiau* pastebimas). Šiuos dalykus reikia vertinti iš akies, kaip sakoma, atsižvelgiant į konkrečią situaciją. Stebėdamas vaikus, aš paprastai valgydavau „Granny Smith“ obuolį su sūriu – tai savitai paaiškindavo vaikams, dėl ko esu toje vietoje, ir dėl ko ilgą laiką stebiu juos nejudėdamas.

Žaidžiančius vaikus stebiu daugiau nei ketvirtį amžiaus, nuo 1975 m., ir mažiausiai dvidešimt metų atidžiai fiksuoju visas stebėjimo smulkmenas iš pradžių atmintyje, po to ant popieriaus; tad ir šiuokart nebuvo labai sunku po kelių valandų prisiminti stebėtą žaidimą ir kruopščiai jį aprašyti ranka, priduriant tiesioginių įspūdžių (jie vėliau buvo išnagrinėti dar vienu lygmeniu, apžvelgiant ir sistemingai analizuojant visus užrašus). Kaip visada, atliekant tokią analizę, tai, kas išryškėja

stebint, priklauso nuo stebėtojo pastabumo bei patirties, o bet kurios tokios analizės tikslumą lemia net ne tiek bendradarbių susitarimas (kuris labai priklauso nuo kultūrinių normų įvairovės ir individualių nuostatų, kaip gali paliudyti asmenys, paveikti sovietų režimo), kiek esminis vidinis nuoseklumas ir visų faktų derėjimas, žvelgiant į platesnį, bendrą vaizdą.

(Kartais tenka taikyti šios technikos variantus, bet gana retai. Pavyzdžiui, Airijos vaikai labai greitai pastebi pašalinį stebėtoją, bet jie mielai nutraukia žaidimą, prieina prie nepažįstamojo, jį kalbina ir panašiai, tik po to vėl grįžta žaisti; stebėtojas veikiausiai pasirodytų vaikams pavojingas ir sugadintų jų žaidimą, jei atsisakytų prisistatyti ir vengtų atsakyti į jų klausimus. Jei stebėtojas nevensia atsakyti į vaikų klausimus, šie netrukus grįžta ir žaidžia toliau, stebėtinai nesutrikę; bet jei stebėtojas neatsako, vaikai liaujasi žaisti arba pakeičia žaidimo pobūdį, tampa perdėm budrūs ar net atvirai paranojiški. Vis dėlto taisyklė išlieka: geriausia vengti kontaktų, kol stebėjimas nebaigtas, ir tik tada galima klausinėti smulkmenų apie žaidimą ar žaidėjų amžių.)

Perskyras, kurias galiausiai tenka taikyti, galima suskirstyti į dvi stambias kategorijas: a) stebėjimo–aprašymo (pavyzdžiui, ar žaidimą sudaro gaudynės, ar apsimetinėjimas ir vaidinimas, varžybos ar bendras darbas) ir b) temos–proceso (pavyzdžiui, smėlio pilies ar tvirtovės statybos procesas arba tikslūs veiksmai, bendromis jėgomis statant „žolės namą“). Pagal apibrėžimą konkrečiai kultūrai būdingas temas galima išvelgti tik temos–proceso aprašymuose. Tuo tarpu kultūrinius ypatumus galima nustatyti iš paviršutiniškesnių stebėjimo–aprašymo kintamųjų. Lietuvių vaikų žaidimai buvo aiškiniami (ir lyginami su kai kurių kitų šalių vaikų žaidimais), naudojantis abiem šiomis technikomis.

LIETUVIŲ VAIKŲ ŽAIDIMAI

Žinoma, lietuvių vaikų žaidimai labai panašūs į viso pasaulio vaikų žaidimus – jie laksto, kvatojasi, stato įvairius objektus ir juos griauna, vaidina, grumiasi ir mušasi, žaidžia su kamuoliu ir karstosi po medžius. Kitaip tariant, beveik visur vaikai daro tą patį; tačiau tai, *kaip* jie tai daro, skiria vienos kultūros vaikų žaidimą nuo kitų.

Taigi apžvelgę vyrishkos ir moteriškos lyties 3–25 metų atstovų žaidžiamų įvairių žaidimų dažnumą Panevėžyje (tai vienintelis miestas, išskyrus Kauną, kuriame buvo atlikti stebėjimai), mes pastebėjome nedaug skirtumų tarp Graco (Austrija) ar Rokfordo (Ilinojus, JAV) pagal įvairius klasifikacijos tipus, paprastai naudojamus žaidimams apibūdinti: stambiosios motorikos, lytėjimo–tiriamieji, funkciniai, konstrukciniai, vaizduotės–apsimetinėjimo, mėgdžiojimo, griežtų taisyklių, bendravimo–ryšių kūrimo–bendros veiklos, grumtynių, svaigulio

(*vertigo*), ritmo–pusiausvyros–harmonijos, muzikos–meno–dainavimo, romantiški, maitinimosi ir linksminimosi. Toks būtų paviršutiniškas vaizdas, kurį susikuria žmogus, einantis bet kurio miesto ar miestelio gatve ir matantis žaidžiančius vaikus; tai skatina žmones manyti, kad „vaikai visur žaidžia tą patį“. Tam tikra prasme, pačia paviršutiniškiausia, ši nuomonė yra teisinga.

Ir tik tada, kai atsisėdi ir ilgesnį laiką sąmoningai stebi vaikų žaidimus arba kai pradedi grupuoti žaidimų pavyzdžius pagal kokią nors abstrakčią sampratą (pa-

kad jį prie žemės traukia būtent traukos jėga? Kuris iš mūsų, spirdamas kamuolį, prisimena, jog $E = mc^2$? Taip nebūna. Pirmiausia daugelis žmonių nenori vargintis, mąstydami apie tokius „sunkius“ dalykus – ir iš tiesų tai nelengvas darbas smegenims. Bet jei daugelis žmonių yra tokie, tai dar nereiškia, jog verta žudyti pasiuntinį, nešantį naują informaciją ir išvalgas; tik dėl to, kad žmogus pats apie tai niekada nepagalvojo ir net pasistengęs nepajėgia labai lengvai visko suprasti, būtų klaidinga daryti išvadą, jog aprašomų idėjų paprasčiausiai negali

Kęstutis Grigaliūnas. Jau nubudo ir ėmė dairytis ėdesio. 2002. Asamblijažas. V. Ilčiuko nuotr.

vyzdžiui, skirstyti į išvardytus žaidimo „tipus“), o paskui dar grupuoti susidariusias grupes (tai vadinamoji metaanalizė), galima pradėti „ižvelgti“ tai, kas neregima iš išorės. Žinia, yra žmonių, kuriuos erzina toks sudėtingas manipuliavimas informacija, norint perprasti įvairius dalykus; jie dažnai kaltina mokslininkus, neva šie „mato tai, ko išvis nėra“ arba kad jie „mano turį slaptų žinių, kurių neturi kiti žmonės“. Būtent tai jie nesąmoningai ir nori pasakyti – kad kiti žmonės gali stebėti tą patį įvykį kaip ir jie, tačiau pamatyti/suvokti/ižvelgti/išskirti daugiau, negu regima paviršiuje. Taigi nesistebėsiu, jei atsiras žmonių, kurie panašiai reaguos į manąją žaidimo pavyzdžių analizę; gal taip reaguos ne visi, bet vis dėlto ne vienas. Tačiau geriau pagalvojus, juk kiekvieno iš mūsų supratimas bei suvokimas yra subjektyvūs, priklauso nuo amžiaus, intelekto, išsilavinimo, nuo mums vieniems būdingų išvalgų apie žmones ir daiktus, susijusių su konkrečiais mūsų asmenybės bruožais ir gyvenimo patirtimis, su lytimi ir net mūsų pačių kultūriniu paveldu. Ar Sicilijoje kam nors bus suprantami senieji lietuviški draudimai, susiję su peiliais? Koks vaikas patikės suaugusiu, sakančiu, kad ugnis skaudžiausiai degina? Kas iš mūsų prieš sužinodamas apie Newtoną, galėjo stebėti krintantį obuolį ir suprasti,

būti. Išvalgos trūkumo negalima painioti su kritiškumu (ir atvirkščiai). Galima būti kritiškam ir vis dėlto išlikti atviram, sugebėti priimti net tuos dalykus (bent jau hipotezių pavidalu), kurių nepajėgi iki galo suprasti. Tokio atvirumo reikia norint priimti informaciją, kurios iš pradžių nepajėgiame suprasti, o galbūt ir niekada nesuprasime, pavyzdžiui, kad $E = mc^2$. Mat nebūdami atviri, nepajėgsime įvertinti kitų žmonių indėlio (kad ir duomenų apie Lietuvos vaikų žaidimus). Apie šiuos duomenis galima pasakyti bent jau štai ką: jie pagrįsti visais be išimties sukauptais faktais, ir dėl to galima sakyti, jog „sako“ tai, ką apskritai pajėgia pasakyti paprastai nebylūs faktai.

DALYVAVIMO–KONSTRAVIMO ŽAIDIMAI IR VARŽYMUSI AR RUNGTYNIAVIMU PAGRĮSTI ŽAIDIMAI

Išanalizavus tam tikrų žaidimo tipų dažnumą, buvo nustatyta, kad lietuvių mergaitės ir berniukai Panevėžyje taip pat dažnai žaidžia bendruomeniškus žaidimus kaip Austrijos vaikai ir dažniau negu JAV vaikai. Kaip buvo prieita prie tokios išvados?

Išvada padaryta, suskirsčius visus žaidimų pavyzdžius

į kategorijas, kurių ilgas sąrašas buvo pateiktas anksčiau. Po to visos žaidimų kategorijos buvo suskirstytos į dvi specialiai išskirtas stambias grupes, atspindinčias žmonių kultūroje vyraujančias tendencijas; tai varžybų ar rungtynių tendencija (V–R) ir dalyvavimo bei konstravimo tendencija (D–K). D–K tendencijai buvo priskirti šie žaidimų tipai: konstravimas, bendra veikla, romantiški žaidimai, maitinimas ir harmonija. Varžybų bei rungtynių tendencijai priskirti stambiosios motorikos žaidimai, grumtynės bei kinestetinio tipo žaidimai. Daug kitų žaidimų tipų neišreiškia nė vienos šių tendencijų ir gali būti laikomi neutraliais (pvz., lytėjimo ir tyrinėjimo žaidimai, vaidinimas bei imitacija, svaigulio žaidimai).

D–K tendenciją galima apibūdinti kaip žaidimo (ir gyvenimo apskritai) bendruomeniškumą. Tuo tarpu V–R tendenciją geriausiu atveju galima laikyti nebendruomeniška, o blogiausiu – atvirai asocialia ta prasme, kad pati visuomenės, bendruomenės ar kultūros idėja supnuoja jos narių bendruomeniškumą (plg. lot. *socius*, reiškiantį bendrininką, sąjungininką ar dalyvį, ir veiksmažodį *sociare* – prisijungti²). Nors senojoje lotynų kalboje žodžio *runctynės* šaknis reiškė kelių žmonių susivienijimą ko nors siekiant, moderni šio žodžio prasmė čia prilyginta varžyboms, aiškiai nurodo varžovų rungtyniavimą ir konkurenciją³, taigi ir antagonizmą bei tarpusavio priešišumą, o ne bendrą, kolektyvinį visiems tinkamos naudą bei gėrio siekimą – pastarąjį veikiausiai nusako dalyvavimo ir konstrukcijos kategorija.

I LENTELĖ

Lietuvos, Austrijos ir JAV berniukų ir mergaičių stebėtų žaidimo epizodų, priskiriamų bendrosioms žaidimo grupėms, lyginamasis dažnis ir santykis

Šalis/ miestas	Bendras žaidimo pavyzdžių skaičius#	Žaidimo epizodų procentai pagal kategorijas ir lytis: varžybų–rungtynių (V–R), dalyvavimo ir konstrukcijos (D–K)						V–R ir D–K santykis	
		Mergaitės	Berniukai	Iš viso	Mergaitės	Berniukai	Iš viso	Mergaitės	Berniukai
LIETUVA Panevėžys	29	31%	38%	38%	56%	29%**	34%	1.6*	0.6*
AUSTRIJA Gracas	45	44%	62%	36%	64%	29%	40%	1.5	0.5
JAV Rokfordas Ilinojus	33	53%	75%	61%	33%	21%	30%	0.6	0.3

*Šie skaičiai yra sustambinti, taigi žaidimo epizodas, kai dalyvauja vienas berniukas ir viena mergaitė, skaičiuojamas kaip vienas žaidimo epizodas.

**Šie skaičiai nesustambinti, taigi vienas žaidimo epizodas, kai dalyvauja vienas berniukas ir viena mergaitė, skaičiuojamas po vieną epizodą kiekvienai lyčiai (taigi iš viso du epizodai).

Žaidimo stebėjimų skaičius gali būti didesnis už žaidimo epizodų skaičių, nes vieno epizodo laikas ir vieta gali atitikti kelis (vienalaikius) stebėjimus.

Remiantis šiais skaičiais, Austrijos berniukai ir mer-

gaitės V–R žaidimus žaidžia dažniau negu Lietuvos berniukai ir mergaitės (mergaitės 44% lyginant su 31%, o berniukai atitinkamai 62% lyginant su 38%), o JAV vaikai juos žaidžia dar dažniau (mergaitės 53%, berniukai 75%). Akivaizdu, jog Lietuvos vaikai mažiau linkę žaisti nebendruomeniškus, V–R tipo žaidimus, negu JAV ir net Austrijos vaikai. (Skirtumai tarp apskaičiuoto visų vaikų žaidimo dažnumo ir kiekvienos lyties žaidimo dažnumo yra iliuziniai; plg. lentelės paaiškinimus.)

Kalbant apie bendruomeniškus dalyvavimo ir konstravimo žaidimus, Lietuvos mergaitės juos žaidė truputį rečiau negu Austrijos mergaitės (56% lyginant su 64%), užtat daug dažniau negu JAV mergaitės (33%). Tuo tarpu Lietuvos berniukų žaidimo tendencija buvo panaši į Austrijos berniukų (29%) ir kiek ryškesnė negu JAV berniukų (21%). Taigi atrodo, jog Lietuvos vaikai linkę žaisti D–K žaidimus apytikriai taip pat dažnai, kaip Austrijos vaikai, tačiau daug dažniau negu JAV vaikai.

Tačiau stebėtinausius rezultatus gausime, sudėję šių dviejų prieštarinių tendencijų skirtumus. Pavyzdžiui, galima sudėti minimalius skirtumus (arba ištaisyti susidariusius netikslumus, čia jau kaip išeis) paprasčiausiai sukuriant dar vieną abstrakciją: D–K/V–R santykį, kuriuo neva galima išmatuoti bendruomeniškumą. Juo didesnis skaičius, gaunamas padalijus mergaičių ir berniukų atitinkamo žaidimo dažnumus, juo didesnė bendra tendencija bendruomeniškumo link arba tolyn nuo antisocialumo. Taip įvertinus rezultatus, Lietuvos ir Austrijos mergaičių ir berniukų žaidimai atrodo daug artimesni bendruomeniškumo požiūriu, ir abiejų šalių vaikų rezultatai smarkiai skiriasi nuo JAV vaikų ryškaus polinkio į nebendruomeniškumą, stulbinamiausiai pasireiškiančio mergaičių žaidimuose (šiuo požiūriu Rokfordas turėtų būti laikomas tipišku JAV miestu; taip jis vadinamas jau seniai ne tik dėl geografinės padėties, bet ypač dėl demografijos – darbo jėgos, tautinės sudėties, šeimų pajamų ir išsilavinimo lygio – aspektu).

LIETUVOS KULTŪRAI BŪDINGAS
JUTIMŲ ORGANIZAVIMAS ŠALIES
VAIKŲ ŽAIDIMUOSE

Iš tikrųjų įdomiausia, kad Lietuvos kultūroje egzistuoja tik šiai konkrečiai kultūrai būdinga tema. Ne tik Lietuva, bet ir dvi kitos aptariamoms šalims turi savo kultūroms būdingų temų, bet jos visos skirtingos – bent kol kas.

Ši kultūrinė tema, pasireiškianti žaidimuose, yra ne tik konkretūs žaidimų būdai, konkrečios elgesio formos ar konkrečių pavadinimų žaidimai (toks, atrodo, Lietuvoje yra žaidimas „žolės namas“), bet atskiras teminis

² Taip apibūdinama: *Webster's Seventh New Intercollegiate Dictionary*, Springfield, Mass.: G. and C. Merriam Co., 1965.

³ *Ibid.*

⁴ Schwartzmann, H., *Transformations: The Anthropology of Children's Play*, New York: Plenum Press, 1978.

procesas. Lietuvos vaikų žaidimuose ši teminių procesų sudaro keturios pakopos, kuriose tema išsivysto ir transformuojasi. (Tiesą pasakius, Helena Schwartzmann⁴ „transformacijos“ terminą taikė savo žaidimo studijoms ir pabrėžė, jog būtent transformacijos aspektai yra svarbiausi žaidimo procesui.)

Tema gali būti vadinama būdinga konkrečiai kultūrai tada, kai ji nuosekli ir dažnai kartojasi įvairiuose žaidimų pavyzdžiuose. Paprastai vienoje kultūroje surenkama ne mažiau 30 žaidimų pavyzdžių, ir konkrečiai kultūrai būdinga tema turi būti aptinkama apytikriai 20–25% šių pavyzdžių (kodėl tik tiek, nežinia.) Įdomu, kad Lietuvos vaikų žaidimuose, regis, nėra kitų, smulkesnių temų, tik štai tokia.

Lietuvos vaikai dažnai tarsi savo noru sėdi nejudėdami ar kitaip slopina skeleto raumenų motorinį aktyvumą, tarsi norėdami sustiprinti sensorinius išgyvenimus. Manoma, kad tai sukelia neurologinės priežastys – veiksmi, kuriuose dalyvauja skeleto raumenys, slopina pirminį sensorinių jutimų išgyvenimą. Iš dalies tuo galima paaiškinti meditaciją ir dvasinį susikaupimą – specialiai siekiama nejudėti, drauge sustiprinant jutiminį suvokimą/išgyvenimą.

Tačiau tai dar ne viskas. Keturios proceso, stebimo Lietuvos vaikų žaidimuose, pakopos iš tiesų vis dėlto skatina skeleto raumenų motorinį aktyvumą, kuris savo ruožtu pranoksta sensorinius išgyvenimus (pvz., jausmus). Kaip matysime vėliau, aptardami kultūrą, vaikų įprotis slopinti šį motorinį aktyvumą, atrodo, atitinka svarbiausią istorinę Lietuvos kultūros temą ir paaiškina jos esminę dinamiką – poreikį slopinti jėgos ir greičio perteklių. Iš tikrųjų nesupratus šio vaikų žaidimuose stebimo motorinės veiklos lėtinimo ir slopinimo funkcijos/naudos, nebūtų lengva (o gal ir visai neįmanoma) paaiškinti istorinės ir kultūrinės dinamikos, nes būtų praleistas svarbus lietuvių dvasios kultūrinės fenomenologijos samprotavimo klodas.

Štai kas buvo pastebėta vaikų žaidimuose.

Keturios pakopos, išskirtos žaidimų pavyzdžiuose, kuriuose pavyko išvelgti temą, gali būti apibendrintos taip, kaip vaizduojama 1 pav.

1 jutimas (tylus, ramus neveiknumas)	→	2 motorinės sistemos elgesio reakcija, skirta jutimui sustiprinti	→	3 autostimuliacija judesiu transformuojama į stipresnius jutimus, išoriniam jutimui liaujantis būti pirminiu motorinio veiksmo – gal proprioceptinio skeleto raumenų jutimo – atžvilgiu	→	4 motoriniai veiksmai kaupiasi, galiausiai sukurdami sudėtingus, galingus piktografinius vaizdinius, kurie paskatina veikti su maksimalia jėga arba greičiu; tuo tarpu jutimų šaltinis transformuojamas ir suvokiamas kaip išorės kliūtis, kurią reikia persmeigti, sukapti ar į ją įvažiuoti
--------------------------------------	---	---	---	---	---	---

1 jutimas	2 jutimo stimuliacija judesiu	3 sąmoningas perėjimas ir jutimo pakeitimas (proprioceptiniu?) motoriniu judesiu	4 skverbimasis/antpuolis, maksimalios motorinės jėgos reikalaujanti kulminacija
-----------	-------------------------------	--	---

1a Sensorinis aferentas	2a Motorinis aferentas	3a Motorinis aferentas	4a Sensorinis aferentas
-------------------------	------------------------	------------------------	-------------------------

Konceptuali sensorikos ir motorikos paradigma, hipotetiškai laikoma esmine, tik Lietuvos kultūrai būdinga vaikų žaidimus organizuojančia jėga

Pirmoje pakopoje stebimas jutimas ir ramus neveiknumas.

Antroje pakopoje stebimas neurologinis prisitaikymo fenomenas, kai sensoriniai nervai prisitaiko prie ankstesnio naujo jutimo, ir po kelių sekundžių paprastai liaujasi buvę stimuliuojami. Nervai nustoja jutę naujus skirtumus aplinkoje (vandens, prisilietimo, karščio ar kitokius jutimus) ir sensorinis jutimas išnyksta. Ranka gali likti įmerkta į vandenį, bet smegenys nustoja tai fiksuoti... kol nepadaromas labai lengvas judesys, ir tada jutimas vėl stimuliuojamas. Patys pamėginkite ir pamatysite, jog taip ir yra. Taigi egzistuoja subtili pusiausvyra tarp jutimo ir jutimo nebuvimo. Antroje pakopoje atliekami smulkūs, subtilūs judesiai, kurių tikslas – atkurti jutimą.

Trečia pakopa yra jau kito pobūdžio slenkstis. Jei judesys, atliktas antroje pakopoje siekiant atkurti jutimą, yra per stiprus, tada išorinis jutimas liaujasi buvęs pirminis. Smegenys ima geriau suvokti veiksmą, o ne sensorinį pojūtį ar jutimą. Jutimas – labai trapus fenomenas, kurį lengva išsklaidyti ar nuslopinti. Patys pamėginkite. Panardinkite ranką į vandenį ir pamatysite, kaip netrukus jūsų psichika lengviau suvoks judesį, negu jutimą, kai bus atliktas lengvas judesys jutimui atkurti. Tarp judesio, kuriuo siekiama sukelti jutimą, ir judesį įveikiančio/pranokstančio/nugalinčio jutimo, kuris pats tampa pirminiu, egzistuoja trapi pusiausvyra.

Ketvirta pakopa yra magiška ir paslaptinga. Atrodo, jog transformacija čia iš esmės vyksta psichikos plotmėje, tačiau jai sukelti reikia *nuolat stiprėjančios, besikaupančios skeleto raumenų veiksmo jėgos arba greičio*. Kaip parodyta 1 pav., kai greitis ir jėga pasiekia tam tikrą kritinę ribą, jie tarsi sukelia psichikoje galingus piktografinius vaizdinius, kuriais jutimų šaltinis (pvz., vanduo, į kurį panardinta ranka) transformuojamas ir pradamas suvokti kaip kliūtis, kurią reikia perskrostiti, perpjauti ar pranerti. Atsiranda pusiausvyra tarp motorinio veiksmo dėl paties veiksmo ir chimeriškos iliuzijos, neva supanti aplinka yra kliūtis, per kurią būtinai privalo prasiveržti veiksmas. Tai galima išbandyti patiems didelėje, vandens pilnoje vonioje. Nėra ko bijoti pasirodyti kvailiems; čia yra ko pasimokyti.

Toliau pateikiamas šią temą iliustruojantis vaiko žaidimo pavyzdys, stebėtas Lietuvoje.

ŽAIDIMAS SU KAMUOLIU

1991 m. birželio 5 d. Panevėžys, Basanavičiaus gatvė prie Nevėžio upės. Žaidžia vienas kokių 13 metų berniukas. Žaidimas vyksta apie 19.20, trukmė 15–20 min.

Atrodė, kad autobusai niekada nebeatvažiuos – praėjo daugiau nei pusvalandis, ir kai (ankstesniuose užrašuose aprašyti) berniukai dingo iš akių, pastebėjau dar vieną berniuką, žaidžiantį su guminiu kamuoliu tolesnėje betonuotoje aikštelėje, greta keleto parduotuvių. Iš pradžių nekreipiau į jį per daug dėmesio, nes tai buvo tik berniukas, vienas sau žaidžiantis su kamuoliu. Niekas nepatraukė mano akies. Ir tik po kokių 3–4 minučių, kurias aš praleidau stovėdamas savo vietoje, o jis – savo, mano protas pagaliau nušvito – ei, taigi vaikas *žaidžia!* (Kodėl anksčiau nesugebėjau to suvokti, pats nežinau.)

Negaliu pasakyti, ką jis veikė iki tol, tik pamenu, kad stovėjo apytikriai toje pat vietoje, daužydamas kamuolį vienoje iš žole apaugusių aikštelių už autobuso laukiančių žmonių; per aikštelę ėjo takas.

Įsiziūrėjęs idėmiau, pastebėjau keletą variantų. Pirmiausia jis daužė kamuolį, mėtydamas jį žemėn, kad šis atšoktų; paskui eidavo ar bėgdavo prie jo, kol kamuolys leidosi žemyn, norėdamas spėti pagauti jį viena laisva ranka (kitoje rankoje berniukas laikė didelį plastikinį maišelį su rankenomis).

Paskui jis iš visų jėgų, labai stipriai trenkė kamuolį į betonuotą takelį ir nuskubėjo prie jo, norėdamas pagauti kaip anksčiau. Tai darė be žodžių (kaip ir visa kita).

Paskui, po kokių penkių minučių tokio žaidimo, pamačiau jį pradėjus naują žaidimą, kurį ne iš karto užfiksavau, kadangi viskas vyko labai ramiai, tyliai ir užtikrintai, be jokio siautėjimo. Netrukus pastebėjau, kad berniukas stovi vienoje vietoje, nususkęs nuo manęs, ir viena ranka atmušinėja nuo žemės kamuolį – nelabai aukštai, lygiai tiek, kad kamuolys įkristų į ištiesios rankos delną maždaug tame pačiame aukštyje, iš kurio buvo paleistas. Taigi kamuolys, galima sakyti, įkrisdavo berniukui į delną, kurį šis ištiesdavo ir atversdavo viršun. Jis tai kartojo gal kokių dvidešimt kartų, viena ranka. Paskui pamačiau, kad tą patį daro kaire ranka, kol vieną kartą kamuolio nepagavo. Tada pakeitė ranką. Buvo taip ramu stebėti šį sklandų ir ramų žaidimą!

Staiga, vieną kartą nepagavęs kamuolio ir atsigrėžęs pasižiūrėti, kas eina pro šalį (be to, žmogui priėjus, pasikasęs užpakalį), berniukas staiga smarkiai trenkė kamuolį į betoną – kartą, kitą.

Kai jis vėl pradėjo ramiai, tyliai mušinėti kamuolį, ne iš karto pastebėjau, kad dabar berniukas sukiojasi iš vienos pusės į kitą, o maišelis, laikomas kairėje rankoje, sukasi aplink jo kūną, nešamas jėgos momento, iš pradžių pagal laikrodžio rodyklę, po to – prieš, pirmyn – atgal, dar ir dar kartą, vis taip pat lėtai, raminaimai, reguliariai. Berniukas žaidė neįtikėtina ilgai, atsikusęs į pastatą, bet panašu, kad visą tą laiką stebėjo, ar neatvažiuoja autobusas, nes vos šiam pasirodžius tolumoje, vaikas veikiausiai jau iš labai toli pamatė jo numerį, nes pradėjo bėgti prie autobuso, kol jis dar buvo už kelių namų, gerokai pralenkęs visus kitus laukiančius keleivius.

Buvau praleidęs išpūdžius ir išvadas, kilusias po šio žaidimo, nes neturėjau nė mažiausio supratimo, kas, kaip vėliau supratau, čia vyksta, ir gauta informacija man, tiesą pasakius, buvo nelabai reikalinga. Čia verta atkreipti dėmesį į du dalykus. Pirma, motorinis veiksmas – kamuolio atmušimas nuo žemės ir jo gaudymas, – buvo sumažintas iki minimumo, kol pavyko taip suderinti aukštį, jėgą ir smūgiavimo vietą, kad judesiui atlikti pakako tik lengvo riešo judesio, o visas kitas kūnas – ranka bei torsas – liko nejudrus. Tai buvo žaidimo „kulminacija“ – labai keista kulminacija, vertinant stambiosios motorikos rungtynių ar varžybų kriterijais! Antra, štai kaip galima apibūdinti šio žaidimo dinamiką: iki minimumo sumažinti privalomą motorinę reakciją, būtiną jutimui palaikyti (šiuo atveju kamuolio įkritisimas į delną). Kodėl? Veikiausiai taip sustiprinamas jutimas, kurį kitu atveju iš pradžių nuslopintų, o vėliau ir visai užgožtų pasikartojantys motorikos protrūkiai. Todėl sumažinus iki minimumo skeleto raumenų motorinius veiksmus, iki maksimumo padidinamas jutimo išgyvenimas.

Tiesa, ne visais mano tyrinėtais atvejais buvo matyti tokia jėga. Kodėl? Todėl, kad čia, kitaip negu kitoms kultūroms būdingoms temoms, proceso *neriekia* baigti. Maksimalus jėgos pasireiškimas nepageidaujamas (kodėl taip yra, žaidime neaiškinama, tačiau tai galima suprasti, geriau išigilinus į konkrečiai kultūrai būdingą temą, istoriškai ryškėjančią suaugusiųjų kultūroje; nors apskritai priežastį atspėti nesunku – tai baimė ir nepasitikėjimas jėga, galinčia atnešti žalos pačiam žmogui ir aplinkiniams). Šiuo požiūriu Lietuvos vaikų santūrumas, pasireiškiantis žaidimuose, panašus į Austrijos kultūrai būdingą temą, tik ten santūrumas, susitvardymas reiškiasi veikiau staiga sustabdant greičio ir jėgos didėjimą, ir jo nelydi noras sustiprinti jutimus. (Toks *susitvardymas*, pastebimas Lietuvos ir Austrijos vaikų žaidimuose, skiriasi nuo JAV vaikų žaidimų, kuriuose išryškėjusiose kultūrai būdingose temose nerasime panašaus susitvardymo, santūrumo.)

Tendencija susitvardyti, pastebima Lietuvos vaikų žaidimuose, egzistuoja ne tik atspalaidavimo ar ramy-

bės būsenose; pavyzdžių, iliustruojančių tendenciją subtiliai tramdyti jėgą, galima rasti net labai energinguose žaidimuose, tokiuose kaip futbolas (dėl vietos stokos šio pavyzdžio čia nepateiksime).

LIETUVOS KULTŪROS ANALIZĖ

Lietuvos baltų kultūra labai sena, jos pradžia siejama su priešistoriniais laikais, kai baltai, pasak turimų lingvistinių ir archeologinių duomenų, persikėlė į šiaurę iš Dnepro aukštupio baseino stepių⁵. Marijos Gimbutienės, Rimutės Rimantienės, Norberto Vėliaus ir kitų⁶ darbuose teigiama, kad baltų kultūra turėjo panašumų su senąja priešistorine Deivės civilizacija, kuri, kaip žinoma, egzistavo dabartinės Rytų Europos teritorijoje. Dėl šios priežasties straipsnio autoriaus buvo gana sėkmingai nuspręsta pirmiausia išsigilinti į šią senovinę archeologinę kultūrą, o po to keliauti laiku į vėlesnes epochas, pasiremiant žinomomis senovės lietuvių mitologijos studijomis ir kiek vėlesniu folkloru, ką ir kalbėti apie tyrimus, atliktus savarankiškai ilgam atvykus į šiuolaikinę Lietuvą 1991 m., – tada ir buvo šio tyrimo parengiamieji darbai.

Nuostabą kėlė tai, kad informacija, gautą iš visų keturių tyrimo šaltinių, buvo nesunku susieti ir įprasminti, pasinaudojus iš esmės archeologinės, religinės bei lingvistinės, folklorinės ir antropologinės medžiagos psichologine metaanalize; šitaip iš sutaršyto verpalų kuodelio pavyko ištraukti vientisą giją, išreiškiančią giluminį Lietuvos kultūros kompleksą, veikiausiai glūdintį lietuvių *psyche* – kolektyvinės sąmonės – čia pavartosime dar vieną Carlo G. Jungo sąvoką – gelmėje.

Štai kokia toji gija: egzistuoja dinamiška gėrio ir blogio kova, kurioje perteklinės jėgos ir greičio sutramdymas ar slopinimas bei iš to kylanti savasties interiorizacija suvokiama kaip gėris, o antra vertus – netramdoma jėgos ir greičio išraiška suvokiama kaip stiprybė bei galia, tačiau drauge eksterioriška, o galiausiai nevicilizuota ir bloga (panašiai kaip kultūrai būdinga tema, kurią išžvelgėme vaikų žaidimuose). Kodėl taip yra? Iš esmės dėl to, kad savasties ir paties gyvenimo centro eksteriorizacija tradiciškai siejama su pasaulio chaotiškumu ir neprognozuotumu.

Tai galima įrodyti gausiais pavyzdžiais; čia pateiksime tik keletą.

Gimbutienė savo veikaluose apie Deivės civilizaciją (DC) labai aiškiai apibrėžia dvi skirtingas civilizacijas – DC ir ją užkariavusią Pilkapių kultūrą; šių civilizacijų ypatumai tarpusavyje yra visiškai priešingi, tačiau panašu, kad jie neturi ryšių su vėlesniais kultūros ar-

tefaktais bei mitologijos ar folkloro temomis. Pavyzdžiui, DC atrodo buvusi egalitarinė, taiki, iš esmės nesinaudojusi mums žinomais ginklais ar metalurgija, jai nebuvo būdingas siekimas išigyti, ji buvo matriarchalinė, nepasižymėjo paranoja, rėmėsi moteriška teologija ir laikė mirtį viena iš nesibaigiančio ciklo fazių. Tuo tarpu Pilkapių kultūra buvo hierarchinė, karinga, linkusi naudotis ginklais prieš kitas kultūras, siekdama jas įveikti ir įgyti geresnes pozicijas, buvo patriarchalinė, paranojiška ir laikė mirtį savo žemiškojo gyvenimo pabaiga. Toji Pilkapių kultūra buvo tiesioginė mūsų indoeuropietiškos kultūros pirmtakė; ir jos bruožai (jei tik norime juos pastebėti) ir dabar šią kultūrą apibrėžia.

Tačiau tam tikri archeologiniai duomenys iš apytikriai 4500–2000 m. prieš Kr., kuriuos iššifravo/suprato Gimbutienė, liudija apie dichotominę priešpriešą, peraugusią į dichotomijas, aptinkamas Lietuvos mitologijoje ir folklore. Pavyzdžiui, Deivės civilizacijos religija buvo chtoniška, ji rėmėsi Žemėje ar po Žeme gyvenančiomis dvasiomis. Tuo tarpu Pilkapių kultūroje egzistavo į dangų orientuotas dievų panteonas. Deivės civilizacijos dievybės valdė kosmoso jėgas, lemiančias gyvybę, taip pat ir pačią nesugaunamą Gyvybės Galia; jos reiškėsi šaltiniuose, mėnulyje, saulėje, žemėje, gyvūnijoje bei augalijoje ir buvo dalis anapusinio pasaulio, pernelyg nesiskiriančio nuo žemiškojo. Vėlesniosios, Pilkapių kultūros dievybės, kaip manoma, iš tiesų įkūnijo (o ne tik simbolizavo) gyvybę ir mirtį; jos galėjo lemti mirtį ir dovanoti gyvybę; jos reiškėsi ne per gamtos jėgas, bet strėlėmis, ietimis, kalavijais bei žirgais ir buvo siejamos su anapsiu gyvenimu, egzistuojančiu atskirai nuo žemiškojo. Labai svarbu, kad Pilkapių kultūroje didelė reikšmė buvo skiriama „ateičiai“, labai vertinama jaunystė ir palikuonys; tuo tarpu ankstesnėje Deivės civilizacijoje buvo labiau vertinama praeitis, velioniai protėviai ir tikriausiai senatvė. Deivės civilizacijoje pati žemė buvo laikoma visos gyvybės šaltiniu, o Pilkapių kultūroje žemei paliktas antraeilis vaidmuo – ji pradėta laikyti tik gyvybės palaikymo įrankiu, o kūrybinė galia, svarbiausias ir nepranokstamas dalykas, imta laikyti žmogaus atributu; žemė nužeminta iki „Motinos gamtos“ (taip tebėra dabartinėje mūsų indoeuropietiškoje kultūroje). Ir galiausiai Deivės civilizacija buvo matrikliniškai bei matrilokali, joje buvo labiausiai gerbiamos moterys/motinos, tuo tarpu Pilkapių kultūroje labiausiai gerbti vyrai, o pati kultūra buvo patrilinejiška ir t. t.

Mitologijos veikalus dažniausiai labai įdomu skaityti, bet jų prasmę sunku suprasti, nelengva išvelgti ir mitologijos reikšmę žmonių gyvenimui. Lietuvių mitologija tokia pati. Tačiau subtilių semiotinių lingvistinių

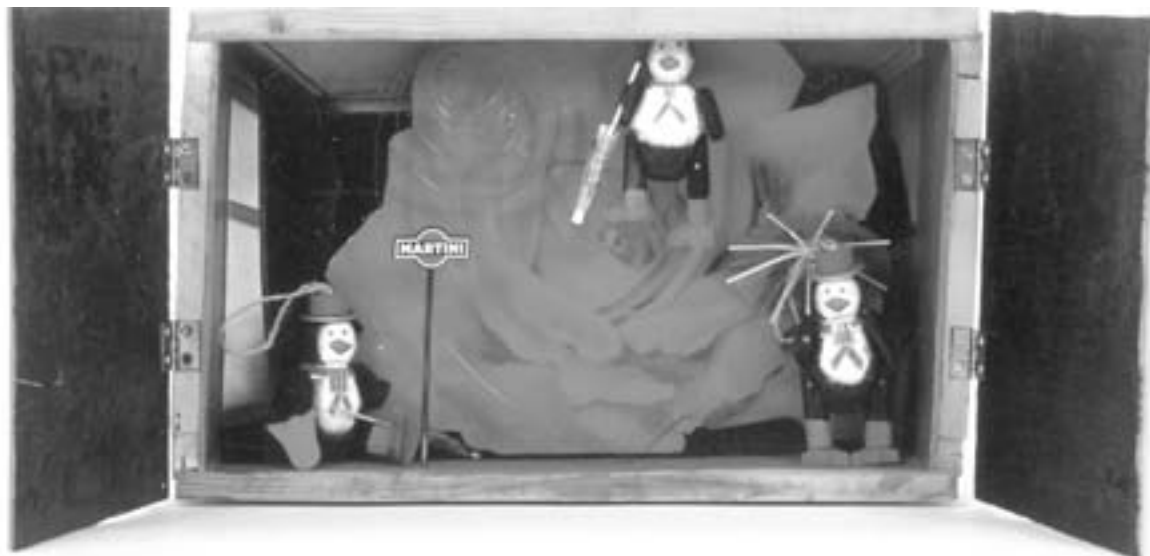
⁵ *Encyclopaedia Britannica*, vol. 10, Chicago and London, 1976.

⁶ Gimbutas, M., *The Balts*, New York: Praeger, 1963; Idem, *The Civilization of the Goddess*, San Francisco: Harper, 1991; Rimantienė,

R., „The East Baltic Area in the Fourth and Third Millennia B. C.“, in: *Indo-European Studies*, 1980, vol. 8; Vėlius, N., *The world outlook of the Ancient Balts*, transl. by Dalija Tekorienė, Vilnius: Mintis, 1989.

Algirdo Juliaus Greimo darbu⁷, aiškinančių kai kurių tekstų etimologiją, dėka galima rasti įrodymų, siejančių baltų pasaulėžiūrą, išreikštą jų religiniuose mituose, su dichotomine Deivės ir Pilkapių kultūrų fenomenologija. Pavyzdžiui, Greimas nustatė, kad vyriškos lyties dievai Prakorimas ir Dievas buvo pagrindiniai dievai, vyriškiai, „valdantys“ iš dangaus nuo debesų ir garbinami kaip pirmykštė Gyvybės Galia – tai atitinka ankstesnių Pilkapių kultūros (ir net indų) dievybių prigimtį. Panašios moteriškos lyties dievybės, antai Giltinė ir Lai-

dvi dievybės, jis pastebėjo, kad jos tarsi prieštarauja viena kitai, atstovaudamos atitinkamai civilizacijos ir chaoso jėgoms. Išanalizavęs jo analizę, aš atradau dar vieną šių dichotomiškų vertybių bei Deivės ir Pilkapių kultūros paralelę. Nagrinėdamas XVII a. Pretorijaus veikalą⁹, Greimas nustatė, jog kaukai (dar vadinami bezdukais) iš esmės buvo chtoniškos būtybės, kilusios iš vandens ir žemės, gyvenančios po žeme, kitaip negu aitvaras (dar vadinamas Alfu), gyvenantis virš žemės ir kilęs iš ugnies bei oro. Įdomu tai, kad Kaukai (kar-

Kęstutis Grigaliūnas. Ar tai buvo, ar tebėra. 2002. Asambliažas. V. Ilčiuko nuotr.

ma, apie XIII a. jau buvo tapusios antraeilėmis⁸. Panašu, jog tai susieja lietuvių mitologiją su Pilkapių kultūros, 4500–2000 m. prieš Kr. trimis bangomis užliejusios Deivės civilizaciją Viduržemio jūros regione, teologija. Bet kaipgi Deivės civilizacija? Ar mituose galima rasti liudijimų apie ją? Taip.

Turbūt geriausi Greimo pateikiami gilūs lietuvių mitologijos vaizdiniai susiję su Kaukais ir Aitvaru, dviem labai skirtingomis jėgomis, kurios (jei deramai maitinamos ir yra patenkintos) lemia žmogui laimę namie ir laukuose. Kaukai yra civilizacijos jėgos, su kuriomis reikia „susidraugauti“, o Aitvaras – užgaidesnė, nepastovesnė jėga, galinti padėti ar pakenkti visiems aplinkiniams (jo įtakos ir jo draugystės žmonės kartais stengiasi išvengti, kartais – palenkti ją savo labui). Tai smulkesnieji somatinio-kūniškojo lygmens dievai, galintys įgyti panašų į žmogaus pavidalą, ypač Kaukai, bet istorijoje jie atsirado gana seniai. Tiesą sakant, Greimas juos laiko itin archajiškais. Analizuodamas šias

tais jų vardas istorijos šaltiniuose rašomas didžiąja, kartais mažąja raide, ir Aitvaro) panašūs į mus, žmones, užtat Aitvaras yra zoomorfiškas ir primena juodą slibiną arba gyvatę.

Atidžiau pažvelgę į Kaukų ir Aitvaro, kaip dievų tarpininkų, darbų pobūdį, galime išvelgti panašias paraleles kaip tarp Deivės civilizacijos ir Pilkapių kultūros. Kaukai daro tik gera ir niekada žmonėms nekenkia; juos galima prisikviesti į namus maldomis ir socialiniais išipareigojimais; jų funkcijos visuomeniškos, lemiančios visuomenės tvarką. Tuo tarpu Aitvaras gali žmonėms daryti ir bloga, ir gera; jis kreipiasi į žmones apgaulingai, apsimitęs kuo nors kitu, prašydamas priimti pagyventi; panašu, kad jo funkcijos eksterioriškos, o ne interioriškos, ir akultūriškos, dažnai sukeliančios visuomenės sutrikimus ar žlugimą. Tokia ir yra pagrindinė mintis.

Atrodo, jog net pats žodis „Aitvaras“ yra kilęs iš žodžio „Aitvaras“; Greimas jį supriešina su kitu žodžiu – „akivaras“:

⁷ Greimas, A. J., *Of gods and men: Studies in Lithuanian mythology*, transl. by Milda Newman, Bloomington: Indiana University Press, 1992.

⁸ Greimas savo semiotikos studijose specialiai nesistengė sieti savo atradimų su priešistorine Deivės civilizacija ir apsiribojo vėlesnėmis

mitologijomis, užrašytomis įvairių autorių, pradedant nuo XIII a. Voluinės kronikos.

⁹ Praetorius, *Deliciae Prussicae*, p. 29–30, in: Basanavičius, J., *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1970, p. 362.

Apžvelgę nedaugelį sudurtinių žodžių, kurių antrąją dalį sudaro žodis – *var-as*, galėsime tiksliau paaiškinti žodžio *aitvaras* reikšmę:

Lygindami žodžius *aiti-varas* ir *aki-varas*, kuriuose *-varas* simbolizuoja *galia*, pastebėsime šiuos skirtumus (mano pabraukta, – *J. D.*):

aiti-varas išcentrinė jėga; eksterioriška jėga (nukreipta išorėn)

aki-varas įcentrinė jėga; interioriška jėga (nukreipta į vidų).¹⁰

Vidutiniam skaitytojui tai gal ir nepasirodys svarbu, bet besidomintiems psichologija (ir fizika) tai gali priminti išorinio ir vidinio (kontrolės bei savasties) lokuso sąvokas. Prisiminę, kad su kauku susidraugaujama, kantriai prisiviliojant jį į namus, naudojantis civilizacijos įgūdžiais – audžiant bei siuvant jam drabužius ir gaminant jam maistą; žinodami, kad namai daugeliu atvejų yra žmogaus savasties/kūno metafora, suprasime, kad Kaukas, kaip stimulus ir sykiu priemonė pasiekti socialinę/asmeninę civilizaciją, yra žmoguje susijęs su interiorizacijos procesais – ir kad jis prieštarauja tai prasmei, procesui ir būsenai, kurias įkūnija Aitvaras.

Toliau Greimas susieja Aitvarą su dievu Vėju ir su Velniu, kurie abu yra priešiški Perkūnui – gerajam, žmogų saugančiam dievui.

Šiuolaikiškesnius liudijimus apie tai, kad šio konfliktiško dvilypumo dominuojanti prigimtis tebėra gyva lietuvių gyvenimuose ir jų psichikoje, galima rasti Vėliaus surinktuose folkloro pavyzdžiuose¹¹. Pastebėtina, kad pereinant į moderniuosius laikus (t. y. atsižvelgiant į modernybės antipatiją abstrakcijoms ir ypač mitologijos prasmėms) šis dvilypumas buvo taip sukonkretintas, kad dabar jis egzistuoja daugiausia konkrečiu pavidalu, kaip kiekvieno iš trijų šalies regionų kultūrinės preferencijos. Įdomu, kad pastarosios atitinka archajišką archeologinę simboliką – Vakarų Lietuvos folkloras pasižymi bruožais, artimais Deivės kultūrai, o Rytų Lietuvos folklore rasime Pilkapių kultūrai būdingų bruožų (pvz., teisinė dievų galia vertinama labiau už magines galias, labai svarbias Vakarų regione; arba vyriausiu Dievu Rytuose laikomas Nunadievis, Dangaus Dievas, o Vakaruose – Patulas, Mirusiųjų Sergėtojas, kurio vardas kilęs iš žodžio „pa“, reiškiančio „po“, ir „tula“, reiškiančio „žemė“).

Net populiariausią lietuvių mitą apie Eglę žalčių karalienę¹² galima aiškinti pasitelkus šios dvilypės kovos sąvokas.

Šių laikų Lietuvos gyvenime ir toliau dominuoja Deivės civilizacijos likučiai – interiorizuojanti veiksmo prigimtis. Tikras lietuvis yra apsigaubęs stora žieve, saugančia nuo patirtų gausių traumų, slypinčių po Sovietų

okupacijos paliktais randais, tačiau folklore, taip pat paprastų žmonių, valstiečių gyvenime, jų prietaruose ir įpročiuose (būtent čia istoriškai išliko ir suklestėjo liaudies kultūra) tebėra gyvi senoviniai Deivės kultūros instinktai; vienas jų pavyzdžių – prietas, draudžiantis dovanoti ar priimti dovanų peilį.

Pabaigoje, norėdami susieti konkrečiai kultūrai būdingą vaikų žaidimo temą su istorinės suaugusiųjų kultūros tema, grįžkime prie Greimo.

Pasitelkę motorinio tvardymosi sampratą, kuri išsiskristalizavo stebint vaikų žaidimus, ir gali būti susijusi su peilio įvaizdžiu, galbūt pajėgsime kiek geriau suprasti ne tik šiuolaikinės Lietuvos suaugusiųjų kultūros svarbą, bet ir mirtiną lietuvių mitologijoje egzistavusią dviejų pagrindinių dievų kovą. Prisiminę puikiausią Greimo lingvistinę analizę, sužinosime, kad Perkūnas, gėrio ir blogio valdovas, nuolat žūt būtinai kovojo su Vėju, chaoso dievu (mitologijoje tiesiogine perdėtos ir nevaldomos jėgos, emocijų bei sąmyšio išraiška). Labiausiai išsiaištinę Vėjas galėdavo tapti milžinišku „dangaus žvėrimi“, iš kurio pirštų nagų pūtė vėjas. Buvo tikima, kad jį nužudyti galima tik peiliu (mano manymu, tai psichikos fenomenologinis mėginimas pasakyti, jog jis šaižus kaip peilis arba panašus į peilį, ir dėl to gali būti sunaikintas tik tuo, kas panašus į jį patį). Trumpai tariant, kraštutinės emocijos, sąmyšis, chaosas, kurių vengia, kratosi šių dienų lietuviai (bent jau tame egzistencijos lygmenyje, kuris nesusijęs su traumomis) piktografiškai psichikoje vaizduojamos kaip peilis, ir sutampa su baimę keliančiu Vėju, senovės Chaoso dievu-pabaisa.

Beliko tik dar kartą prisiminti 4500–2000 m. prieš Kr., kai kirviais ginkluoti, raiti Pilkapių kultūros nešėjai bangomis užplūdo Rytų Europą, sunaikino Senosios Europos žmonių, nemokėjusių auginti žirgų, taiką bei ramybę, pasitikėjimą ir beginklę harmoniją, paskleidė baimę ir chaosą, karą ir paranoją – nesunkiai suprasime, iš kur atsirado pabaisa dievas Vėjas ir jo visais atžvilgiais priešingas giminaitis Perkūnas; istorine ir psichologine prasme tai milžiniškos traumos išgyvenimų padariniai.

Taigi mums pavyko jausti dar vieną giją, jungiančią visus liudijimus apie tai, kad praeities atmintis ir kovos tebeegzistuoja šiuolaikinių lietuvių gyvenimuose, ir kad kažin kokių būdu, dėl kažin kokios priežasties senovės Deivė tvirtai tebegyvena lietuvių *psyche*, atspirdama žmogaus prigimčiai pavojų keliančią technikos grėsmę, kurią išpažįsta modernybė. ❏

¹⁰ Greimas, A. J., *op. cit.*, p. 60.

¹¹ Vėlius, N., *op. cit.*

¹² *Lietuviškos pasakos*, Vilnius: Vaga, 1976.

STANISLOVAS HOZIJUS IR LIETUVA

Liudas Jovaiša, Irena Vaišvilaitė

1569 metų spalio 4 dieną Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius pasirašė Vilniaus jėzuitų kolegijos fundacijos aktą. Rašto preambulėje jis pabrėžė, jog nutarė steigti kolegiją, pasitaręs su karaliumi Žygimantu Augustu ir pritardamas kardinolų Stanislovo Hozijaus bei Giovanni Francesco Commendonos ir nuncijaus Vincenzo dal Portico „įtikinėjimui bei raginimui“ (*persuasioni et exhortationi*). Tuos pačius asmenis Protasevičius paminėjo ir kitų metų liepos 25 d. ganytojo laiške, kuriame pranešė apie kolegijos atidarymą. Iš šios kolegijos išaugęs Vilniaus universitetas mini 425-ąsias įsteigimo metines, o katalikiškasis pasaulis šiemet pažymi kardinolo, Dievo tarno Stanislovo Hozijaus (1504–1579) 500 metų sukaktį. Gimęs Krokuvoje¹ iš Badeno atsikėlusio vokiečio šeimoje 1504 m. gegužės 5 d., jis augo Vilniuje, vėliau studijavo ir veikė Lenkijoje, o 1561 m. pakeltas kardinolu vis labiau jungėsi į visuotinės Bažnyčios gyvenimą, užsitarnaudamas „kardinolų kolegijos puošmenos“, „popiežiaus dvaro pažibos“, „eretikų kūjo“ ir „savo laiko Augustino“ titulus. Hozijus dalyvavo Tridento Bažnyčios Susirinkime, buvo popiežiaus pasiuntinys Habsburgų dvare. Tuo metu, kai Vilniuje pradėjo veikti jėzuitų kolegija, jis iš Varmijos, kurioje vyskupavo, jau buvo išvykęs į Romą, iš kurios nebegrižo – miręs 1579 m. buvo palaidotas Santa Maria in Trastevere bazilikoje.

Asmeninėje Hozijaus istorijoje pynėsi trys tautos, ša-

lys ir kultūros – vokiečių, lenkų ir lietuvių. Tapęs vokiškos Varmijos vyskupu, tačiau nebūdamas to krašto indigenas, kaip „lenkas ar lietuvis“ buvo sutiktas priešišškai. Bernardas Maciejowski, atvirksčiai, vokiečiams tvirtinęs, jog Hozijus esąs „labiau jūsų nei mūsų [t. y. lenkų] kalbos“. Šią sudėtingą sampyną netiesiogiai patvirtino ir pats Hozijus, prasitardamas: „Simbolyje išpažįstame tikį Visuotinę, o ne lenkų, lietuvių ar vokiečių Bažnyčią“².

Komplikuotą Hozijaus tapatybės reikalą paaikšina jo biografija. Jis augo Vilniuje, į kurią atvyko ir kuriame iki mirties apsistojo jo tėvas Ulrikas (†1535), monetų kalyklos bei pilies viršininkas ir miesto ūkio modernizatorius, pastatydinęs Žaliąjį tiltą per Nerį ir įvesdinęs mieste vandentiekį. Būsimojo kardinolo vaikystė veikiausiai prabėgo vad. Hozijaus name Vokiečių gatvėje, kur dabar įsikūrusi „Žemaičių smuklė“. Kadangi tėvas vietoj madingų lošimo kauliukų laisvalaikiui parūpindavo knygų, čia jis pramoko skaityti lotyniškai, vokiškai ir lenkiškai; vokiškai perskaitė šventųjų gyvenimus ir Tito Livijaus Romos istoriją. Tėvas, pastatęs Švč. Trejybės špitolę prie to paties vardo bažnyčios Dominikonų gatvėje, artimai bičiuliavosi su Vilniaus dominikonais, kuriuos dažnai kviesdavosi pasisvečiuoti; jaunas Stanislovas, atrodo, netgi buvo pasiryžęs stoti į Pamokslininkų ordiną, tačiau negavo tėvo sutikimo.

¹ Kai kurie autoriai, pvz., Jonas Bičiūnas („Pirmieji jėzuitai Vilniuje“, in: *Tautos praeitis*, t. II, kn. 2, Roma, 1965, p. 3 ir išn. 4) tvirtina Hozijų gimus Vilniuje, cituodami Hozijaus frazę *in qua [intelligitur Vilna] primum lucem hanc aspexi* iš 1577 m. spalio 24 d. laiško Krokuvos vyskupui Petru Myszskowskiui, paskelbto Stanislovo Rostovskio, *Litvanicarum Societatis Jesu historiarum provincialium pars prima*, Vilnae, 1768, p. 66–67. Būtent Rostovskis pirmasis ir suklydo, interpretuodamas laiško tekstą, bei suklaidino kitus, parašėję pažymėjęs *Hosius Vilnae natus*. Iš tiesų *in qua* reikėtų taikyti žodžiui *Cracovia*; tai išryškėja tik turint omenyje laiško parašymo kontekstą. Šiuo laišku Hozijus sveikino naują Krokuvos vyskupą ir džiaugėsi, jog pagaliau ir Lenkijos sostinė, kaip ir Lietuvos Vilnius, turės tinkamą ganytoją. Pagyręs Vilniaus vysk. Protasevičių, Hozijus tęsia: *Fatebor autem peccatum meum, quod ei civitati [i. e. Vilnae] non nihil invidio felicitatem hanc, quandoquide in qua [i. e. Cracovia] primum lucem hanc aspexi, ea [i. e. Cracovia] simili Pastore fuit jam per multos annos destituta. Sed bona spe sum, quod nos oculis Misericordiae suae DEUS aliquando respiciet, quod etiam fecisse jam persvasum habeo, quandoquidem Pastorem illius [i. e. Cracoviae] constituit Dom. Vestram [i. e. Myszskowski], quae non patietur in officio suo pastoralis recte obeundo se*

ab illo [i. e. Protasewicz] superari. Est caput Magni Ducatus Vilna; est caput totius Regni & omnium adjunctarum Regno Provinciarum Cracovia. Cur, quod illi [i. e. Vilnae] praestit Regia Majestas beneficium, idem non huic [i. e. Cracoviae] quoque praestet? Cur majorem illius [i. e. Vilnae] quam hujus [i. e. Cracoviae] curam & sollicitudinem gerat? („Išpažinsiu savo nuodėmę: šiek tiek pavydžiu tam miestui [t. y. Vilniui], nes tas, kuriame pirmiausia išvydau šią šviesą [t. y. Krokuvą], tokio Ganytojo stokojo jau daugel metų. Tačiau vilniusi, kad Dievas pagaliau pažvelgs į mus savo gailėstingumo akimis. Jau esu įsitikinęs, jog [Dievas tai] ir padarė, paskirdamas jo [t. y. Krokuvos miesto] Ganytoju Jūsų Prakilnybę [t. y. Myškovskį], kuri nepakęs, kad jis [t. y. Protasevičius] pranoktų ją deramai vykdydamas savo ganytojiškas pareigas. Vilnius yra Didžiosios Kunigaikštijos sostinė; Krokuva yra visos Karalystės ir prie Karalystės prijungtų provincijų sostinė. Kodėl tos geradarybės, kurią Karališkoji Didenybė suteikė anam [t. y. Vilniui], ji nesuteiktų ir šiam [t. y. Krokuvos miestui]? Kodėl labiau globotų ir rūpintųsi anuo [t. y. Vilniumi] nei šituo [t. y. Krokuvos miestu]?“).

² Stanislovo Hozijaus laiškas Karoliui Boromiejiui, Heilsbergas, 1564 06 15, in: Stanislaus Hosius, *Opera omnia*, t. II, Coloniae, 1584, p. 222, Nr. 73.

Gyvenimo kelias vedė tolyn nuo Lietuvos: 1519 m. išvykęs studijuoti į Krokuvos universitetą, tapo humanistų erazmininkų būrelio nariu, tarnavo Krokuvos vyskupui. 1530–1534 m. studijavo Paduvos ir Bolonijos universitetuose; pastarajame gavo teisių daktaro laipsnį. 1538–1549 m. darbavosi Lenkijos karaliaus kanceliarijoje sekretoriumi ir kanceliarijos vedėju. 1549 m. tapo Kulmo, 1551 m. – Varmijos vyskupu. 1558–1563 m. darbavosi Romos Kurijoje; 1562–1563 m. kaip vienas iš keturių popiežiaus legatų vadovavo baigiamajam Tridento Susirinkimo etapui. 1563–1569 m. vėl rezidavo vyskupijoje, o nuo 1569 m. – Romoje; 1573 m. paskirtas didžiuoju penitenciariumi, tapo trečiu pagal rangą Kurijos kardinolu. Jo tituline bažnyčia buvo senoji Santa Maria in Trastevere bazilika, kurioje kardinolas ir atgulė amžinojo poilsio.

Vyskupų ir karaliaus sekretorius Hozijus, prisiekęs humanistas ir Antikos mylėtojas, nerūpestingai kaupęs įvairias bažnytines beneficijas, pamažu virto dvasininku ir teologu: 1543 m. priėmė kunigo šventimus, o 1549 m. paskirtas Kulmo vyskupu atsisakė visų lig tol turėtų beneficijų. Išlavinta, stilinga ir elegantiška Hozijaus plunksna ėmė tarnauti tikėjimo gynimui: „Krikščioniškas katalikų tikėjimo išpažinimas“ (I dalis – 1553, pilna laida – 1557 m.), vienas pirmųjų sistemiškų katalikiškosios doktrinos sąvadu, tapo tikru poleminės teologijos bestselleriu, daugiausia kartu išleista XVI a. Lenkijos piliečio knyga. Hozijaus poleminius įkarštis anaipsole neapsiribojo traktatais: juos papildė gausi ir asmeniškai paveikė korespondencija (10 tūkst. laiškų). Varmijos vyskupo polemniai raštai ir epistoliarika paskatino atsiversti ne vieną protestantą (pvz., Žemaičių seniūną Joną Chodkevičių), angažavo bažnytinei veiklai humanistus (Andriejų Patricijų Nideckį). Hozijus buvo rašto žmogus *par excellence*, beje, iš dalies dar ir dėl to, kad silpnas balsas trukdė pamokslauti.

Istoriškai reikšminga ir Hozijaus-ganytojo veikla. Joje paprastai išskiriami du etapai. Ikitridentiniu laikotarpiu (1549–1558), būdamas Kulmo ir Varmijos vyskupu, Hozijus pirmiausia siekė atvirame mūšio lauke sutriuškinti protestantų bendruomenes. Tuo tarpu Tridento Susirinkimui pasibaigus į Varmiją grįžusio (1564–1569) ganytojo tradiciškai kontrreformacinė veikla buvo papildyta vidinėmis reformomis, stiprinusiomis vyskupijos dvasininkiją ir tikinčiuosius. 1564–1565 m. Hozijus, pasinaudodamas savo pažintimi su Jėzaus Draugija, sugėbėjo įtikinti jėzuitus Braunsberge atidaryti kolegiją ir

intis globoti vyskupijos seminariją. Jis sušaukė ir Varmijos vyskupijos sinodą. Hozijus pirmasis Respublikoje parodė tridentinio *pastor bonus* pavyzdį, kuriuo sekė kitos vyskupų kartos. Hozijaus surašytos Braunsbergo seminarijos taisyklės, kaip pavyzdinės, buvo taikomos ir kitoms jėzuitų vadovautoms seminarijoms visoje Respublikoje, taigi ir Vilniuje³.

1519 m. iš Vilniaus išvykęs studijuoti į Krokuvą, Hozijus Lietuvos nepamiršo. 1528 m. Krokuvoje išspausdintame Vilniaus vyskupijos sinodo nutarimų leidinyje buvo paskelbta jaunojo humanisto giesmė Vilniaus vyskupo Jonu iš Lietuvos kunigaikščių garbei. Vilniuje gyveno Hozijaus broliai ir tėvas, kurio reikalais šis, baigęs studijas Bolonijoje, 1534 m. pabaigoje trumpam lankėsi Vilniuje. Kaip karaliaus sekretorius, Hozijus vėliau Lietuvos sostinėje praleido beveik dvejus metus (1540 m. liepa – 1542 m. balandis). Vilniuje turėjo ir beneficiją – Šv. Martyno koplyčią Vilniaus pilyje. Vėliau ryšius su Vilniumi ir Lietuva palaikė susirašinėdamas su Valerijonu Protasevičiumi, Augustinu Rotundu, Jonu Chodkevičiumi, Radvila Našlaitėliu, globojo Romoje studijuojantį Benediktą Vainą.

Ypač intensyviai Hozijus bendravo su vysk. Protasevičiumi (jų korespondencija žinoma nuo 1554 m.). 1577 m. girdamas Protasevičių, Hozijus kėlė Vilniaus vyskupą pavyzdžiu kitiems šalies ganytojams: „O kad tik turėtume daugiau į Jūsų Kilnybę panašių vyskupų – ne taip dabar Tikėjimas vargtų. Tesaugo tave Dievas, geriausias ir tikrai katalikiškas Vyskupe [...], ir teuždega sekti Tavimi kitus, taip pat ir Karalystės vyskupus“⁴.

Vis dėlto Protasevičius iš prigimties nebuvo uolus ir ištvermingas kovotojas. Iš to meto epistoliarikos matyti vyskupo polinkis į resignaciją, neveiklumą, norą susidarius sudėtingai situacijai viską palikti Apvaizdos valiai („priešininkų reikalai pasistūmėjo tiek, kad visas Dievo Bažnyčios reikalas jau atrodo esąs likęs vien dieviškam apgynimui“⁵). Apie Bažnyčios padėtį Vilniuje Hozijų informavo Augustinas Rotundas. Jis prašė Hozijų laiškais raginti Vilniaus vyskupą, „idant nepalūžtų dvasia ir, kaip įpratęs, nepasišalintų į dykinėjimą“⁶. Anot Vilniaus vaito, Protasevičius, „be privačių nusiskundimų, daugiau nieko nedaro. [...] Man atrodo nedrįsąs, kitiems – nenoriš įkyrėti valdovui“⁷. Tačiau net ir ėmėsis veikti Vilniaus vyskupas paprasčiausiai... verkdavo: prašydamas karaliaus pagalbos kovojant su protestantais, daug kartų ašarojo, bet kaip pripažįsta pats, „plovė akmenį“⁸. Tokioje situacijoje Hozijus laiškais nuolat ragino

³ Žr. Piechnik, L., „Jezuickie seminaria diecezjalne w Polsce (1564–1773)“, in: *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1994, s. 81, 86–88.

⁴ Stanislovo Hozijaus laiškas Valerijonui Protasevičiui, Roma, 1577 10 24, in: Rostowski, S., *op. cit.*, p. 65.

⁵ Valerijono Protasevičiaus laiškas Stanislovui Hozijui, Vilnius, 1557 11 03, in: *Stanisłai Hosii (1504–1579) et quae ad eum scriptae sunt epistolae, tum etiam eius orationes et legationes*, t. II, ed. F. Hipler,

W. Zakrzewski, Kraków, 1888, p. 908, Nr. 1868.

⁶ Augustino Rotundo laiškas Stanislovui Hozijui, Vilnius, 1557 10 19, in: *Ibid.*, p. 905, Nr. 1862.

⁷ Augustino Rotundo laiškas Stanislovui Hozijui, Vilnius, 1557 11 03, in: *Ibid.*, p. 909–910, Nr. 1870.

⁸ Valerijono Protasevičiaus laiškas Stanislovui Hozijui, Vilnius, 1557 06 12, in: *Ibid.*, p. 792, Nr. 1718.

Protasevičių imtis aktyvesnių veiksmų, o 1557 m. pabaigoje, matyt, nepatenkintas vyskupo pasyvumu, net buvo pasišovęs pats atvykti į Vilnių ir padėti kovoti su erezija⁹. Tačiau didžiausias Hozijaus nuopelnas Lietuvai buvo jo indėlis į jėzuitų kolegijos steigimą Vilniuje.

1564–1565 m. jėzuitų mokyklų rėmėjas ir šalininkas nuncijus Commendone mėgino įtikinti Jėzaus Draugijos generolą Layneza, jog būtina steigti kolegiją Vilniuje. Commendone tikėjosi, jog kolegiją funduos karalius Žygimantas Augustas. Kadangi jėzuitų vadovybė 1555 m. Vilniuje apsilankiusio jėzuito Salmerono buvo informuota apie didžiulę reformato Mikalojaus Radvilos Juodojo įtaką karaliui, Laynezas į tokią galimybę žiūrėjo labai skeptiškai. Commendone siekė net kardinolo Karolio Boromejaus paramos. Tačiau sumanymas įkurdinti jėzuitus Vilniuje su karaliaus pagalba žlugo. Hozijus, gerai informuotas apie šį sumanymą, tuo metu kaip tik rūpinosi kolegijos Braunsberge steigimu. Jis kolegiją fundavo pats. Tiesa, fundacija buvo menka, tačiau jėzuitai ją priėmė iš pagarbos Hozijui. Varmijos vyskupas jėzuitui t. Juanui Polanco rašė, jog Draugiją norėtų greičiau išvysti ir Vilniuje¹⁰. Matyt, remdamasis savo patirtimi, Hozijus pabrėžė, jog iniciatyvos kolegijų steigime turi imtis vyskupai.

Kas būtent paskatino Valerijoną Protasevičių imtis kviešti jėzuitus į Vilnių, nėra iki galo aišku. Protasevičius, atrodo, dar 1564 m. susipažino su nuncijaus Commendones palydoje tarnavusiu jaunu jėzuitu Baltazaru Hostounskiu, savo iškalba, mokytumu ir paprastumu dariusiu didelį įspūdį daugeliui Lenkijos ir Lietuvos dignitorių. Galbūt idėją Protasevičiui davė būtent Commendone, o gal – Hozijus.

Įdomu, kad jėzuitų rašytos Vilniaus ir Braunsbergo kolegijų steigimo istorijos yra labai panašios. Abiejose pasakojama, jog, norėdamas įveikti plintantį protestantizmą, vyskupas iš pradžių norėjo pasikviesti geresnius mokytojus iš Krokuvos akademijos, bet vėliau, susipažinęs su jėzuitais, nutarė kurti kolegiją. Hozijus su jėzuitų kolegija susipažino ir su jėzuitais suartėjo Vienoje, kur jam teko būti popiežiaus legatu. Protasevičius tokios tiesioginės patirties neturėjo, bet ankstyvose Vilniaus kolegijos istorijose minima, kad, pasveikinęs jėzuitus Vilniuje, vyskupas jiems pranešė, jog keičia savo testamentą ir viską, ką anksčiau buvo užrašęs Braunsbergo kolegijai, dabar skiria Vilniaus kolegijai. Tai liu-

dytų, jog Vilniaus vyskupas vertino ir rėmė Braunsbergo kolegiją, kuriai išlaikyti Hozijui nuolat trūko lėšų.

Bet kuriuo atveju, kai Protasevičius pasiryžo atsikviesti į Vilnių jėzuitus ir jų kolegijai nupirko tinkamą namą, jis kreipėsi būtent į Hozijų. Augustinas Rotundas tuo metu irgi rašė Hozijui, prašydamas įtikinti jėzuitus priimti Vilniaus vyskupo fundaciją. 1568 m. rugsėjo 8 d. Hozijus rašė Jėzaus Draugijos generolui Pranciškui Borgijai apie Vilniaus vyskupo pastangas ir persiuntė jam Protasevičiaus laišką apie įgytą namą. 1569 m. rugpjūtį, matyt, žinodamas, kad Braunsberge lankosi Jėzaus Draugijos Austrijos provincijolas Lorenzo Maggio, Protasevičius pasiuntė į Varmiją vežimus ir tarnus jėzuitams į Vilnių atsigabenti. Tie vežimai grįžo tušti, bet jau rugsėjį į Vilnių atvyko viceprovincijolas Sunyeras ir jau minėtas Baltasaras Hostounskis. Susipažinę su padėtimi Vilniuje, jie paragino generolą fundaciją priimti. Hozijus jau buvo išvykęs į Romą. Protasevičius dar kartą kreipėsi į jį, prašydamas palenkti jėzuitų vyriausiuosius, taip pat pasiuntė laiškus ir popiežiui Pijui V bei jėzuitų generolui Borgijai. Galimas daiktas, jog būtent Romoje apsistojusio Varmijos kardinolo pastangų ir spaudimo dėka Jėzaus Draugijos vyresnybė, po patirtų nesėkmių iš pradžių atsikalbinėjusi, galiausiai nusileido.

Beje, kaip tik 1568 m., kai buvo sprendžiamas kolegijos Vilniuje klausimas, jėzuitai svarstė galimybę įsteigti Braunsberge Akademiją. Tačiau naujoji kolegija Vilniuje tą sumanymą sustabdė. Valerijonas Protasevičius aprūpino Vilniaus kolegiją daug dosniau, nei tą Braunsbergo mokyklai galėjo padaryti kuklius išteklius turėjęs Hozijus. Braunsbergo mokykla taip ir liko tik kolegija, o Akademija netrukus buvo įkurta Vilniuje.

Vėlesnį kard. Hozijaus dalyvavimą Vilniaus kolegijos reikaluose patvirtina jo įrašymas į Kristaus Kūno ir Gailastingumo brolijos, 1573 m. pradėjusios veikti prie kolegijos Šv. Jono bažnyčios, narių knyga¹¹. Vilniaus kolegijos jėzuitai Hozijui atsidėjo mirties patale atversdami jo brolių Ulriką, liuteroną, kurio atžvilgiu, kaip didžiudamiesi pabrėžė, buvo bergždžios visos kardinolo pastangos.

Nežinome, kokios mintys sukosi nuo Romos karščių alpulio Capranicos pavėsin pasitraukusio Hozijaus galvoje paskutinę jo gyvenimo vasarą. Kas galėtų paneigti, kad galvojo ir apie Lietuvą, kurioje – kaip syki išsitarė laiške Jonui Chodkevičiui – „net ir nebūdamas kūnu, esu dvasia“¹².

⁹ Augustino Rotundo laiškas Stanislavui Hozijui, Vilnius, 1557 10 19.

¹⁰ Stanislovo Hozijaus laiškas Juanui Polanco, Heilsbergas, 1565 12, in: Bičiūnas, J., „Apaštalo Sosto ir jėzuitų ordino pirmieji bandymai jėzuitus įkurdinti Lietuvoje (1555–1565)“, in: *Tautos praeitis*, t. II, kn. 1 (5), Chicago-Roma 1964, p. 47, išn.

¹¹ Kirkoras, A. H., *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 51.

¹² Stanislovo Hozijaus laiškas Jonui Chodkevičiui, Roma, 1578 12 10, in: Stanislaus Hosius, *Opera omnia*, t. II, p. 446, Nr. 270: *Ego vero quamvis absens corpore, spiritu tamen praesens*.

Apie istoriją, Apvaizdą ir laisvą valią

IRENA VAIŠVILAITĖ

Per pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje pasirodė Bažnyčios istorijos studijų. Dauguma skirtos Katalikų Bažnyčios istorijai, pradėta domėtis ir kitomis krikščioniškomis Bažnyčiomis. Galima sakyti, kad atsirado grupė tikinčių ir praktikuojančių krikščionių istorikų, daugiausia – katalikų.

Ar tikėjimas atsispindi istoriko požiūryje į istoriją? Ar galima apčiuopti katalikišką požiūrį į visuomenę ne tik rašiniuose apie praeitį, bet ir dabarties apžvalgose? Manau, kad naujausiose Lietuvos istorijos studijose tokį atspindį galima rasti, tad pabandyčiau ne aptarinėti konkrečias studijas, o įvardyti kelis katalikiško istorijos matymo bruožus, kuriuos, mano manymu, tokiose studijose jau galima nurodyti.

Bent jau teoriškai istorikas katalikas gali rašyti ne tik Bažnyčios istorijos, bet ir kitais istorijos bei visuomenės gyvenimo klausimais. Katalikas remiasi ne koku nors išankstiniu metodu ar modeliu, o specifiskai išlavinta, tikėjimo suformuota vaizduote, atveriančia katalikišką perspektyvą.

Katalikiškosios istorijos, arba katalikiškojo istorijos rašymo, nuostatos kyla iš katalikiškosios minties tradicijos. Panašiai kaip visa katalikiška intelektualinė veikla, istorijos studijos pirmiausia, derindamos tikėjimą ir protą, siekia tiesos kaip svarbiausio tyrimo tikslo.

Katalikiškajame istorijos rašyme atsispindi esminis, iš tikėjimo kylantis požiūris į žmogaus buvimą – pripažįstama laisvos valios pirmenybė, tikėjimo bei kultūros ryšys ir Apvaizdos veikimo sąlygojamas istorijos prasmingumas. Tačiau Apvaizdos sąvoka šiuolaikinėje katalikų ir ne tik

lietuvių rašomoje istorijoje beveik nesutinkama. Ar tai reiškia, jog ji laikoma beviltiskai pasenusia ir iš viso netaikoma?

Krikščionys Apvaizdą supranta kaip Dievo veikimą istorijoje. Krikščioniškasis požiūris į kaitą ir pažangą, kreipiamą visagalio Dievo valios, kildinamas iš šventojo Augustino. Šis požiūris atsiliepė beveik visoms vėlesnėms istorijos ir visuomenės teorijoms, tik Dievo valią pakeitė „gamta“, „dvasia“, „civilizacija“ ar „dialektika“, t. y. Dievo vietą užėmė įvairūs determinizmai. Modernybėje Apvaizdos vietą užėmė sekuliaros progreso ir plėtros teorijos. Jos išlaikė providencinę galutinės istorijos tvarkos ar prasmės sampratą, atmesdamos dvasinę tikrovę. Kataliko akimis mylintis ir visagalis Dievas yra visko pradžia, priežastis ir tikslas. Žmonių istorijoje jis veikia netiesiogiai, gerbdamas laisvą žmogaus valią. Būdamas „smulkmenose“, Dievas tačiau niekada nesitraukia iš žmonių istorijos.

Suderinti tikėjimą Apvaizda ir Apvaizdą omenyje turintį istorijos rašymą sunku kaip tik dėl Dievo veikimo ne pagrindiniame, o antrajame istorijos dramos plane. Ieškodamas istorijoje Apvaizdos ar dabartyje istorikas ar politikos apžvalgininkas pasirodytų naivus arba šališkas. Vargu ar galima, nesulaukus pajuokos, painioje ir sumaištingoje tikrovėje pirštu parodyti Apvaizdos veikimą. Tačiau ar toks sunkumas reiškia, jog tikėjimą Apvaizda derėtų visai padėti į šalį?

Pokomunistiniame istorijos moksle pagunda griebtis kokių nors sekuliarų Apvaizdos pakaitalų itin akivaizdi. Dar į praeitį nenugrimzdęs siekis prižiūrėti ir kontroliuoti visuomenę iš

išorės ir iš vidaus padarė dar ilgai jausimą įtaką, susiliejančią su šiuolaikinio istorijos mokslo madų padiktuotu domėjimusi socialine istorija, institucijų kaita ar visuotiniais archetipais. Tačiau bandymas atlikti atvirkščią veiksmą ir, pavyzdžiui, „modernizacijos“ sąvoką pakeisti „Apvaizda“ sulauktų visokiausios kritikos.

Galbūt Apvaizdos nepopuliarumas pokomunistinėje krikščionių rašomoje istorijoje atsiranda iš instinktyvaus nenoro pasitelkti dar vieną totalų vardiklį. Drįsčiau tvirtinti, kad dauguma katalikų istorikų Lietuvoje sąmoningai ar instinktyviai vengia toli siekiančių istorinių proceso apibendrinimų ir atokiai laikosi nuo visokiausių „metaistorijų“.

Žinoma, sunku subalansuoti istoriją ir teologiją. Kaip čia neprisiminti XVII a. prancūzų vyskupo Jacques'o Bossuet, bandžiusio parašyti istoriją, kurios kiekvienas įvykis būtų pagrįstas Šventuoju Raštu... Tačiau, kalbant apie katalikišką istorinę perspektyvą, ne mažiau už Apvaizdą svarbus visiškai laisvos žmogaus valios pripažinimas.

Istoriją varo ne struktūros, institucijos ar ūkio tikslai, o žmonių daromi pasirinkimai. Tad katalikui istorija yra pasakojimas apie žmonių pasirinkimus ir tų pasirinkimų pasekmes Apvaizdos veikimo kontekste.

Nors praėjusiame šimtetyje buvo daug bandymų kreipti žmones „statistinių“ tikslų link, to šimtmečio pabaigos permainos parodė iš pažiūros spontaniškų žmonių pasirinkimų ir veiksmų galią. Kelios angliškai parašytos katalikų istorikų knygos, tegu

ir nevienodai sėkmingai, komunizmo žlugimą siejo ne su ūkio ar partijų krizėmis, o su iš sąžinės gelmių kylančiais žmonių apsisprendimais. Driščiau tvirtinti, kad atidumas tiems apsisprendimams kaip tik ženklina kai kurių lietuvių katalikų istorikų studijas.

Katalikui žmonių istorijos įvykiai yra Dvasios veiklos materialiam pasaulyje rezultatai. Istorikas katalikas painioje ir sumaištingoje istorijoje ieško Dvasios judesių, per kuriuos Apvaizda veikia medžiagos pasaulyje. Tokius judesius galima vadinti atsivertimu ar „širdies persikeitimu“.

Be to, kataliko akimis, istorija yra ne horizontalus, o vertikalus procesas. Horizontalus požiūris į istoriją, įvykius, idėjas ir institucijas įtarpina į laiko kontekstą ir tame kontekste uždaro. Horizontaliam žiūrėjimui svarbūs ne išliekantys, o praeinantys dalykai. Vertikalus požiūris pabrėžia praeities bei dabarties ryšį ir pripažįsta, kad istorijoje ne viskas praeina ir pasibaigia. Toks požiūris pripažįsta, kad įvairiais laikais ir įvairiuose kontekstuose skirtingiausias žmones pasiekia Dievo Dvasios veikimas. Drašos, pasiaukojimo, meilės, tvirtybės, gailėstingumo ir išminties darbai, padaryti skirtingais laikotarpiais, nėra nesulyginami. Jie kyla iš to paties ir vieno šaltinio. Katalikams istorijoje gyvuoja malonės tęstinumas ir tas tęstinumas yra svarbus, nes krikščionys tiki, jog Įsikūnijimas buvo svarbiausias dvasinis žmonijos istorijos įvykis, susiejęs praeitį, dabartį ir ateitį. Todėl Istorija krikščioniui nėra ciklinis procesas, ji turi pradžią ir turės pabaigą. Be to, nei istorijos pradžia, nei jos pabaiga nėra kokio nors natūralaus proceso išvados – tai „Istorijos judintojo“ veiksmas.

Tačiau iš ciklinio istorijos suvokimo krikščioniškame istorijos rašyme išliko prisirišimas prie „pakilimų ir nuosmukių“ modelio.

Tiesa, šis modelis labai patrauklus rašant institucijų istoriją, ir juo noriai naudojasi rašantys Bažnyčios is-

torijos klausimais. Tiriant vienuolijų, Bažnyčios vidaus gyvenimo, Bažnyčios ir valstybės santykius, jis atrodo labai pravartus. Itin dažnai „pakilimų ir nuosmukių“ modelio griebiamasi, kai tiriama religijos ir kultūros sąveika. XX a. pirmoje pusėje įtakingas katalikas istorikas Christopheris Dawsonas tvirtino, kad religijos nuosmukis neišvengiamai atneša kultūros žlugimą, o religinis pakilimas sąlygoja kultūros suklestėjimą. Dawsono pateikta metaistorija iki šiol pagrįstos krikščioniškosios kultūros istorijos programos daugelyje katalikiškų universitetų.

Ar tikrai religija ir kultūra sieja toks glaudus ryšys? Būdamą žmogiška institucija, religija yra svarbus kultūros dėmuo, bet būtent šis dėmuo nukreiptas į nepraeinantį „Dievo miestą“. Jei nesutinkame su požiūriu į religiją tik kaip į žmogišką instituciją, į socialinį konstruktą, turime pripažinti, kad religija peržengia kultūrą, ji pergyvena imperijų iškilimą ir nuosmukį. Tai, kad krikščionybė pergyveno Romos imperiją, yra paviršutiniškiausias pavyzdys. Ta pati krikščionybė pergyveno Krikščioniją ir net Apšvietą, žadėjusią greitą krikščionybės ir religijos apskritai pabaigą.

Sekuliarieji visuomenės mokslai, atrodo, tik dabar pradeda šiek tiek reflektuoti vis akivaizdesnį faktą, jog religija nėra praeinantis visuomenės dėmuo.

Krikščioniškos vilties šviesoje istorikas katalikas turėtų siekti gilesnio religijos bei tikėjimo vietos istorijoje supratimo bei atidžiau žvelgti į religijos ir kultūros santykį. Toks atidumas turėtų skatinti didesnę dėmesį religingumui ir tikėjimui kaip tokiems, nes iki šiol religinio, juo labiau dvasinio gyvenimo studijos išlieka ir gyvuoja tik bažnytiniuose fakultetuose.

Kol kas Lietuvoje daugiausia bažnytinių institucijų studijų. Tačiau bet kokios institucijos Bažnyčioje istorija, jos iškilimai ir nuosmukiai tėra dalis tikinčios bendruomenės gyvenimo, kylančio iš laisvų žmonių pasirinkimų.

Paradoksalu, tačiau rašant apie Bažnyčios institucijas, net katalikams istorikams iš akiračio tie pasirinkimai išsprūsta bemaž lengviau, nei rašant „pasaulietinę“ istoriją. Kodėl taip nutinka – sunku pasakyti, bet spėčiau, kad, įžengęs į „vidinę“ Bažnyčios istoriją katalikas pasijunta, sakytum, saugioje erdvėje, kurioje tikėjimo gyvenimas yra savaimė suprantamas dalykas, nereikalaujantis specialaus dėmesio. Galbūt atsiliepia ir Vakarų kraštų bei Lenkijos Bažnyčios istorijos studijose pastaraisiais dešimtmečiais išsivyravęs žavėjimasis naujaisiais, statistiniais ir struktūriniais istorijos metodais.

Žinoma, katalikiškasis istorijos tyrimas nėra nesuderinamas su įvairiausias naujais ir senais metodais ir vargu ar galima kalbėti apie specifinį „katalikišką metodą“. Tai veikiau specifinis jautrumas praeičiai, sugėbantį atpažinti dvasinį žemiškojo buvimo pamušalą ir prasmę, susieti įvairių laikų įvykius, išlaikyti vertikalų požiūrį į istoriją.

Tai idealas, kurio sieki, tegu ir labai drovu, regis, atidžiai pažvelgus, galima atpažinti lietuviškame „katalikiškame“ istorijos rašyme. Manau, jog verta apie tą idealą prabilti viešai. Kodėl?

Istorija yra svarbi krikščionio patirčiai. Tiesa, būtent tos patirties ribiuose nesunkiai atsiranda ir utopiniai bei milenaristiniai, „apokaliptiniai“ istorijos ir dabarties paveikslai, iškreipiantys praeitį ir gąsdinantys ateitimi. Ta bendra tiesa lyg ir žinoma, bet kaip mūsų krikščioniška patirtis atsispiria nuo mūsų pačių, nuo Lietuvos istorijos? Ar ta patirtis skatina mūsų jautrumą istorinei tiesai ir ar teikia vilties?

„... istorija Dievo Tautai tampa keliu, kurį reikia nueiti iki galo, idant nepaliaujamu Šventosios Dvasios veikimu atsiskleistų apreikštosios tiesos pilnybė...“ – rašė Popiežius Jonas Paulius II enciklikoje *Fides et Ratio*. ❧

Italijos vaizdai iš XIX a. Lietuvos keliautojų fotoalbumu

Chodkevičių rūmuose įsikūrusios Vilniaus paveikslų galerijos salėse veikia Italijos XIX a. fotografijų paroda *Salve, Italia!* Eksponuojama Romos, Venecijos, Florencijos, Neapolio, Pompėjos ir kitų istorinių vietovių vaizdai iš Vilniaus mokslo bičiulių draugijos rinkinio, Antrojo pasaulinio karo pabaigoje patekę į LDM kolekciją. Didžiausią dalį sudaro Boleslovo Russeko sukauptos nuotraukos, atveirančios iki šiol menkai žinotą tapytojo interesų sritį, kuri savo ruožtu skatintų ieškoti kiek naujesnių bei gaivesnių ne vien šio dailininko, bet ir jo bendraamžių kolegų kūrybos metodo interpretacijų.

Parodos eksponatų vertė, be abejo, lemia ne vien retumas. Antai tarp XIX a. plačiai plitusių albumino atspaudų meniškumu išsiskiria keletas puikių kompozicijų – G. Caneva Ro-

Giacomo Caneva. Roma, Santa Maria Maggiore. 1855–1860

mos Švč. M. Marijos Didžiosios bazilikos vaizdas, T. Cuccioni Romos forumo griuvėsiai, anoniminiai Venecijos rūmų bei kanalų fragmentai. Tiesą sakant, Lietuvos žiūrovui turbūt įdomu pamatyti net grynai turistinės fotografijos pavyzdžius, kad ir firmos *Fratelli Alinari* gamintas dailės kūrinių reprodukcijas, kurias kaip šiuolaikinius atvirukus atminimui pirkto didžiųjų Italijos meno centrų apžiūrėti atvykę keliautojai iš įvairių pa-

saulio kraštų. Fotografijos mėgėjai deramai įvertins galimybę pasigėrėti ypač ankstyvais, apie 1850 m. pagamintais druskiniais atspaudais, kurių nėra daug net ir žinomose kolekcijose.

Smagu, jog rengėjai šįsyk buvo kaip reta atidūs parodos įrangai ir pritaikė fotografijoms tinkamus paspartus bei rėmelius. Iki išbaigtos visumos trūksta katalogo, kuris leistų nuodugniau susipažinti su kolekcija, o užsienio fotografijos žinovams pristatytų ir patį Lietuvos dailės muziejų.

Fotografijos istorikės Margaritos Matulytės sumanyta paroda yra tik dalis didesnio projekto. Savo eilės laukia Prancūzijos bei Ispanijos XIX a. fotografijos. Tikimasi surengti jungtinę XIX a. kelionių nuotraukų paroda, kurioje greta žinomų italų, prancūzų bei ispanų vardų būtų taip pat ir mūsų tėvynainių fotografijos, parsivežtos ne vien iš didžiųjų Europos sostinių, bet taip pat ir iš egzotiškų caro Rusijos imperijos kampelių. Tokia retrospektyva prasmingai užbaigtų kelionių senųjų fotografijų ciklą, akivaizdžiai parodydama, kaip glaudžiai XIX a. Lietuvos kultūroje sugyveno Vakarai ir Rytai. – G. J.

Prisiekusieji vertėjai

Balandžio mėnesį Seimui buvo pateiktas Prisiekusiųjų vertėjų įstatymo projektas, numatantis naujo luomo atsiradimą. Panašu, kad didesnių politinių aistrų jis nesukels, todėl galima neabejoti, kad po didesnių ar mažesnių pataisymų įstatymas bus priimtas ir sukels nemažas permainas filologų gyvenime.

Svarbiausia prisiekusiųjų vertėjų funkcija – pateikti oficialų vertimą. Jie galės versti dokumentus patys, tvirtinti kitų asmenų rašytinius vertimus ir atlikti vertimus žodžiu. Siekiantieji tapti prisiekusiais vertėjais turės išlaikyti egzaminą, duoti priesaiką ir pasiekti, kad Teisingumo ministerija išrašytų juos į prisiekusiųjų

jų vertėjų sąrašą. Naujojo luomo savivalda bus formuojama pagal notariato modelį. Ją vykdys Prisiekusiųjų vertėjų rūmai, o drausmės pažeidimų bylas nagrinės Garbės teismas.

Neabejotina, kad prisiekusiųjų vertėjų atsiradimas padarys nemažą įtaką vertimo rinkai. Dabar veikiantys vertimų biurai taip pat gyvi ne literatūros, o sutarčių, protokolų, teisės aktų ir kitų dokumentų, kuriuos turės tvirtinti „prisiekusieji“, vertimais. Todėl tikėtina, kad daugelis jų vienaip ar kitaip transformuosis. Vieni taps prisiekusiųjų vertėjų įstaigomis, panašiomis į notarų biurus, kiti ims versti tik nereikalingus tvirtinimo dokumentus, tretis vargs ieškodami „prisiekusiųjų“ arba visiškai nunyks. Galima spėti, kad panašiai kaip notarai pirmieji prisiekusieji vertėjai prasi-gyvens, o vėlesnių lauks sunkesnis kelias į karjeros aukštumas.

Nors ir labai smagu būna kritikuoti nevykusius įstatymus ir projektus, šį kartą sunku pasakyti ką nors bloga. Prisiekusiųjų vertėjų institutas – ne Lietuvos išradimas. Panaši vertimų kokybės užtikrinimo sistema veikia kitose valstybėse ir, matyt, yra pasiteisinusi. Tad lieka tik palinkėti sėkmės būsimiems prisiekusiesiems vertėjams. – B. G.

ES narystė: šventė gatvėje

„Eina, eina, eina“, – Pilies gatvėje skandavo lengvai, vidutiniškai ir sunkiai iğėrusių jaunuolių būrys. Jie turėjo galvoje ėjimą į Europą, kuris pasiekė kulminaciją gegužės 1-osios išvakarėse centrinėse Vilniaus gatvėse. Užsivedusios „eiti“ minios neužgavo tik vėliavomis besiskiriantys ES „nacionalinių virtuvių“ paviljonai Gedimino prospekte (vokiečių paviljone nebuvo keptų dešrelių, britų paviljone be lietuviško alaus iš viso nieko nebuvo, tik Ispanijos paviljone buvo gaminama įtikinamai atrodanti paelja). Minia nesupyko, kai per LRT koncertą

Katedros aikštėje dominavo sovietinių laikų šventimo stilius: Karelas Gotas, Virgilijus Noreika ir kitos įvairios lakštingalos.

Jauna įkaitusi minia nepaisė nieko, šventė energingai ir svaigiai, pagal ritmą, užduotą Mikutavičiaus „Trijų milijonų“ per LNK ir kitų televizijų koncertą Europos aikštėje. Naktinį eurofejerkerką senas ir jaunas sveikino su vaikišku entuziazmu. Tai buvo naktis, kai visi žmonės – broliai, o gausiai į gatves išvesta policija jautėsi vieniša ir nereikalinga.

Bene pirmą kartą šalis užmiršo, jog gegužės 1-oji – tarptautinė proletariato solidarumo šventė. Neužmiršo tik Česlovas Juršėnas, kuris per iškilmingą stojimą į ES šventimo Seimo posėdį sugebėjo pasididžiuoti esąs socialdemokratas ir pasveikinti „visus dirbančiuosius“ su darbininkų švente.

Sovietinio stiliaus posėdyje Vytenis Andriukaitis vedė paraleles tarp Gedimino Lietuvos ir ES Lietuvos. Suprantu, kad Gediminas kvietė amatininkus iš visos Europos, tačiau kaip tai siejasi su faktu, jog bilietus į Londoną visų klasių ir profesijų lietuviai išpirkto kelis mėnesius į priekį? Kas ką kviečia?

Valdančiosios daugumos tuštybės ir savigyros kupiname Seimo posėdyje maloni disonansu nuskambėjo blavus (?) Raimundo Lopatos perspėjimas, kad Lietuvoje daug piliečių, kurie Europos nenori ir bijo.

Savo (sveikatos) sąskaita žmonės Europą atšventė smagiau nei valdžia. Šventę geriausiai susumavo žinomo bohemiškų polinkių žurnalisto A. B. „dieną po“ išsiuntinėtas SMS, tiksliau, SOS: „Vakar jaučiausi sveikas, finansiškai stabilus. Šiandien plyšta galva, kišenėse švilpia vėjai. Ar reikėjo stoti?“ – V. V.

Pirmavaizdis ir kartotė

VDA Dailėtyros institutas 10-mečio proga Tamošaičių namuose gegužės 13–14 d. surengė konferenciją „Pirmavaizdis ir kartotė: vaizdinių transformacijos tyrimai“. Tema plati, ji apima didesnę dalį Lietuvos istorinio

paveldo, ką ir kalbėti apie tikrovės reproduktivumą elektroninių medijų mene. Šeiminių, nuolatinių pranešėjų gretas papildė kvietiniai. Bendresnis tebuvo A. Sverdiolo įvadinis pranešimas – tiksliau, patarimai dailėtyrininkams – siūloma kruopščiai rekonstruoti LDK meninę sąmonę, fenomenologiškai nagrinėti dailės kūrinius. Kiti pranešėjai pirmavaizdžio originalo ir kartočių aspektus gvildeno per konkrečius objektus (R. Stankevičienė – Čenstakavos Švč. Mergelė Marija, I. Vaišvilaitė – Vilniaus Šv. Jono bažnyčios altoriai ir kt.). Buvo išsakyta nuomonė tyrėjams dėl aiškios metodologijos, restauratorių objektyvių išvadų stokos. Kita vertus, pastebimi pokyčiai – prasiplėtė sakralių kūrinių samprata, išsamiau suvokiamas kontekstas. Labai skyrėsi antros dienos pranešimų lygis, klausė perpus mažesnis besidominčiųjų būrelis, nors išgirsti galėjai apie daug ką – „čiurlionizmą“ Rusijoje (R. Andriusytė), kosmogoninę situaciją Vienybės aikštėje Kaune (V. Petrušonis) ar kooperatinės bendrovės Marginių produkciją (L. Šatavičiūtė-Natalevičienė) bei „antrinę, tretinę realybę“. Gaila, kad konferencija (be leidinio) atgarsio visuomenėje neturi. Kaip iliustracija – štai konferencijoje A. Mačiulis argumentuotai įrodinėjo Žemutinės pilies atstatymo idėjos absurdiškumą, o pigi rūmų vizijos imitacija grėsmingai kyta ant betono luitų. – A. G.

Savos svetimoms etinėms dilemoms

Ar dvigubą gyvenimą gyvenantis žmogus Lietuvoje šiandien ką nors nustebintų? Veikia priešingai, jame neižvelgiame jokios problemos ar moralinės dilemos. Prie gyvenimo dvigubumo buvome pripratinti ilgais sovietiniais dešimtmečiais, pasitelkiant įvairiausias represijas bei represyviai veikiančias privilegijas ir apdovanojimus. Žmogus, nepavykus jo radikaliai perkeisti, vienaip elgėsi darbe, kitaip postringavo virtuvėje su draugais, vienukių tikslų siekė viešame gyvenime, kitaip galvojo. Sąžinėje išsiskynusios etinėms nuostatomis tebuvo pa-

likta siaura laisvės vertė, ilgainiui tapo keistos žmogaus pretenzijos viešose praktiniuose sprendimuose remtis jos balsu. Mėginti gydyti tokią visuomenės būseną reikėtų atskleisti, kad šis etinis pertrūkis nėra būtinas bei normalus, kad čia esama gilios moralinės dilemos.

Kitokios visuomenės patirtyje išaukęs bei ją apmąstantis vienuolis joni-

Dr. Samuelis Rouvillois FJ

tas dr. Samuelis Rouvillois gegužės 19–21 d. Vilniuje skaitytą paskaitų ciklą „Apie praktinius etinių problemų sprendimus ir jų naudą verslo žmonėms bei politikams“ pradėjo nuo klausimų, prie kurių mes dar turime priaugti. Jis sutelkė dėmesį į politikoje ir versle kasdien renkantį kylančią galios siekio ir atsakomybės už kitą žmogų dilemą: ar įmanoma apginti etinę poziciją, veikiant galios logikos svertams; ar krikščioniškos nuostatos neriboja mano galimybių versle ir politikoje; ar etikos taisyklių laikymasis neveda į pralaimėjimą konkurencinėje kovoje? Atsakymų Rouvillois ieškojo individualiai aptinkamoje dvasinio gyvenimo bei veikimo sankaboje.

Džiugina viltis, kad Seime politikams, „Le Meridien Villon“ viešbutyje verslininkams ir Šv. Jono kongregacijos vienuolyne platesnei publikai skaitytos paskaitos paspartins mūsų kasdienybės gilesnę probleminių suvokimą. – N. P.

Casimiriana

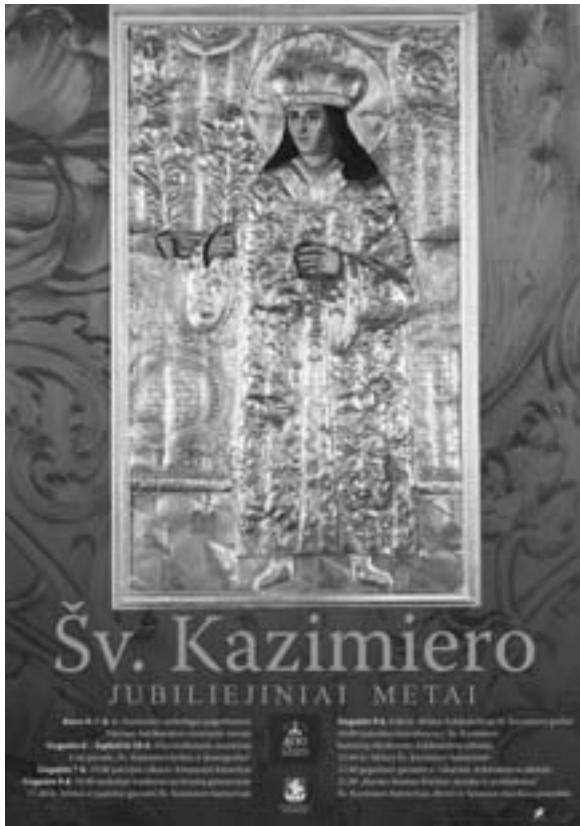
PILYPAS MIKOŠA

Katalikų Bažnyčia šiame subirusių tapatybių pasaulyje liko manding vienišele vieta, kur dabartis tebėra praeities tąsa, o tradicija laikoma kasdienio gyvenimo pagrindu. Šventojo Kazimiero jubiliejinių metų iškilmės akivaizdžiai patvirtino šį teiginį. Jos buvo paprastos, neprivertinės, kiek chaotiškos, nes menkai terežisuotos – priešingybė pernykščiam valdiškai pompastiškam Mindaugo karūnavi-

mo sukakties minėjimui. Gedimino proprovaikaičio kultas nebuvo sukonstruotas valdančiosios dinastijos ideologų, profesionaliai manipuliujančių valdinių sąmone. Vilniečiai jį tiesiog pažinojo ir mylėjo gyva, o mirusiam atpažino šventąjį ir savo Globėją. Vargu ar miesto istorijoje rastume tokį metą, kad šventasis karalaitis būtų buvęs pamirštas žmonių ir virtęs vien išnaša istorijos vadovėlyje. Gerą šimtmetį lauktas oficialus bažnytinis kulto įteisinimas 1604 m. gegužę pažymėtas džiaugsminga procesija ir Šv. Kazimiero bažnyčios kertinio akmens padėjimu. Ši procesija tapo *ivykiu*, jos atminimas žadino vaizduotę, jos anuometinis reportažinis aprašymas kartotas daugelio dvasinių rašytojų ir istorikų. Netikėtai pasirodęs gandas tapo legendos personažu, dar labiau netikėtai pagerėjęs oras ne kartą minėtas jau šiometėje procesijoje smagiai lyjant. Nelabai žinome, kaip šv. Kazimiero kulto įteisinimas buvo švėstas už Vilniaus ribų, regis, šventasis Lietuvos provincijoje pamiltas pamažu, bet tvirtai. Ši kartą minėjimai telkėsi irgi

Vilniuje, tačiau pagrindinės gegužės 9-osios mišios, iš Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčios transliuotos per LTV, leido daugeliui žmonių dalyvauti šventėje bent netiesiogiai.

„Jubiliejiniai metai“ – toks įvardijimas pasirinktas vietoj tikslaus, bet sunkiai ištariamo ir nelabai suprantamo „kulto įteisinimo ir bažnyčios dedikacijos“ minėjimo – prasidėjo kovo 4 d. Kelias dienas šventojo karstas buvo padėtas priešais didįjį Vilniaus Arkikatedros altorių, jį buvo leidžiama maldingai paliesti. Norinčiųjų taip pagerbti relikvijas nestigo. Pakankamai populiarios buvo ir mokslievių ekskursijos į Arkikatedros Šv. Kazimiero koplyčia. Ką jie suprato, ko nesuprato apie šventąjį, tačiau bent vardą išidėmėjo ir pamatė atnaujintą koplyčia, tiesą sakant, netikėtai palengvėjusią ir nuskaidrėjusią – mat nišose stūksantys didžiuliai ne kažin kokio dailumo sidabriniai karaliai buvo išnešti restauruoti. Tačiau karaliai grįš, kaip veidan neišvengiamai grįžta senatvės žymės, ir dailės istorikai galės toliau diskutuoti, ar tai Kazimiero giminės Jogailaičiai, ar tiesiog visų rangų (kunigaikščiai, karaliai, imperatoriai) šventieji valdovai. Prie šventojo karsto būrėsi ir šv. Kazimiero titulą turinčių bažnyčių klebonai, ir kitų vyskupijų klierikai. Parodos „Šv. Kazimiero kultas ir ikonografija“ atidarymu gegužės 6 d. Nacionaliniame muziejuje (veiks iki 11 10) pradėtas pagrindinis iškilnių tarpsnis. Tai pirma ekspozicija, valdinio muziejaus parengta drauge su Vilniaus Arkivyskupija. Rengėjai į rodomus daiktus žvelgė ne tik kaip į meno kūrinius, bet ir kaip autentiškos pagarbos šventajam paliudijimą, todėl joje gražiai sugyveno ir Kazimiero motinos Elzbietos Habsburgaitės Vilniaus bernardinams dovanoti prabangūs liturginiai drabužiai, ir iš kaimo bažnyčių pasiskolintos naivios

Plakatas skirtas šv. Kazimiero jubiliejiniams metams. Dail. Tomas Vyšniauskas

garsių paveikslų kopijos. Nemenkas būrys parodon susirinkusių katalikų (ir ne tik) apsidžiaugė, o kuklūs kalbėtojai neteko amo išvydę iškart du Šventosios Romos Bažnyčios kardinolus: Vilniaus arkivyskupą Audrį Juozą Bačkį ir Šv. Tėvo oficialų atstovą Achille Silvestrini. Pastarojo kalba buvo tiksli ir dalykiška, aiškiai parengta su viltimi, kad ir kitų muziejų vadovai taps atviresni Šv. Sosto nuostatai: „Tuščios nišos šventovėse, kur kabėta paveikslų ar stovėta relikvijorių – tai tik išoriška žaizda. Kur kas gilesnė žaizda liko tikinčiųjų širdyje, Bažnyčios širdyje. Ta žaizda gydoma, kai muziejams, kultūros institucijoms nuoširdžiai bendradarbiaujant su Bažnyčia, sakralinės kultūros vertybės grįžta į savo senąją vietą arba eksponuojamos ir saugomos taip, kaip pageidauja tikrasis jų šeimininkas“. Rudenį ketinama ekspoziciją keisti – pagrindiniu akcentu taps 1943 m. surengtos kazimierinės meno parodos eksponatai. Tada bus išleistas ir išsamus parodos katalogas, o šiuo kartu buvo pristatyta kard. Bačkio rūpesčiu parengta knygelė lietuvių, lenkų ir anglų kalbomis „Šv. Kazimieras“.

Gegužės 7 d. Alumnato kiemelyje surengtas religinės poezijos vakaras parodė realias katalikų kultūrinės pajėgas. Negausus, bet dėmesingas klausytojų būrelis pasimėgavęs senąja lotyniška poezija originalo kalba ir puikiais jos vertimais, atliktais jaunosios kartos lotyniščių, gavo pamatyti du šiandienius poetus – Joną Juškaitį ir Antaną Gailių. Dar vienas kitas svečias atkrito dėl ligų ar kelionių. Mokykliniame rašinyje derėtų pridurti: „apsiniaukęs dangus nepajėgė sudrumsti pakilios susirinkusiųjų nuotaikos“, tačiau ši frazė labiau būtų tikusi porytojui – gegužės 9-ajai. Vis dėlto šventinių renginių seką pertraukė vienas mokslinio pobūdžio. Tai LKMA ir Vilniaus jėzuitų pastangomis surengta konferencija, skirta šv. Kazimiero asmeniui, jo epochai bei jo vardu pavadintos bažnyčios istorijai aptarti. Joje gan nelaukta susi-

klostė atnaujintas šventojo – tikroms savo laiko vertybėms jautraus, stereotipų vengiančio valingo ir gilaus žmogaus bei valdovo paveikslas. Šaltinių vaizdą papildė ikonografijos istorijos apmatas, o pasakojimai apie bažnyčios ir prie jos buvusių jėzuitų namų istoriją leido pajusti praeities realumą. Niekas iš dalyvių nesiskundė šeštadienio priešpiečių sugaišęs veltui. Buvo tik šiek tiek keistoka, kad beveik neregėti kunigų. Vienas iš nedaugelio atėjusių dvasininkų pakoomentavo: „Lenkai kunigai į lietuvių renginius nevaikšto, o kunigai lietuviai nevaikšto į jokių“.

Pagrindinę jubiliejaus iškilmių dieną, sekmadienį, po Arkikatedros rytinių mišių buvo surengta teatralizuota eiseną į Šv. Kazimiero bažnyčią. Į mielas popierines lelijas besidalijančius tikinčiuosius nuo Katedros kairiosios sienos su atjauta žvelgė šventieji karaliai, kadaise puošę Šv. Kazimiero bažnyčios altorių, o čia atkelti bažnyčią perdarant į rusišką cerkvę – lietūs merkė žmones su visomis jų lelijomis. Jei nebūtų liję, gal būtų buvę daugėliau maldininkų ir žioplėjančių miestiečių, bet pati eiseną vargu ar būtų atrodžiusi išpūdingesnė. Pessimistas sakytu, kad Vilniaus parapijos kasmet pajėgia surengti pakankamai šaunią Dievo Kūno procesiją, o čia trūkę net paprasčiausios tvarkos ir organizuotesnio giedojimo. Optimistas atšautu, kad veik vienos Jėzuitų gimnazijos jėgomis rengta eiseną ir taip atsiėjo nemenkai vargo ir pastangų, o gimnazistų padarytas simbolinis kertinis akmuo neištižo nuo lietaus ir buvo nubogintas į vietą, prie savo pirmavaizdžio bažnyčios sienoje, kur jį ir dabar gali matyti visi norintieji. Šiaip ar taip, norėjusieji ta eiseną pašlovinti Dievą ir pagerbti jo Šventąjį, tai padarė jiems patiems ne-

tikėtai linksmai (tai, bent rašančiajam, nemažiau nelaukta, negu staigi giedra prieš keturis šimtus metų), o mišios Šv. Kazimiero bažnyčioje priminė, kad darganota žemiška kelionė turi tikslą ir yra viltis jį pasiekti. Tie-

Kard. Achille Silvestrini ir kard. Audrys Juozas Bačkis parodos „Šv. Kazimiero kultas ir ikonografija“ atidaryme. Vilnius. 2004 05 06. Tomo Vyšniausko nuotr.

sa, Vilniaus lenkai galėjo tuo suabejoti, nes kažin koks artistas pamišusio dramblio balsu sveikino į Katedros aikštę susirinkusius „lietuvius“, tarsi kitų tautybių vilniečių karalaitis Kazimieras nebūtų mylėjęs ir globojęs. Vis dėlto į eiseną įsiterpė ne tik kelios lenkiškai kalbančios davatkėlės, bet ir kunigas su būreliu jaunu parapijiečių.

Gegužės 9-ąją pasirodo esti ir Europos diena – tai tą dieną 1950 m. Robertas Schumanas ėmėsi iniciatyvos organizuoti Anglijų ir plieno bendriją. Jis buvo Prancūzijos užsienio reikalų ministras ir žinojo, kaip svarbu gamtos ištekčiai ir ekonominė galia. Bet jis buvo ir praktikuojantis ka-

talikas. Jis žinojo, kad svarbu ne vien gamtos ištekliai, ekonominė galia, jis turėjo ir kitą galios šaltinį. Eisenos dalyviai mielai ėmė ir nešėsi savanorių jaunuolių dalijamas dvipuses, ES ir Lietuvos, vėliavėles. Abi šventės, katalikiška ir pasaulietinė, jiems nekonkuravo. Po valandos kard. Silvestrini Šv. Kazimiero bažnyčioje kal-

bės: „Šventasis Tėvas sako: nebijokite naujovių, nebijokite pasikeitimų, nebijokite tos nežinomybės, kurią galbūt reikės patirti kelyje į Europą. Laisvė turi būti palaikoma atsakomybės, pagarbos gyvybei ir socialiniams išsipareigojimams. Šito mus moko šv. Kazimieras, kuris yra jaunimo globėjas“.

Sugrįžimas į mano jaunystės Vilnių

SIGITAS JEGELEVIČIUS

„Mes buvome tie, kuriems Vilnius buvo mūsų miestas ir sostinė. Dar daugiau – tiesiog mūsų. Atėjom į jį iš visos Lietuvos laukų ir miestelių lygiai taip pat tušti kaip iš Klaipėdos, Kauno ar Šiaulių, be jokio Vilniaus patyrimo, nes neturėjom ryšio nei su Vilnių lenkmečiu atlaikinejusiais lietuviais, nei netgi su tais, kurie čia mokytis susirinko 1945-aisiais. Buvom patys su savimi ir su savo giminėm. Dabar – su savo miestu, savo jaunystės miestu, kuriame turėjome gyventi, kurį turėjom apgyventi, išgyventi ir sugyventi“, – taip Romualdas Ozolas įveda į Algimanto Kunčiaus retrospektyvinę fotografijos parodą Lietuvos nacionaliniame muziejuje (2000 m. kovas – balandis). Taigi abu su Ozolu tą pačią vasarą prieš 47 metus atvažiavome apgyvendinti savo Vilniaus. Tik jis iš šiaurės, o aš iš pietų. Dar bene po poros metų čia iš Kauno atvyko ir Kunčius, kuris, anot Ozolo, „Vilniuje gyvena kaip vienintelėje savo gyvenimo vietoje, ir miestą jam reikia pasiimti visą nuo pradžios iki galo“.

Vaikštau po parodos salę, kurioje

eksponuojama per 100 fotografijų ir negaliu atsikvošėti: negi vėl atsidūriau ne tik dabar esamo, bet ir kadaise buvusio miesto gatvėse ir matau bene pažįstamus iš matymo praeivius? Braidau akimis po miestą kaip savo jaunystės metais. Visa tai Kunčiaus fotografuota 1963–1969 m. Ekspozicijoje, pasak Ozolo, „per miesto detales jis pamato visą mūsų kaimiškąją ir gamtinę apsuptį, mūsų miestiskąją kasdienybę supantį ir supsiantį kaimiškumą, kuriame iki šiol nyri lietuvių kultūra“. Apskritai teisingai pastebėta apie kaimiškumą, bent jau mūsų kartos vilniečių kaimiškumą, bet šiam Kunčiaus fotografijų ciklui gal kiek per stipriai pasakyta. Vis dėlto Kunčius – miestietis. Ir ne bet koks – iš Gargždų ar Jonavos, o kurnietis, nors ir ne ten gimęs. Šiaip ar taip, į Vilnių atvyko jau su didelio miesto patirtimi. Gal užtat ir sugebėjo pamatyti Vilnių taip pat fundamentaliai, kaip ir senieji Vilniaus fotografai.

Sugrįžęs namo paimu nuo lentynos prieš 35-erius metus išleista pirmąją Kunčiaus fotografijų albumą „Senojo Vilniaus vaizdai“ ir vėl panyru į savo

jaunystės miestą. Albumo įvade Kunčius aiškina: „Norėjau, kad žiūrovas pasijustų vienas sename mieste ir pagyventų ta nuotaika, kurią pajunti vaikštinėdamas iš miego bundančiomis tuščiomis gatvėmis ir skersgatvėmis, užsukdamas į senove dvelkiančius kiemus, kopdamas į aukštus bokštus ir aplinkui stūksančias kalvas. Todėl ši knyga apie miestą, bet ne apie miestiečius; aš kreipiau objektyvą į šalį nuo žmonių, judėjimo, mašinų, nuo visko, kas blaško dėmesį ir trukdo vaizduotėje pasinerti į praeitį“. Manytume, kad parodos įvade, jeigu jį būtų rašęs pats fotografas, būtų parašyta taip pat. Tik gal be baigiamosios paskutinio sakinio dalies. Žmonių neišvengta nei albume, nei į albumą nepatekusiuose kadruose, kurie eksponuojami parodoje. Tik žmonės čia ne tokie, kokius norėjo matyti „teisingo sovietinės tikrovės atvaizdavimo“ spaudoje ar parodose prižiūrėtojai. Kunčiaus objektyve atsidūrę žmonės visai nepanašūs į tais laikais vaizduotinus „komunizmo statytojus“: jie susirūpinę buitimi, rūškani, skubantys su savo mintimis, neprimenantys ryžtingų entuziastų; kukliai, neretai netgi prastai apsirėngę (šešto dešimtmečio pabaigoje – septinto pradžioje žmonės dar tik pradėjo atsigauti). Tad mūsų pateiktos įvado ištraukos paskutinis sakinytis ir buvo saugiklis, turėjęs bent šiek tiek nuraminti „sovietinės tikrovės“ vaizdavimo sergėtojus, pastebėjusius kadre „negražius“ sovietinius žmones. Mūsų išmanymu, kaip tik „negražios“ fotografijos istorikui itin vertingos dėl jų dokumentalumo – kaip istorijos šaltinis jos gana patikimos, nes nėra jokio tikrovės pagražinimo, lakavimo, režisūros. (Šiuo teiginiu anaiptol nepaneigiame bei neatmetame nei tam tikrų „gražių“, pirmiausia proginių, fotografijų dokumentalumo, nei jose esančios vaizdinės informacijos patikimumo.)

Parodos ekspozicijos atsklandoje trys nuotraukos – vaizdai iš Visų Šventųjų bažnyčios bokšto. Dvi nepasako nieko nauja: vaizdai į Šv. Dva-

sios bažnyčia, Šv. Jono bažnyčios varpinė. Trečioji ar tik nebus vienintelė Vilniaus fotografijų kolekcijoje: kitados garsaus „Nemuno“ gastronomo Pylimo gatvėje su aikšte priešais vaizdas. Po to – lyg ir dvi ekspozicijos dalys, neturinčios pavadinimų.

Pirmąją dalį sąlyginai pavadintume „Senamiesčio retrospektyvinė apžvalga“. Joje – „pabiros“, t. y. temiška ar topografiškai nesusijusios fotografijos, darytos daugiausia 1967–1968 m. Yra tik viena sąlygiškai išskirtina teminė grupė (ir tai keliomis nuotraukomis perskelta pusiau) – 1968 m. Verbų sekmadienis Aušros Vartų gatvėje (7 fotografijos). Aikštelėje prie Šv. Teresės bažnyčios ir gatvėje stoviniuoja žmonės su verbomis. Laukia pamaldų pasikeitimo: lietuviškų ar lenkiškų pamaldų pabaigos ir kitų pradžios. Fotografija aiškiai demonstruoja sovietmetį – prie bažnyčios stoviniuoja beveik vien pagyvenę žmonės su ikimokyklinukais anūkėliais. Gretimoje fotografijoje vaizdas po pusvalandžio: toje pat aikštelėje prie Šv. Teresės bažnyčios, kur jau vyksta lauktos pamaldos, stovi tiršta minia netilpusių į bažnyčią žmonių su verbomis, o tolumoje prie Aušros Vartų koplyčios – kita maldininkų minia.

Kitos penkios Verbų sekmadienio Aušros Vartų gatvėje fotografijos – nuostabūs neįmantrių, bet populiarių visoje Lietuvoje verbų (kadagio šakelės, blindžių bei karklų „kačiukų“ puokštės) pardavėjų portretai: ir charakteriai, ir vargo tipažai. Įsimenančios fotografijos: 1) atsirėmęs į sieną pavargęs, liūdnu akių paaugliukas su dar ir sprogti nepradėjusio medžio šakelių ryšulėliu rankoje; 2) senutės ir anūko portretas prie krepšių su „žaliava“ verboms. Lauke dar šaltoka. Močiutė apsilvilkusi gerokai padėvėtu dar prieškarinio laikų fasono prasto aksomo burnosėliu. Susirūpinusi. Anūkas paauglys orus žvelgia į objektyvą. Vos ne ant akių užmaukšlinta beretė, švarūs balti marškiniai. Ant švarkelio vietoje palto užsilvilkęs šauniai atsegiotą tėvo švarką, kuris jam

iki kelių. Rankos giliai sugrūstos į kelnių kišenes; 3) grupinis portretas. Visi užsiėmę savais reikalais. Tik centre stovinti jauna moteris, priešais save krepšiuose išdėsčiusi linų bei smilgų puokšteles, pastebėjo fotografą ir sustingo. Lyg būtų kaimynė iš Šv. Ignoto gatvės, kur gyventa... Tiesiog vietinis žmonių tipas su tam metu būdinga šukuosena ir apdaru. Šalia su vienintele puokšte rankose kokių 10 metų mergytė. Šaltas rytas, o ji apsiavusi didokais sudėvėtais vasariniais sportbačiais. Ant lengvų sportinio kostiumo kelnių užsimovusi kojines iki kelių, apsilvilkusi išaugtu plonu lietpaltėliu. Varganas sovietmečio nepriteklių vaikas, bandantis užsidirbti kelias dešimtis kapeikų; 4) daug „kačiukų“ puokščių turinti močiutė, būdingu to meto pagyvenusiai kaimietei apdaru, kalbasi su labai vargingai ir lengvai apsirengusia senute miestiete; 5) šalia tos verbas pardavinėjančios močiutės jau matytas pirmoje nuotraukoje anūkelis ir dar vienas paauglys, kurio sermėgėlė grubiai suadyta, o kelnės su didokais lopais (tuomet taip dėvėjo iš vargo, o dabar pasitaiko nežinančių kaip pasireikšti, apsirėdžiusių tokiais retro stiliaus drabužiais).

Pastovėjęs prie pastarųjų penkių fotografijų, visai neatrodo, kad Kunčiui nerūpėję žmonės mieste ar kad jis būtų visiškai vengęs socialinių motyvų. Kas kita, kad jis gal nesirūpino tokių fotografijų viešinimu, jų eksponavimu, nes jam pirmiausia rūpėjęs miestas. Ar tik ne muziejus bus pridėjęs ranką prie fotografijų atrankos parodai? Parodoje yra ir daugiau fotografijų „su žmonėmis“, kuriose miestas tėra fonas. Pavyzdžiui, Aušros Vartų gatvės atkarpa prie Šv. Teresės bažnyčios paprastą dieną: gatvė eina nemažai žmonių, daugelis su lagaminėliais, skuba į senąją ankštą autobusų stotį už geležinkelio viaduko Liepkalnio gatvės pradžioje (1968); prie 10 maršruto autobuso Subačiaus gatvės pradžioje susirūpinę juda žmonės (įlipa, išlipa), pagal apsirengimą – gal vėlyvas ruduo, gal ankstyvas pavasa-

ris (1964). Arba dar: „Pergalės“ konditerijos fabriko langas Latako gatvės gale, ant didoko lango grotų aukštai užsilipęs šešerių ar septynerių metų berniukštis spokso, kas darosi ceche, čia jį priviliojo kvapai, nes šalia to fabriko gatvėje paprastai labai skaniai kvėpėdavę (1967).

Nežinome, kaip miesto fotografijas būtų sugrupavęs pats fotografas. Muziejaus ekspozicijoje jos išdėstytos sunkiai suvokiama tvarka. Nepavyko išžiūrėti nei chronologijos, nei topografijos (senojo Vilniaus vaizdų albume fotografijos sugrupuotos būtent šitaip), nei tematikos (nebent – Vilniaus gatvės ir kiemai). Vis dėlto esama (turi būti) kažkokios minties. Apžvelgę ekspoziciją, išskirtume tris dalykines (?) grupes. Seni vartai. Senamiesčio kiemai. Akmenų grindinys.

Ypač verčia susimąstyti *Vartų* grupė. Kokį gyvenimą kieme prieš šimtmetį senieji vartai skyrė ar slėpė nuo gatvės? Kodėl sovietmečiu vartus taip apleido, kad šie neprižiūrėti suiro ar net visiškai sunyko ne be išikišimo iš šalies? Pirmąjį smūgį seniesiems tvirtiams, neretai netgi įmantriems miesto kiemų vartams sudavė 1944 m. liepos kautynės miesto gatvėse, kai raudonarmiečiai veržėsi pro kiekvienus vartus, laužydami juos (neretai ne dėl kovinių aplinkybių, bet tiesiog po mūsų griozdami dar išlikusiuose sveikuose senamiesčio namuose, paprastai likusiuose be gyventojų). Keletą pokario metų sveikais ir tvarkingai užrakintais kiemų vartais nebuvo suinteresuota NKVD žinyba, nes jie trukdė naktį nejučia be papildomo sąmyšio užklupti eilinę auką to kiemo bute. Juk prisimename beveik visuotinai užrakintas senų ir naujesnių namų paradines duris. Visi vaikščiodavę per neretai nelabai patogų „juodąjį įėjimą“. Tai irgi dėl šios žinybos interesų: auką naktį „imdavo“ iš kiemo pusės, kad būtų kuo mažiau liudytojų, t. y. kad nematytų vėlyvi praeiviai (paradinis įėjimas užblokuotas, kad auka nepaspruktų, kieme pastebėjusi įtartinus nakties svečius). Namų valdybų vadovai ar kiemsargiai nea-

bejotinai turėję nurodymus dėl kiemo vartų bei paradinio įėjimo. Tik maždaug prieš 20 metų vartus pradėta tvarkyti ir naudoti pagal paskirtį – uždaryti kiemą ne tik naktį, bet ir dieną, sukuriant nuo aplinkos izoliuotą erdvę. Taigi Kunčiaus vartai parodoje: sukiužusių vartų vaizdas iš kiemo pusės, nuostabi didžiulė senovinė spy-na su rankena, geležiniai vartų apkaustai... (1968); seni filinginiai vartai Universiteto gatvėje, gausiai apkalinėti geležinėmis rozetėmis (ne tik papuošimas, bet ir neblogo apsauga nuo išiveržėlio kirvio ašmenų), priešais vartus saulės apšviestoje gatvėje – eilutė guvių pradinukų su portfeliukais, tarpuvartė išgrįsta stambokais akmenimis (1966); vartai iš Šv. Ignoto gatvės į 3-čią ir 5-tą namus, t. y. benediktinių vienuolyno ansamblių, – gero-kai apirusi vartų arka, o šalia jos su-

daužyta ant stiklo piešta Resp. civili-nės metrikacijos archyvo iškaba, kieme kairėje – dar dviejų vartų arkos į gretimus kiemus, gatvelė ir kiemas išgrįsti nemažais apvaliais akmeni-mis, kiemu iš bendrabučio skuba ke-lios pedagoginio instituto studentės (galėjo į kadra patekti ir šių eilučių autorius, bet jis gerokai vėliau už stu-dentes išeidavo į darbą, nes darbovie-tė buvusi tik už dviejų kvartalų, o Kunčius mėgdavęs fotografuoti ank-s tyvą rytą) (1966); trejų vartų angos (šviesu – tamsu) Šv. Ignoto gatvės 5-o namo kiemuose minėtame vienuoly-no ansamblyje, kur antrojo kiemo gale sienoje žiojėja juoda skylė – pro už jos esančius dar dvejus vartus pašali-niams nežinomų keliu buvo galima patekti į buvusį vienuolyno daržą ir sodą, kurio didelė dalis paskui buvo paversta Salomėjos Nėries mokyklos

sporto aikštynu, tarp tų dviejų vartų palaikiame fligelyje su atskiru uždaru kiemeliu gyveno jau labai garbaus amžiaus sesuo Liuiza su kita kiek jaunesne vienuole, o tame tik iš jų ko-ridoriaus matomame kiemelyje ap-tvare laikydavusios būrį vištų, iš kie-melio durys į kažkokį sandėliuką, paverstą tvarteliu, kuriame nelega-liai gyveno karvė – pavasarį nakčia slaptai ją išvesdavusios ganiavai į užmiestį, vėlų rudenį nakčia vėl par-sivesdavusios žiemai, naktimis susi-gabendavusios negausias šienelio at-sargas, gausūs įvairiakalbiai namo gyventojai tą nelegalę solidarčiai rem-davę, rinkdami ir atiduodami bulvių lupenas, duonos pluteles bei kitas jai tinkamas nuolikas ir per daugelį me-tų nelegalės niekas neįskundė nei na-mų valdybai, nei milicijai – tokį gyvū-ną mieste laikyti buvo draudžiama, o čia dar pats miesto centras (1968).

Kiemai. 1966 m. fotografijoje ne vil-niečiui – gal netgi šiurpokas ankšto kiemelio Pilies gatvėje vaizdas. Sker-sai išilgai kiemelio išvedžiotos virvės. Ant jų kažkas džiūsta, kažkas vėdi-nama. Aplink dvelkia skurdu. Ir kont-rastas – kiemo viduryje akimirksniu sustingo fotografa pamačiusi mažytė mergytė balta suknyte – tiesiog švie-sus spindulėlis toje niūrioje aplinkoje. Kiemas Tiltu gatvėje pavasarį (1966). Vėlgi džiūstančių skalbinių virtinės. Vėdinama patalynė. Ir savo reikalais užsiėmę vaikai. Kiemas Pilies gatvėje (1967). Ar tik ne prie „Pilies menės“? Vėl tarpuvartė. Arkos. Kiemas Ber-nardinų skersgatvyje (1967). Netgi stebėtina, kad tokioje siauroje gatve-lėje esama tokių erdvių kiemų. Kaip ir kituose kiemuose – ilgos virvės su išdžiaustytais skalbiniais, vartų anga į skersgatvį, baltas šunelis kieme, fo-tografo neatanti mergaitė atdarame lange. Užupio kiemelis (1967). Pana-šių apšiurusių kiemelių ten apstu ir dabar. Aš jų neskiriu. Tik jau nebėra tuomet ten sėdėjusių senučių. Apše-pusių kiemų fotografijos dvelkia gy-venimu. Jos netgi optimistiškos. Tai ne Šnapiškės. Visose jaučiama, kad tai nėra apleista teritorija. Čia gyvena

Algimantas Kunčius. Vienuolynas ir Šv. Mykolo bažnyčia. 1968. Fotografija

žmonės (netgi ir tuomet, kai tų žmonių nesimato ar jie kadre yra atsitiktiniai). Tai gyvenimo fotografijos. Netgi tie išdžiaustyti skalbiniai pulsuoja gyvenimu. Labai išraiškingas Užupio fragmentas Vilnios krantinėje (1966) – Užupis šaukiasi pagalbos. Aplūžę užpakaliniai namų fasadai, tarp namelių ir krantinės poros metrų tarpas aptvarstytas medinėmis tvorelėmis, už kurių auga gal aukštos gėlės, o gal tiesiog piktžolės. Iš plytų sumūryta krantinė, dabar jau begriūvanti... Vėl Užupis. Paupio gatvelėje (1967). Aukšta betoninė siena su kontraforsais, laikanti statų šlaitą. Aukštai ant skardžio – nedidelis žaismingas namelis apipešiotu čerpių stogu. Apačioje – virvės su skalbiniais. Tai bene žaismingiausia visos kolekcijos fotografija. Dabar toje vietoje viskas po senovei. Tik žemai aikštelėje nebėra stovų ištempti virvėms ir sutaisytas namelio stogas. Beje, šita fotografija kažkaip buvo patekusi į senojo Vilniaus vaizdų albumą, nors tai ne senasis Vilnius (XX a. ketvirto dešimtmečio statyba).

Grindinys. Taip sąlygiškai vadintiname fotografijų pluoštelyje yra bene 7 fotografijos. Paprastai tai ankstyvą rytą fotografuoti vaizdai, kol dar gatvėse nėra žmonių. Šių fotografijų akcentas – ne pastatai ar jų fragmentai, bet lauko akmenų grindinys, t. y. tai, ko Vilniuje jau beveik nelikę. Foto grafo objektyvas tiesiog netoli grindinio. Čia ir aikštė šalia Aušros Vartų (1967) – vaizdas iš siauros šoninės (bene Lapų?) gatvelės. Ir aikštė, ir gatvelė išgrįsta apvaliais akmenimis. Ir akmenimis grįstas Nacionalinio muziejaus kiemas (1968). Šv. Ignoto – Dominikonų – Stiklių gatvių sankryža (1967) – lyg ir paprasta, bet kartu ir išpūdinga fotografija, puikus tikro tankiai užstatyto miesto vaizdas. Bent trys Liejyklos gatvės grindinio 1967–1968 m. fotografijos iš įvairių taškų. Pora Bokšto gatvės 1967 m. fotografijų. Lauko akmenų grindinys – jau gana tolima Vilniaus miesto gatvėvaizdžio praeitis. Kadais, kai dar buvo nemažai apskritai negrįstų

gatvių, akmenų grindinys suteikdavo Vilniui didelio miesto įvaizdį, reprezentavo miestą. Didesniam važinėjančiųjų automobiliais patogumui senove dvelkiantį akmenų grindinį užliejo asfaltu, kuris jau ne kartą lopytas. Gatvės neteko turėto žavesio, tapo pilkos, nuobodžios. Iš parodoje buvusių *grindinio* fotografijų tikrovėje tokią pat dabar galime pamatyti tik Bokšto gatvę.

Antroji ekspozicijos dalis rytietiška maniera sąlygiškai vadintina „Tykojantis tigras“. Čia bandyta parodyti fotografo kūrybinę virtuvę gatvėje, geriausio kadro paieškos procesą. Fotografas įsitaiso kur nors ir iš to taško greitai vieną po kitos ar lūkuriuodamas daro kelias ar keliolika nuotraukų. Čia visur žmonės, jų reakcija į aplinką. Ekspozicijoje parodyta, kiek daug priklauso nuo to, kaip fotografas pasirinkta tašką ir tykojimo lauką. Parodoje buvo eksponuota per dešimt „Tykojančio tigro“ siužetų, kuriems duotos antraštės.

„Pilies gatvėje“ (1966 m., 10 fotografijų): fotografuota iš kadais garsios audinių parduotuvės vidaus pro vitrinos langą, kuriame pastatyta labai kukliai papuošta mažytė naujametė eglutė. Fotografas fiksuoja praeivių, ypač vaikų reakciją į eglutę lange. „Prie parduotuvės Gedimino pr.“ (1965 m., 3 fotografijos): parduotuvės languose – didžiuliai balti užrašai lietuvių ir rusų (vietoje anglų) kalbomis „Moterišku baltinių savaitė“ (kitą savaitę baltinių jau nebebus?). Labai žaismingas fotografijų fonas. Fotografijose – jokių baltinių. Po rusišku užrašu ant palangės sėdi, laikydama ant kelių pravirą seną lagaminą, vidutinio amžiaus moteris, pavargusi nuo bėgiojimo po parduotuves. Pagal skarą bei puspalčio fasoną ir pliušo medžiagą – ji iš Baltarusijos (tai būdingas to krašto kaimų bei miestelių moterų rudens ir žiemos apdaras). Po lietuvišku užrašu prie lango būriuojasi moterys, o pakraštėlyje ant palangės ilsisi pagyvenęs vyriškis su papirosu dantyse. „Pavasarijant“ (1966 m., 7 fotografijos): keturi kad-

rai iš vieno taško – kitapus siauros gatvelės už kampo stovi atsirėmusi į sieną mergina, laukia, pro šalį praeina vyrai, skuba susirūpinę, jokio dėmesio į dailią merginą... Kitos šio pluoštelių fotografijos – pabiri kadrai. Įsimena vienas Gedimino pr. fragmentas – dramos teatro fasadas su senais kalinėto metalo vartais, kuriuos architektai seniai išmetė (o gal jie atsidūrė kienu nors sode užmestyje?). „Pažintis su pypkoriumi Pilies gt.“ (1965 m., 7 nuotraukos): ant laiptelių sėdi pagyvenęs išraiškingas vyriškis, įsikandęs pypkę. Pro šalį einantis kokių šešerių ar septynerių metų berniukštis labai susidomėjo nematytu vaizdu ir sustojo. Tikriausiai jis ilgai spoksojo į pypkorių: rezginėlėje berniukas nešėsi kaip tuomet buvo įprasta nesuvyniotą forminės duonos kepalėlį, tai spoksodamas jis tą rezginėlę laiko nuleistoje rankoje, tai užsimeta ant peties, tai pagaliau pastato pliką kepaluką tiesiog ant dulketo šaligatvio. Ypatingo dėmesio verti kadrai. Pagaliau – „Šaltą žiemą Pilies gt.“ (1967 m., 5 nuotraukos): fotografas tykoja „aukos“ priešais Šv. Jono bažnyčios apsidę, o jo padarytuose kadruose – labai spalvingi aprangos prasme praeiviai. Tai gal labiausiai įsimintini penki šio skyriaus siužetai.

Ekspozicijos užsklandoje – 9 panoraminės fotografijos. Tik miestas. Be žmonių. Užsklandoje eksponuota keletas išties puikių apibendrinamųjų darbų. Pirmiausia tai trys panoraminės senamiesčio aplinkos fotografijos. Nemėgstu miesto žiemos vaizdų (jū gausu senojo Vilniaus vaizdų albume), bet žiemos vaizdas nuo Gedimino pilies bokšto į rūmų griuvėsius bei Pliką ir Stalo kalnus iki pat Vasaros gatvės rajono (1967) – viena geresnių Vilniaus fotografijų (ja pradėdamas senojo Vilniaus vaizdų albumas), kaip ir vaizdas iš Bokšto gatvės į Užupį žiemą (1969): tarp fotografo ir Užupio – apgriuvusi gynybinė siena, o pirmame plane – neįtikėtinais apleistas Bokšto g. kiemas. Iš užsklandos eksponatų išsiskiria dar viena fotogra-

fija – „Vaizdas į Misijonierių bažnyčią iš Bokšto gt.“ (1967). Pirmame plane – dar gyvenami sugriuvusio didoko pastato likučiai šalia tos vietos, kur dabar atstatyti Tymo namai. Toliau matosi Jašos Heifeco gimtasis geltonų plytų namas (neseniai nutinkavo to pastato galus ir dalį fasado), erdvioje pašlaitėje įvairiomis kryptimis vingiuoja aplūžusios tvoros, skiriančios daržus, bažnyčios papėdės pašlaitėje dar nedaug medžių (dabar tų daržų vietoje gražiai sutvarkyta Kūdrų parko teritorija).

Fotografijose – išoriškai apšepęs septinto dešimtmečio Senamiestis. Lygiai taip pat (o gal dar liūdniau) jis atrodė ir šešto dešimtmečio pabaigoje. Negi manote, kad Senamiestis neaptriušęs buvo prieškario laikais? Karas ir pokaris dar uždėjo savo antspaudą. Ar gali būti abejingas Kunčiaus fotografijoje užfiksuotam tokiam Senamiestio vaizdui: sienos fragmentas Bokšto gatvėje, jos tinkas giliai išvarpytas kulkosvaidžio serijų, ypač apie langų angas, – tai vis 1944 m. liepos mūšių pėdsakai. Dabar jau retai kur pastebėsi panašias karo žaizdas Vilniaus kūne, o septintame dešimtmetyje jų dar buvo gausu. O mums ir toks Vilnius buvo gražus ir mielas. Tai bu-

vo Vilnius ir tiek. Pasitaiko norinčiųjų, kad jiems įprastas senamiestio vaizdas išliktų nepakitęs. Teko 1972 m. vaikščioti po Vilnių su žmogumi, kuris čia gyveno daugelį metų prieš karą. Vis žvalgėsi ir garsiai vardijo, kas išliko po senovei ir kas atsirado netikusio naujo. Jam buvo malonu, kad mieste dar daug balandžių (?), kad vietomis suskeldėjęs namų sienų tinkas, kad daugumos pastatų sienos nudažytos kaip prieškarui – lengvai rausva su gelsvu atspalviu spalva... Nepatikę tai, jog mažai kur matėsi pastatų išorėje po palangėmis pakabinti loveliai su gėlėmis – tai Vilniui anksčiau buvę labai būdinga. Kai aštunto dešimtmečio pabaigoje daug pastatų senamiestyje buvo perdažyti įvairiaspalviais jugoslaviškais dažais ir senamiestis tapo margesnis, gyvesnis, kolega iš Krokuvos nusiminęs pasakė – daugiau į Vilnių nebevažiuosias, nes sugadinome Vilniui būdingą malonią miesto spalvą – beveik nebeliko tų lengvai rausvų su gelsvu atspalviu sienų.

Taigi kiekvienas savaip išivaizduojame ir suvokiame savo jaunystės miestą. Gal dėl to ir buvo malonu po jį pasivaikščioti Kunčiaus fotografijų parodoje.

esama gausesnį ar menkesnį kino fondą sutelkusios sinematekos, kurią paprastai finansuoja valstybė ir kuri, priešingai negu Vilniuje esantis ir nežinia ką veikiantis Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus, propaguoja gyvą kino meną bei ugdo žiūrovų skonį. Lietuvoje neturime tokios prabangos kaip sinemateka, tad galime tik pavydėti per „Kino pavasario '04“ atidarymą rodyto Bernardo Bertolucci filmo „Svajotojai“ herojams, besisvaiginantiems įvairiausio prieskonio kino menu ir kino istorijoje svarbią vietą užimančiais darbais.

Tad kaip susipažinti su kino meno istorija, iškiliausiais kūrinių, pagaliau pažiūrėti naujausią nekomercinę produkciją? Atrodytų, galima savo nevisavertį išsilavinimą taisyti piratiškai medžiojant interneto platybėse ar skolinantis ir namie žiūrint vaizduojantes – bent kai kurie Europos kino menininkai (Piere'as Paolo Pasolini, Michelangelo Antonioni ir kt.) dažniausiai prastai įgarsinti rusiškai išleisti kolekcijomis, tačiau toks žiūrėjimas tik ir būtų „išsilavinimui“ plėsti, atsisakant didelio ekrano įtaigos.

Ši trūkumą mėgina kompensuoti Vilniaus savivaldybei priklausantis kino teatras „Skalvija“, nuolat sukviečiantis kino mėgėjus ir gurmanus į nekomercinio kino peržiūras ar retrospektyvas, bei kino teatras „Lietuva“, dabar išnuomotas UAB „Europos kinas“. Viena šio kultūrinio nepakankamumo užpildymo strategijų – teminiai festivaliai, pamažu išsiplėtoję iš Lietuvoje besirandančių užsienio šalių ambasadų ir kultūros centrų rūpesčio savo kultūros sklaidai.

Vien festivalinis kinas?

Kur užsimanys būtų galima pažiūrėti perversmą kine reiškusių klasiškinius kūrinius ar Algimanto Puipos „Vilko dantų karolius“, Vytauto Žalakevičiaus „Žvėrį, kylantį iš jūros“, pasigėrėti Arūno Sakalausko vaidyba Andriaus Šiušos filme „Ir jis pasakė jums sudie“? Atrodo, ypač Lietuvoje neturėtų kilti nė menkiausias

Europos kinas Lietuvoje

RIMA MALICKAITĖ

Apie kino teatrus

Europoje kino teatrai yra ir jo lankytojo vizitinės kortelės – kiekvienas su savo programa, žiūrovais, kitaip tariant, jiems tinka kiek performuluota lietuvių liaudies patarlė: „Pasakyk, kokiam kino teatre lankaisi, ir aš pasakysiu, kas tu esi“. Antai Ispanijos

ar Prancūzijos didesniuose miestuose egzistuoja ištisa kino teatrų sistema – šalia pramogauti mėgaujantis hollywoodiniai vaizdais siūlančių kino teatrų sėkmingai savo veiklą plėtoja ir žiūrovą suranda vien kino klasiką demonstruojantys, beveik *undergroundiniai* kino teatrai, dažniausiai atliekantys ir klubo funkciją. Neretame mieste

problemos, lietuviški filmai turėtų būti prieinami lygiai taip pat, kaip duona kasdieninė. Išties savos kultūros propagavimas užsienyje – strateginė užduotis, tačiau lygiai taip pat kultūrą reikia skleisti ir savoje erdvėje. Juolab kad didžioji lietuviškų filmų dalis (antai jau minėti „Vilko dantų karoliai“) vis dėlto emociškai artimesnė ne kosmopolitiškam Europos didmiesčio gyventojui, o lietuviškas peripetijas gerai žinančiam ar net patyrusiam žiūrovui.

Būtent minėtieji kino teatrai rūpinasi mūsų žiūrovus supažindinti su mažiau žiūrovų pritraukiančiu kinu (toks neabejotinai yra ir lietuviškasis). Jų salėse balandžio 1–4 d. vyko nebyliojo kino festivalis „Tylos garsai“, tapęs ir muzikos švente. „Nosferatu“ (rež. F. W. Murnau), „Šarvuotį Potiomkiną“ (rež. S. Eizenštein), „Metropolį“ (rež. F. Lang), „Daktaro Kaligario kabinetą“ (rež. R. Wiene), „Čingischano palikuonį“ (rež. V. Pudovkin) ir kitus trečio dešimtmečio reikšmingiausius nebyliojo kino kūrinius lydėjo svečio iš Vokietijos, vieno garsiausių „taperių“ Alioschos Zimmermanno ir Lietuvos muzikantų (Vladimiro Tarasovo, Nedos, Gedimino Laurinavičiaus, Vyto Labučio, Artūro Anusausko, Eugenijaus Kanevičiaus ir kt.) atliekama specialiai šiems filmams parašyta muzika. Ypač netikėtas buvo nebyliųjų filmų ir XXI a. didžųjų muzikos sambalsis „Skalvijoje“, beje, jau tapęs įprastu reiškiniu demonstruojant begarsį kiną užsienio šalyse.

Festivalio rengėjai pažadėjo pratęsti lietuvių žiūrovų ir begarsio kino pažintį kitais metais, o tam išties esama potencialo – juk kinas prasidėjo kur kas anksčiau, negu pasirodė pirmieji ekspresionistiniai kino darbai, nuo kurių demonstravimo festivalis „Tylos garsai“ ėmėsi sekti kino istoriją. Į festivalio programą nebuvo įtrauktas nė vienas prancūziškas filmas, nors kinas gimė ir išsiritęs iš vystyklų būtent Prancūzijoje – čia atsirado siužetinis kinas, buvo pradėti naudoti optiniai efektai, susiformavo kino žanrai – nebuvo demonstruoti nė nau-

jų žanrų atsiradimą paskatinę Edvino Porterio ar esmingai kino raišką pakeitusio D. W. Griffitho darbai.

Kita padėtis yra lietuviško kino, Lietuvoje dažnai balansuojančio tarp

į festivalio programą įtraukti filmai vėliau rodyti Kaune, Klaipėdoje, Alytuje ir kt. miestuose. Nepaisant nuosirdžių pastangų plėsti lietuviško kino geografiją pačioje Lietuvoje, problema

Kadras iš filmo „Pavasaris, vasara, rudenis, žiema ir... pavasaris“. Rež. Kim Ki-duk

dvių priešybių – vieni kalba apie jo mirtį ar bent jau skurdžią finansų padėtį, kiti – apie jo išskirtinumą, tarptautiniuose festivaliuose laimėtus apdovanojimus ir įvairiausių žiuri narių susižavėjimą. Tačiau Lietuvos kino teatrų repertuaruose lietuviško kino stinga (kaip minėta, lietuvių darbai nesiejami su komercine sėkme?), apie jį mažai rašoma vidutiniam skaitytojui ir žiūrovui patrauklia forma, jo nesiimama propaguoti. Kitaip tariant, lietuviškas kinas, nors dažnai visai neteisingai, priskiriamas elitiniam menui, t. y. prieinamam ir įdomiam tik saujelei išrinktųjų.

Spraga akivaizdi, tad kiek anksčiau už begarsio kino festivalį, vos atšventus Nepriklausomybės atgavimo dieną, kovo 12–19 d. kino teatre „Lietuva“ vyko lietuviško kino festivalis „Trispalvis kinas“. Į festivalio programą buvo įtraukta daugiau negu 100 visų žanrų lietuviškų filmų, tarp jų – 13 vaidybinių.

Festivalio organizatoriai nepaliko apviltų ir kituose Lietuvos miestuose gyvenančių lietuviško kino mėgėjų –

išlieka – nesama nė vieno kino teatro, kur būtų nuolat demonstruojami ne tik premjeriniai lietuviški filmai.

„... pavasariai“

Į pradžioje iškeltą klausimą gal galėtų padėti atsakyti ir šiais metais per visus informacijos skleidimo kanalus nuaidėjęs „Kino pavasario“ ir „Vilniaus pavasario“ organizatorių konfliktas – nepasidalyta nuo 1994 m. rengiamo ir 1995 m. pirmą kartą įvykusio „Kino pavasario“ „prekinio ženkle“.

Abu festivaliai, prieraišiai ir gynybiškai laikydamiesi „pavasario“ tęstinumo, kelia sau vienodus tikslus: pristatyti šiuolaikinį Europos kiną, ryškiausias jo asmenybes bei įdomiai startavusius naujokus, pateikti jo paveldą, taip pat rodyti lietuvių kiną, taip nuspalvinant jį nebe trispalviais, o europietiškais atspalviais.

Galų gale festivalio pavadinimas bei pirminė koncepcija reprezentuoti jaunąją Europos kiną liko „Lietuvos“ kino teatre rengiamo festivalio organizatorių nuosavybe (nors kaip tik į

šio festivalio programą buvo įtraukta daugiau neeuropinio kino), o logotipas bei nuo 1998 m. festivalį kuravusios Gražinos Arlickaitės idirbis bei festivalio struktūra perėjo „Vilniaus pavasariui“, nuo pernai metų prisiglaudusiam po kino teatro „Coca-Cola Plaza“ stogu. Taip iš vieno festivalio atsirado du, sukeldami ne tik žiūrovų sumaištį, bet ir galvos skausmą užsienio filmų platinimo kompanijoms – kuris festivalis yra tas „tikrasis“ ir kuriam verta duoti rodyti savo filmus?

Šio konflikto pasekmes pirmiausia pajuto tikrieji kinomanai, maksimalistiškai siekiantys pasižiūrėti visus kiek žymesnius filmus. Mat abu festivaliai, demonstruodami savo europietiškus prioritetus, susigrūdo ties įstojimo į Europos Sąjungą data – „Vilniaus pavasaris“, vykęs balandžio 23 d. – gegužės 1 d. „užsilipo“ ant „Kino pavasario“, vykusio balandžio 30 d. – gegužės 9 d. Dėl to net didžiausiam kino mėgėjui nebūtų pavykę dalyvauti abiejuose festivaliuose, ką ir kalbėti apie tai, kad filmų vis daugiau, jie rodomi vienu metu keliose salėse... Žiūrovas, turėdamas galvoje tai, kad daugiau šių filmų pamatyti neturės galimybės, gali pasijusti kaip didžiuliame prekybos centre, kurį visą apeiti nėra nei laiko, nei pinigų.

Komercializuota Europa? Be abejo, konkurencija visada teigiamai veikia bet kokią veiklą – ir verslą, ir kultūrą. Tačiau šiuo atveju ji liudija ir ką kita – kad kultūra neabejotinai „verslėja“, tampa mechanizmu, kurio sraigtelius pirmiausia tepa Kultūros ministerijos parama bei žiūrovų piniginių alyva.

Apie filmus

Kad ir kokie skersvėjai trauktų organizatorių biuruose, vis dėlto svarbiausia, kokie filmai pasiekia Lietuvos žiūrovus. Taigi kokia filmų panorama atsiveria iš „... pavasarių“ festivalių perspektyvos?

Abu festivaliai, stengdamiesi plėsti savo rodomų filmų geografiją, atsisuko į neeuropinį kiną. „Vilniaus pava-

sario“ specialiojoje programoje „Langas į tikruosius rytus“ buvo demonstruojami Takeshi Kitano „Zatoiči“ (2003) ir „Lélés“ (2002), o programoje „Žinomi – nežinomi“ – Lidijos Bobrovos filmai. Į „Kino pavasario“ programą buvo įtraukti Mongolijos, Brazilijos ir kt. kino meistrų darbai, Pietų Korėjos ir Vokietijos bendros produkcijos filmas „Pavasaris, vasara, rudenis, žiema ir... pavasaris“ (rež. Kim Ki-duk) tapo šio festivalio žiūrovų favoritu.

Į akis krinta, kad įvairių šalių kino kūrėjai ėmėsi bendradarbiauti: „Kino pavasario“ programoje ypač gausu bendros produkcijos. Dėl to nebelieka grynojo europietiško kino, o veikiau kosmopolitiškas kinas su europietiškomis tradicijomis ar europietiškomis įvairių regionų ir šalių problemų ir temų interpretacijomis. Kai kurie filmai vis dėlto demonstruoja politinį naivumą ar net paklusnumą europinio mąstymo kategorijoms. Vienas iš tokių filmų – „Kino pavasario '04“ programoje demonstruotas bendros Afganistano, Airijos ir Japonijos gamybos filmas „Osama“ (rež. Siddiq Barmak), kuriame švysčioja proamerikietiški-feministiški stereotipai, juodomis spalvomis nudažantys musulmoniškas tradicijas.

„Kino pavasario“ programoje išpūdingai atrodė dokumentinių filmų programa. Čia dažnai analizuojamos politinei aktualybei priklausančios temos. Kita vertus, dokumentika praranda objektyvumo orientyrus: čia išdidinami ir sudidvyrinami tokie veidai kaip Fidelio Castro (Oliverio Stone'o filme „Comandante“ kamera domisi tik didžiuoju diktatoriumi, o ne eilinio kubiečio nuomone apie jį – piešia jį kaip šiltą ir malonų, pašmaikštauti mėgstantį, menu ir moterimis besidomintį pagyvenusį poną) ar Che Guevaros (kurį čia „prezentuoja“ kitame – meniniame filme jį vaidinantis aktorius...). Meniniame kine imamas „kino meno“ – sukarpomus siužetas, apskukama istorija, manipuluojama kamera. Ypač išpūdingai kaip narkotiniam kvaituly paslėpdama vaizdą kamera dreba „Nesugraži-

namame laike“ (rež. Gaspar Noé), išryškindama tik žiaurais prievartavimo sceną ir ankstesnę naivią priešistorę. Tačiau toks kinas, seansui nė neįpusėjęs, kai kuriuos žiūrovus priverčiantis palikti išilti nespėjusią kino teatro kėdę ar bent prisidengti akis, o kai kuriuos – gardžiuotis eksponuojamu kūnu ar žiaurybėmis, labiau ugdo vojerizmą, o ne moko pažvelgti į sielą. Turbūt tai ir Vakarų Europos režisieriams (komerciškai?) nebeaktualu.

Daug jaukesnis atrodo Rytų europiečių kinas, išties sėkmingai prabylantis apie sau aktualias temas, gvildenamas ir skaudžiai, ir su humoru (gal tai tikrasis keliaženklis ir lietuviškam kinui, vaistas nuo dirbtinokos pasakojimo manieros, matytos Kristijono Vildžiūno „Nuomos sutartyje“?). Išskirtiniai Rytų europiečių darbai – „Žagsėjimas“ (rež. Gyorgy Palfi, Vengrija) bei „Pupendo“ (rež. Jan Hrebek, Čekija). Pastarasis be pykčio, tarsi paliudydamas, kad tai jau praeitis, atskleidžia autentišką menininko gyvenimą sovietizuotoje Čekijoje.

Ypač sėkmingai savo, kaip originalaus kino šalies, reputaciją puoselėja Lenkija, tačiau gal dėl to, kad šalia „Vilniaus pavasario“ kino teatre „Coca-Cola Plaza“ vyko IV lenkų kino savaitė, kurios metu lietuvių žiūrovas supažindintas ne tik su filmais, bet ir su kūrėjais – aktorais bei režisieriais, festivalio programoje tebuvo vos keletas lenkų darbų (Lietuvoje ir padedant lietuviams susuktas provokuojantis Wiktoro Grodeckio „Nepasotinamumas“ bei Maciejaus Slesickio „Šou“).

Abu festivaliai apglobė gegužės 1-ąją – įstojimo į Europos Sąjungą šventę. Kas gali atsakyti į bene kiekvienam kirbantį klausimą – ar dalyvavę įstojimo į ES iškilmėse ir išklausę aukštus postus užimančių politikų sveikinimus tapome labiau europiečiai? O gal tokiais nėra reikalo tapti, nes jau seniai esame neatskiriamai Europos dalis bent jau savo kultūrine orientacija ir ambicijomis? ❧

Žmogus iš saksų epochos – Witoldas Gombrowiczius

ZIGMAS VITKUS

Artėjant šimtosioms Witoldo Gombrowicziaus gimimo metinėms, Lenkijos Respublikos Seimas, siekdamas įamžinti iškilus rašytojo atminimą ir pabrėžti jo indėlį į nacionalinę kultūrą, 2004 metus Lenkijoje paskelbė Witoldo Gombrowicziaus metais. Besidominčiųjų rašytojo kūryba laukia gausybė renginių: teatro festivaliai (Liubline ir Radome), akademinės diskusijos Lenkijoje ir už jos ribų, koncertai, konkursai – vienas jų skirtas geriausiajam pašto ženklui ir afišai sukurti, knygų pristatymai, publikacijos, keliaujančios fotografijų parodos, iškilmingai progai skirti leidiniai – visa tai, ko labiausiai nekentė Witoldas Gombrowiczius. 1946 m. parašytose „Jungtuvėse“, trečio veiksmo antroje dalyje jis vaizduoja iškilmingą pokylį karaliaus rūmuose, kuriame gausiai liejasi burgundiškas vynas, skamba siautulinga muzika, o pokylio dalyviai svaiginasi vienas kitu. Čia susirinkę patys žymiausi visuomenės veikėjai, visas karalystės žiedas. Norėčiau pacituoti dvaro kamerdinerio žodžius (jie vienokiu ar kitokiu pavidalu pasirodo kituose Gombrowicziaus kūriniuose, ypač „Dienoraščiuose“), kuriuos jis ištaria karaliui Henrikui, kai pastarasis nustemba pamatęs pokylio svečius, besilankstančius vienas kitam: „Šių neprilygtamų ponų didybė ir genialumas negali būti įvertinti niekieno kito, kaip tik jų pačių, nes visi vertintojai yra menkesni protai nei tie, kuriuos jie turi įvertinti – jie negali anų suprasti, nes tai peržengia jų proto ribas. Todėl ir nusilenkė vienas kitam, kad, pripažinę vienas kito didingumą, po to galėtų nusilenkti jums, karaliau“.

Deja, mirę karaliai sau nebepricklauso, taip pat visa tai, ką jie yra parašę. Tekstai neišvengiamai atsiskiria nuo jų autoriaus ir pradeda savarakišką kelionę. Per trumpą laiką jie apauga gausybe antrinių tekstų, kurių uždavinys yra „aptarnauti“ savo šaltinį ir parodyti jo gilumą bei daugiaprasmiškumą. Juo gigantiškesnis aptarnaujantis mechanizmas, juo didingesnis autorius – šiuo metu pasaulyje yra parašyta tūkstančiai daktaro disertacijų Shakespeare'o tema, ką ir kalbėti apie straipsnius ir apžvalgas. Gombrowiczius, gudragalvis lenkas iš Maloczynu, kurio pjesės, jo paties teigimu, yra šekspyriškųjų dramų parodija, tuomet buvo sprangus kąsnis. Savo „Dienoraščiuose“ ir „Testamente“ autorius stengėsi būti maksimaliai tikslus ir atviras – tam, kad ateityje būtų teisingai perskaitytas. Jis nesistengė klaidinti savo skaitytojo, labirintus palikdamas Borgesui ir jo talento gerbėjams. Bet ar skaitytojas nepasiklydo? Ar neapgavo jo gudragalvis iš Maloščycų? Gombrowicziaus negalima neišimtyti, bet čia ir slypi visas pavojus. Štai čia jis ir apgauna. Autoironija, sadomazochizmas ir radikalus apsinuoginimas dažnai negali nežavėti. Argentinietės jį mylėjo, *te quiero Gombro*, nuodėmė yra kita – meilė ir susižavėjimą paversti valstybinės reikšmės įvykiu, įtraukti Gombrowiczijų į literatūros antologijas, išnagrinėti, išleisti pašto ženklą, užkabinti paminklinę lentą, kitaip tariant, paversti autorių muziejine vertybe, įamžinant jo atminimą. Įamžinimas vaizde arba kitame materialiam paviršiuje yra pats paprasčiausias ir efektyviausias būdas

„atsipirkti“, deklaruojant, kad štai – Lenkija (i)vertina savo genijus bei jų indėlį į nacionalinę kultūrą.

Bet ne tai svarbiausia. Sunku išvaizduoti kitas alternatyvas, kurios leistų įamžinti kitaip nei anksčiau išvardytais būdais, o kalbant *sola scriptura, sola creatura* prasme, atsi-ribojant nuo valstybinių projektų, visi Gombrowicziaus kūriniai – pjesės ar proza, yra ypač pralaidūs neformaliai kasdienybės poetikai; taip perskaitytus juos ir norėjo matyti pats autorius. Jo grožis nėra panašus į viduramžiškomis ar renesansiškomis vedutomis atribotą, irėmintą, statišką peizažą, priešingai, jis yra ir privalo būti įkūnytas. Ši paprasta ir labai reikšminga įkūnijimo sąvoka yra Gombrowicziaus kūrinių leitmotyvas. Tai taip pat paaiškina jo skeptišką bei aršią poziciją bet kokio oficialaus ir pripažinto, už stiklinės sienos patalpinto, neišikūnijančio meno plačiąja prasme atžvilgiu. Gombrowiczius nesilanko muziejuose, neina į teatrą, vengia meno parodų, koncertų, o jeigu ir nueina, tai vien dėl to, kad atliktų dar vieną sadomazochistinę akta. Jis nori būti kasdieniško grožio vagis ir, jeigu jam turėtų būti paskirta kokia nors nominacija, ji turėtų vadintis: „Vienam didžiausių dvidešimtojo amžiaus vagių“. Arba: „Vienam didžiausių pasaulio vojeristų“. Nominacija žmogui, kuris stebi ir išplėšia paprastas detales iš tolydžios būties tvarkos, tuo suteikdamas sau didžiulį malonumą, puikiai derantį su kraštutiniu egoizmu bei elitizmu: pirmadienis – „Aš“, antradienis – „Aš“, trečiadienis – „Aš“, visą savaitę tik „Aš“. „Aš“, kaip esminis logikos principas bei paskutinė žmogaus tiesa.

Jis atmėta bet kokią idėją, tvarką, netiki jokiais abstrakcijomis ir doktrinomis, netiki nei Dievu, nei Protu, jam jau užtenka dievų, jis prašo žmogaus. Kai aktorius, vaidindamas Gombrowicziaus pjesę, surinka: „Duokite man žmogų“, tie, kuriems riksmas teatre kelia siaubą, užsikemša ausis. Ir ne be pagrindo, nes riksmas lietuvių teatre turi giliai ir sunkiai išrau-

namą tradicija. „Duokite man žmogų“ skamba pernelyg patetiškai, anot vieno kolegos, beveik „mieželaitiškai“. Jis priskiria Gombrowiczų senojo kirpimo egzistencialistams, rikiuodamas jį greta Jeano Paulio Sartre'o ir Albert'o Camus, greta tų senstelėjusio individualizmo šauklių, kuriems žmogaus sąvoka buvo tapusi pigia duona kasdienine. Bėda ta, kad toks kalbėjimas nepaiso tų identiteto apibrėžčių, kurias pats sau suteikia autorius. Ir jeigu žmogus primygtinai kartoją, kad jis nenori priklausyti niekam kitam kaip tik sau, ir dar tokia radikalia forma, o jį vis tiek priskiria, vadinasi, tai yra ne objekto, o kategorizuoti norinčio suvokėjo problema. Taigi Gombrowiczius nėra egzistencialistas, jis tik hipersensityvus lenkų žemės rašytojas individualistas, deklaruojantis savo anarchizmą, ne savo valia įsimylėjęs Argentiną, aistringai pūtes Paryžiaus pudrą ir pripažinęs, jog yra „labai“ iš saksų

būtent dėl šio bajoriškojo ego pertekliaus. Šis vienas didžiausių tuometinės lenkų aristokratijos kritikų (reikia manyti, toks nebūtų buvęs, jeigu aristokratiškumas jam nebūtų socialinė duotybė) yra linkęs nuolat apgau-dinėti. Ne vienas kritikas jam yra prikišęs, girdi, bėpigu tau flirtuoti su kasdienybe, kai žinai, jog nebūsi apkal-tintas prigimtinio chamizmu. Gombrowiczius šia privilegija nuosekliai naudojosi (tiesa, nuoširdžiai ir to neslėpdamas), todėl, skaitant jį, reikia būdrauti. Jaunas žmogus, pagrindinis Gombrowicziaus adresatas, gali lengvai apsigauti, bandydamas pritaikyti radikalų gombrowičišką skepsį realybėje, nes tam, kad toks radikalus kritiškumas ir intelektualai pagieža būtų patenkinta ir pastebėta, reikia didelės auditorijos. Visi Gombrowicziaus, kaip ir bet ko kito, poelgiai at-rodo žavūs todėl, kad jie neliko anoni-miški. Mąstydamas apie jo socialinę, kultūrinę, politinę kritiką, žavėdama-

ieji būtų buvę pavadinti kitu vardu.

Gombrowiczius kritikuoja. Toks reiškinys, kai žmogus trykšta neapykanta visam pasauliui, gali būti laikomas viena infantilumo formų – Lietuvos visuomenė pastaruoju metu turėjo gerą progą tuo įsitikinti, kita vertus, nereikėtų infantilumo tapatinti su nebrandumu, nors formalus „infantilumo“ apibrėžimas apima ir vaikiškumą, ir neišsivystymą. Žodžių, kad ir kokie jie būtų, prasmė kinta priklausomai nuo juos supančio konteksto. Nėra kito tokio autoriaus, kuris taip talentingai ir, svarbiausia, be galo nuoširdžiai kalbėtų apie savo, apie kitų žmonių jaunystę bei Jaunystę apskritai. Kaip apie vieną esminių žmogaus tiesų. Gombrowicziaus žmogus blaškosi tarp Dievo ir savęs jauno – ir taip sukuria save. Buvimas „tarp“ yra tikroji žmogaus stovėsena pasaulyje. Įtampa, kuri kyla susidūrus šiems dviem pagrindiniams žmogaus idealams, verčia pasaulį formuotis ir deformuotis: ir vidinį, ir išorinį – ji yra nuolatiname dialektiniame judesyje. Varžosi dvi jėgos: išorinė ir vidinė, jos nuolat apibrėžia viena kitą. Ir neturi žmogus jokio kito dieviškumo, tik tą, kuris „tarp“ žmonių yra kilęs. Gombrowiczius, būdamas suaugęs žmogus, adoruoja ir ver-gauja jaunystei.

Gombrowičišką jaunystės supratimas nėra grynai biologinė sąvoka, nors daugelyje vietų galima surasti šiek tiek skirtingas koordinatas, kurias autorius laiko jaunystės pradžios ir pabaigos atskaitos taškais – 14–24 metai yra absoliutaus žmogaus grožio laikas, kai Dievas ir Jaunystė, taip pat Grožis, nepadalytas ir išikūnijęs, yra arčiausiai vienas kito; kitur riba nukeliama dar dviem metais į priekį, o dar kitur ji brėžiama ties trisdešimčia. Taigi kurį laiką žmogus gali būti ramus ir žinoti, kad jam bus atleista ir kaip Dievas jis gali leisti spjaudyti sau į veidą – todėl, kad jis Dievas.

Kad ir kiek rašytum ar skaitytum antrinių „aptarnaujančiųjų“ tekstų apie Gombrowiczų, visuomet pasieksi ribą, kai turėsi paklausti savęs, ar

Witoldas Gombrowiczius su žmona Rita. Vence. 7 dešimtmetis

epochos. Iš epochos, pasižymėjusios jusliniais malonumais, kai lenkų bajoro kūnas siurbė į save sodrią mėsos žlėgtainiais kvepiančią realybę, pagardintą visa apimančio ego. Skaitant Gombrowiczų, reikia būti atsargiems

sis eroso pilnomis išvalgomis, skaitytojas neturi pamiršti, kad jų autorius daugiau nei dešimtmetį patsidavinėjo *Banco Polaco*, ir jeigu ne palankiai susiklosčiusios aplinkybės, leidusios pastebėti šį Ulro žemės gyventoją, 2004-

esi sąžiningas. Jei autorius pats sukūrė aiškias instrukcijas, kaip jis turi būti suprstas, prie kurių nieko nei pridėsi, nei atimsi, tuomet kokia prasme bandyti formuluoti tai, kas jau paties autoriaus seniai suformuluota? Prisipažinsiu, šią akimirką pasiekiau tokią ribą. Jeigu atidžiai skaičiuotume Gombrowiczių, atkreiptume dėmesį į išikūnijusio jaunuose, natūralaus ir jusliško, apčiuopiamo ir integruoto grožio supratimą, kuris jam buvo esminis dalykas. Pavogęs grožį privalai palikti jį ramybėje – tai pagėdautina, jeigu nori suprasti, ką norėjo pasakyti autorius. Daug pašauktųjų, bet mažai išrinktųjų, ir niekas negalėtų pasakyti, kad gombrowičiškas komiškas šią akimirką nėra į tave nutaikytas ir kad vieną dieną tavo prototipas neatsidurs kokioje nors knygoje ir nebus parodytas ne iš pačios gražiausios pusės. Žmonės mėgsta išivaizduoti situacijas, kai mirusysis, kelis kartus apsivertęs karste (dėl palikuonių elgesio), atsikelia iš kapo ir ima lankyti gyvuosius. Tai liudija populiarius posakis: „O, kad jis būtų gyvas (matęs)“ ir šiuo atveju galėtų dalyvauti šimtosioms savo gimimo metinėms skirtuose renginiuose. Tokia didelė mėlynkraujų ponų ir ponių kultūros veikėjų koncentracija mažame plote būtų puikus taikynys jo *vyšnių kauliukais užtaisyta spjaudukui*.

Witoldas Gombrowiczius buvo labai protingas žmogus, – lakoniškai apibūdino savo kolegą Czesławas Miłoszas. Galima būtų pridurti: protingas tiek, kad nežūrėtų į save per daug rimtai. Pradėdamas dėstyti, studentus kartą išpėjo, kad tie neimtų visko už gryną pinigą, nes jis gališ bet kada apgauti. Šiandien toks intelektualo bruožas laikomas beveik privalomu jo atributu, tačiau tuomet tai buvo naujiena. Gombrowiczius buvo lenkas, o lenkų nacija visuomet vaidino tragiškos ir mesianiškos tautos vaidmenį – būtent toks lenkiškumas, kupinas aitraus nevisavertiškumo, tiesmuko katalikiškumo ir *Żečpospolitos* su 1772 m. sienomis ambicijų, leido Gombrowi-

czui elgtis laisvai ir nesubrendėliškai. Tautos taip pat gali būti vertinamos brandos arba neišsivystymo kategorijomis, kaip ir tų tautų atstovai. Lenkui (tikriausiai tai tinka ir lietuviai) įvairūs nusižengimai yra atleidžiami vadovaujantis kitu pagrindu

negu, pavyzdžiui, skandinavui. Pirmojo išsišokimai yra dėsningi ir nestebina, jie gali būti traktuojami kaip nesubrendimo ir neišsivystymo pasekmė. Jam nieko nereikia daryti – jaunas žmogus kaip ir nebrandi nacija išteisina pats save. ❧

Pastabos dėl dirbtinio apvaisinimo įstatymo projekto

ERIKA LEONAITĖ

Paskutinį balandžio sekmadienį švenčiama pasaulinė gyvybės diena. Tačiau norėtusi kalbėti ne apie proginius renginius, bet apie pastaruoju metu mūsų visuomenėje svarstomą dirbtinio apvaisinimo, kartais metaforiškai vadinamo „medicininio gyvybės kūrimu“, problemą. Greitai Seimas turėtų apsispręsti dėl vieno iš dviejų pateiktų svarstyti dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektų. Projektų, neretai vadinamų „liberaliu“ ir „katalikišku“, pagrindinis skirtumas yra pastarajame variante įtvirtintas lytinių ląstelių donorystės draudimas. Tokiu atveju dirbtiniam apvaisinimui galėtų būti naudojamos tik sutuoktinių ar sugyventinių lytinės ląstelės. Žinoma, šis projektas nėra grindžiamas išskirtinai katalikiškais moralės nuostatomis. Juk Katalikų Bažnyčia nepripažįsta nei partnerystės, taigi ir galimybės pasinaudoti dirbtinio apvaisinimo paslaugomis sugyventiniams, nei apvaisinimo *in vitro*, „nes apvaisinama ne normalaus santuokinio akto metu“¹. Todėl šiuo atveju tikslingiau būtų kalbėti ne apie katalikišką, o tiesiog apie griežtesnį variantą, kurį Bažnyčia pa-

laiko remdamasi mažesnio blogio idėja. Drauge tai sudaro galimybes racionaliai diskusijai, nes kategoriškas siekis vadovautis vienos religijos postulatais būtų sunkiai suvokiamas šiuolaikinėje sekularioje valstybėje.

Iki šiol dirbtinio apvaisinimo procedūros buvo reguliuojamos Sveikatos apsaugos ministro įsakymu, kurio pagrindinės nuostatos perkeltos į griežtesnį įstatymo projektą. Tiesa, įsakyme nebuvo aiškiai įtvirtintas surogatinės motinystės, komercinių sandorių dėl embrionų ar lytinių ląstelių draudimas, o tai numato abu projektai. Tai dar kartą patvirtina, jog su žmogaus gyvybe susiję klausimai reikalauja didesnio valstybės išikišimo, įstatymiškai apibrėžiančio veiksmų laisvės šioje srityje ribas. Kadangi nėra vienas projektas nenumato nei vienišų moterų, nei tos pačios lyties asmenų dirbtinio apvaisinimo galimybės, ES kontekste juos galima įvardyti kaip tarpinį variantą tarp itin griežto Italijos (kuriam artimas „katalikiškas“ variantas), bei vieno liberaliausių – Švedijos – įstatymų.

Pagrindinis ginčų objektas Lietuvoje

¹ Popiežiškoji sveikatos apsaugos darbuotojų pastoracijos taryba. Sveikatos apsaugos darbuotojų chartija, in: <http://www.lcn.lt/>

b_dokumentai/kiti_dokumentai/sveikatos-apsaugos-chartija.html.

yra lytinių ląstelių donorystė bei embrionų apsaugos klausimai. Pamėginime atskleisti daugiausia problemų keliančius jų aspektus, su kuriais jau susidūrė dauguma ES valstybių.

Visų pirma kyla vaiko tapatybės bei jo genealoginių šaknų klausimas. Žinoma, ši problema kai kuriose šeimose egzistuoja bet kuriuo atveju. Tačiau JT Vaiko teisių konvencijos 8 straipsnis nustato valstybių išipareigojimą gerbti vaiko teisę išsaugoti savo identišumą², o LR civiliniame kodekse įtvirtinta vaiko teisė žinoti, kas jo tėvai, jei tai nekenkia jo interesams ar įstatymai nenumato ko kita³. Nors gametų donorystės atveju tėvais laikomi ne biologiniai, o socialiniai tėvai, ir donorystė traktuojama kaip nesukurianti giminystės santykių, tokiu būdu pradėtas asmuo neišvengiamai bus susietas su donoru genetiniais ryšiais. Panaši, nors ir ne identiška situacija susiklosto įvaikinimo atveju, nes įvaikintojai laikomi vaiko tėvais pagal įstatymą. Lietuvoje įvaikinimo atveju, leidus teismui, informacija apie biologinius tėvus gali būti suteikta 14 metų sulaukusiam vaikui. O štai įteisintus gametų donorystę, būtų įtvirtinta bendros taisyklės išimtis. „Liberaliajame“ įstatymo projekte užfiksuota nuostata, jog dirbtinio apvaisinimo būdu pradėti vaikai, sulaukę pilnametystės, įgyja teisę sužinoti pradėjimo aplinkybes, bet ne donoro tapatybę. Galima tik spėlioti, kaip turėtų jaustis asmuo, žinantis apie donorystę, bet neturintis teisės sužinoti, kas yra jo biologinis tėvas ar motina. Be to, informacijos apie donora išlaptinimas gali sąlygoti ir medicininius sunkumus, nes užkerta kelią gauti ir su sveikata susijusius duomenis.

Žvelgiant į ES valstybių patirtį, tampa akivaizdu, jog vaiko teisė žinoti, kas jo biologiniai tėvai, išlieka daugiau deklaratyvi. Nors griežtas donorų anonimiškumas daug kur kritikuoja-

mas kaip pažeidžiantis vaiko interesus, beveik visoje ES prioritetas teikiamas donoro interesui apsaugoti nuo galimų jo biologinio vaiko pretenzijų į giminystę. Šios taisyklės išimtis – tik Švedija ir Anglija, kur sulaukęs pilnametystės asmuo gali sužinoti, kas jo biologinis tėvas ar motina. Tiesa, sprendimą atskleisti vaikui jo pradėjimo būdą turi priimti teisiniai tėvai. Atlikti tyrimai rodo, kad Švedijoje iki šiol tai padarė tik 10% donoro paslaugomis pasinaudojusiu šeimų⁴. Anglijoje absoliutų donorų anonimiškumą nuspresta panaikinti šių metų sausį, po 4 metus trukusių intensyvių diskusijų. Labiausiai įstatymui priešinosi dirbtinio apvaisinimo klinikos, išgyvenančios lytinių ląstelių donorų trūkumo laikotarpį ir bijančios prarasti potencialius savanorius. Įdomu pastebėti, jog 16 metų sulaukę asmenys Anglijoje gali kreiptis į specialią instituciją ir išsiaiškinti, ar nėra genetiškai susiję su planuojamu sutuoktiniu. Nors pastarosios galimybės praktinis efektyvumas labai abejotinas, turint galvoje faktą, jog nuo 1991 m. Didžiojoje Britanijoje su donorų pagalba gimė 18 000 vaikų, ši nuostata laikoma viena kraujomaišos tikimybę mažinančių priemonių⁵.

Taigi nors ir nedidelė, bet egzistuojanti kraujomaišos galimybė – dar viena gametų donorystės keliamą problema. Todėl donorystę įteisinusiose valstybėse ribojamas su vieno donoro pagalba gimusių vaikų skaičius. Lietuviškame „liberaliajame“ projekte numatyta, kad donoro lytinės ląstelės turėtų būti sunaikintos gimus penkiems gyviems vaikams. Moteriškų gametų donorystės atveju kraujomaiša čia būtų mažiau tikėtina, nes pagal projektą donorėmis galėtų būti tik moters artimos giminaitės ir šoninės giminystės linijos asmenys – seserys, pusseserės, tetos bei dukterėčios. Tačiau šiuo atveju kyla kita problema,

kurią kun. Arminas Narbekovas nusakė kaip „galimybę pagimdyti savo seserį, sūnėną ar dukterėčią“. Tai ne tik kelia etinius klausimus, bet ir sustiprina neaiškių psichologinių ryšių šeimoje tikimybę. Siekiant to išvengti, kai kuriose apvaisinimą su donorės pagalba leidžiančiose ES valstybėse reikalaujama, kad donorė ir recipientė nebūtų susijusios giminystės ar draugystės ryšiais. Išimti sudaro Vokietija, Olandija, Suomija ir Kipras⁶.

Pereinant prie embriono apsaugos, būtina paminėti „katalikiškame“ variante numatyta draudimą sunaikinti dalį embrionų daugybinio nėštumo atveju. Kitaip tariant, dirbtinio apvaisinimo ribose siūloma panaikinti aborto galimybę, kuri veikiausiai išliktų priėmus „liberalųjį“ variantą.

Daug diskusijų kelia ir „liberaliajame“ projekte numatyta galimybė užšaldyti bei iki kito apvaisinimo saugoti nepanaudotus perteklinius embrionus. Perteklinių embrionų problema lemia tai, kad paprastai dirbtinio apvaisinimo *in vitro* metu susiformuoja apie 10 embrionų, iš kurių į moters iščias implantuojami tik du ar trys⁷. Kadangi Lietuvoje nenumatoma įteisinti embrionų donorystės, o dirbtinio apvaisinimo procedūros negalės būti vykdomos be sutuoktinio ar partnerio sutikimo, skyrybų ar sutuoktinio mirties atveju embrionai bus pasmerkti žūti. Be to, leidimas sukurti didesni, nei numatoma panaudoti, embrionų skaičių kelia neteisėto jų panaudojimo grėsmę, pavyzdžiui, neleistiniems eksperimentams atlikti. O efektyviu būdu to išvengti Lietuvoje kol kas nėra. Todėl griežtesniame variante įtvirtinta nuostata, leidžianti sukurti tik tiek embrionų, kiek vienu metu jų bus perkelta į gimdą, laikytina pagrįsta žvelgiant ne tik teisiniu, bet ir etiniu aspektu.

Dirbtinio apvaisinimo technologijos sukuria galimybę modeliuoti būsimo

² Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, in: *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 60–1501.

³ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, in: *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74–2262.

⁴ Horsey, K., „Donor anonymity“, in: <http://www.bionews.org.uk>.

⁵ *Ibid.*

⁶ Schenker, J. G., „Assisted reproduction practice in Europe: legal and ethical aspects“, in: *Human Reproduction Update*, 1997, Vol.

3, No. 2, p. 173–184; <http://humupd.oup-journals.org/cgi/reprint/3/2/173.pdf>.

⁷ Jakušvaitė, I., *Medicina ir filosofija*, Kaunas: KMU spaudos ir leidybos centras, 2001, p. 95.

vaiko savybes, visų pirma lytį. Natūralu, jog dauguma tėvų trokšta savo vaikams pačios geriausios ateities, tad tikrai atsirastų ne viena ir ne dvi šeimos, norinčios pasinaudoti visomis technologiškai prieinamomis galimybėmis. Todėl ir Anglijoje nagrinėtas pakistaniečio prašymas sukurti mėlyną švelniaodę geltonplaukę dukrą, idant ji galėtų susirasti gerą vyrą, neatrodo visai absurdiškas. Daug absurdiškiau atrodytų realių galimybių užsiimti palikuonių modeliavimu įteisinimas. Kadangi konkrečių išvaizdos savybių modeliavimas kol kas tebėra fantastikos objektas, aktualesnis lyties selekcijos klausimas. Todėl Europos Tarybos Konvencijoje dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje įtvirtintas draudimas modifikuoti palikuonių genomą bei pasirinkti vaiko lytį. Vienintelė išimtimi, kada gali būti pasirenkama lytis, laikomas siekis konkrečiu atveju išvengti sunkios su lytimi susijusios ligos⁸, pavyzdžiui, hemofilijos ar daltonizmo. Vykdamas išpareigojimą derinti nacionalinę teisę su ES teisės aktais, su šia nuostata buvo suderinti

ir abu lietuviški dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektai. Galimybė paveikti kūdikio savybes numatyta tik „liberaliajame“ projekte, numatančiame moters teisę (įdomu pastebėti, jog sutuoktinių lygiateisiškumo principas čia netaikomas) pasirinkti donoro fenotipą, t. y. išvaizdą. Nors donoro pasirinkimo galimybė neabejotinai prideda vartotojiškumo elementą, jis tikrai neprilygsta lyties selekcijos atvejams, kai sutuoktiniams suteikiama galimybė pasirinkti, jų manymu, vertingesnės lyties palikuonis.

Beje, apie lyties pasirinkimo galimybę neseniai buvo audringai diskutuojama Anglijoje, kur atliktos apklausos atskleidė, jog 21% britų sutiktų mokėti nemažas sumas už galimybę lemti kūdikio lytį. Palyginimui galima pastebėti, jog tokioms išlaidoms pasirengę tik 6% vokiečių⁹. Šiuo metu lyties pasirinkimas ne medicininiais tikslais galimas tik Ispanijoje, kur pakankama lyties selekcijos priežastimi pripažįstamas siekis subalansuoti šeimą, pavyzdžiui, pagimdyti po vieną berniuką ir mergaitę arba po kelių sūnų susilaukti dukters. Tiesa, buvo atmes-

tas prašymas kelis sūnus turinčios moters, kuri norėjo susilaukti dukters, siekdama užsitikrinti priežiūrą senatvėje¹⁰. Nors šis atvejis laikytinas veikiau išimtinu, vis dėlto jis parodo, jog reprodukcinės technologijos gali labai palengvinti instrumentinio požiūrio į asmenį įgyvendinimą.

Aptartos problemos tikrai nėra vienintelės, kylančios diskutuojant apie dirbtinį apvaisinimą. Greta praktinių, egzistuoja ir daug teorinių, su visuomenės religinėmis ir etinėmis pažiūromis susijusių problemų, kurių šiuo atveju beveik nepalietėme. Visais atvejais svarbu nepažeisti ribos, kurią peržengus būtų sudaiktinta gyvybė ir žmogus. Todėl įstatymų leidėjas susiduria su nelengva užduotimi. Ir nors įstatyminis dirbtinio apvaisinimo santykių suregulavimas nesumažins galimų komplikacijų procento bei neužtikrins įvairiaplanių problemų sprendimo, jis turėtų suteikti nors sąlyginį aiškumą ir stabilumą, būtina ir apie kūdikį svajojančioms šeimoms, ir visuomenei apskritai. Belieka tikėtis, kad taip ir bus. ❧

⁸ Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konven-

cija), in: *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 97–4258.

⁹ Sex selection would not alter gender ratio, in: <http://www.bionews.org.uk/new.lasso?>

storyid=1828.

¹⁰ http://www.cnice.mecd.es/tematicas/genetica/2003_10/2003_10_04.html.

Walerian Meysztowicz
Pašnekesiai
apie laikus ir žmones

Walerian Meysztowicz

PAŠNEKESIAI APIE LAIKUS IR ŽMONES

Jis gimė 1893 metais Lietuvoje – Pajuostyje. Pirmojo pasaulinio karo metais buvo paimtas į rusų kariuomenę ir pasiųstas į frontą. Paskui kovojo dėl Lenkijos laisvės. Įstojo į Vilniaus kunigų seminariją, Vilniuje ėjo bažnytines pareigas, buvo kanoninis patarėjas Lenkijos ambasadoje prie Šventojo Sosto... Antrasis karas – traukiasi nuo sovietų per Lietuvą, Švediją, Prancūziją grįžta į diplomatinę tarnybą Vatikane. Liko ten iki mirties 1982. Inicijavo Lenkų istorijos instituto Romoje steigimą. Leido Lenkijos ir Lietuvos istorijos šaltinius, skaitė paskaitas.

Šis karys, kunigas ir istorikas parašė ir atsiminimus. Apie Lietuvą, „kurios nebėra ir niekada nebebus“, apie Vilnių ir Vilniją, apie Vatikaną, kurį pažinojo iš vidaus. Apie sutiktus žmones – valstiečius, politikus, hierarchus, dvarininkus ir dvarininkėlius. Tai neįtikėtina gyvos „gavendos“ – lietuviškas žodis „pašnekesiai“ neperteikia to pasakojimo privatumo, laisvumo ir šarmojo.

Alistair Cooke (1908–2004)

Dažnai galima susimąstyti, ar Ignatas Domeika kada ilgėdavosi Vilniaus bokštų per tuos ilgus metus, kuriuos praleido niūriame XIX a. Santiago de Chile, ir ar grafas Jurgis Potockis, gyvendamas saulėtuose rūmuose ant Peru Ramiojo vandenyno pakrantės, jautėsi suradęs namus saldžiabalsių kreolų apsuptyje. Tokių abejonių nekyla, nužvelgus radijo diktoriaus ir žurnalisto, visą savo profesinę karjerą praleidusio JAV, Alistairio Cooke'o gyvenimo kelią. Amerikiečių akimis jis atstovavo geriausiam, ką gali pasiūlyti Didžioji Britanija, o britams buvo išsilavinusio ir apsišvietusio

Alistair Cooke

amerikiečio etalonas. Kitaip tariant, Cooke'as ikūnijo tą sąvoką, kuri ir toliau tebeglumina – o kartais erzina – viso pasaulio politinius analitikus: „ypatingąjį santykį“ tarp Didžiosios Britanijos ir JAV.

Be abejo, prieš jį jau būta nesuskaičiuojamos aibės kitų: abiejose Atlanto vandenyno pusėse lygiai gerai jautėsi ir Cary Grantas, Thomas Stearn-

sas Eliotas bei Consuela Vanderbilt, Marlborough'o kunigaikštienė. Tačiau tai įtakai, kurią turėjo *Letter from America* („Laiškas iš Amerikos“), savaitinė Cooke'o radijo laida, prilygti būtų nelengva. 1957 m., jam perskaičius 500-ąjį savo laišką, buvo pastebėta, kad „veikiausiai joks laišku autorius per daugelį metų po šv. Pauliaus nepasiekė tokios plačios publikos“. 1996 m., kai *Laiškas iš Amerikos* šventė savo penkiasdešimtąsias metines, jis turėjo 34 milijonus klausytojų visame pasaulyje, iš kurių 1,4 milijono būta vien Didžiojoje Britanijoje. Kai Cooke'as paskutinį kartą išėjo į eterį 2004 m. vasario 20 d., iš viso jau buvo perskaityti 2869 laiškai. 1946 m. sumanyta programa, kuriai iš pradžių buvo skirta tik trylikos savaitių trukmė, nuėjo tikrai toli.

Tačiau šių penkiolika minučių truncančių asmeninių apmąstymų apie Ameriką sėkmė neturėtų stebinti. Jei XX a. galima apskritai kam nors priskirti, tai jis – dar labiau antroji jo pusė – tikrai buvo Amerikos amžius. O Alistairis Cooke'as buvo pagrindinis jo metraštininkas. Jo reportažai palietė visus Amerikos gyvenimo aspektus: nuo Padėkos dienos iki bokštųdvynių, nuo Martino Lutherio Kingo iki Monicos Lewinsky, nuo burboniško viskio ir Maine'o omarų iki Kiaulių įlankos. Tokį patį prisirišimo ir objektyvaus atsiribojimo mišinį jis parodavo tiek reportažuose apie Johno F. Kennedy aistrą vonioms ir supamiems krėslams, tiek pranešdamas apie jo brolio Roberto nužudymą Los Andžele, kurio tiesioginis liudytojas buvo. Šias savybes dar papildė enciklopedinės žinios, kurias jis mokėdavo tarsi visiškai atsitiktinai ir nerūpestingai pateikti. Visų šių bruožų derinys jo trylikos dalių laidų seriją „Amerika: asmeniška Jungtinių Valstijų

istorija“, pirmąsyk televizijoje parodytą 1972–1973 m., pavertė triumfu tiek Didžiojoje Britanijoje, tiek JAV.

Cooke'as gimė Salforde, Lankasterio grafystėje, 1908 m. lapkričio 20 d. Jo tėvas buvo metodistų pamokslininku-pasauliečiu virtęs metalo apdirbėjas, o motina buvo kilusi iš protestantiškos airių giminės. Cooke'o brolis tapo mėsaininku, tačiau jo paties akademiniai ir sportiniai pasiekimai mokykloje leido jam laimėti stipendiją studijuoti Kembridžo universiteto Jėzaus kolegijoje (*Jesus College*). Ten jis redagavo literatūrinį žurnalą, įsteigė studentų teatro grupę ir pasikeitė vardą iš Alfredo į prašmatnesnį Alistair. Pelnęs anglų literatūros studijų bakalauro laipsnį, jis gavo Britanijos Tautų sandraugos stipendiją studijuoti dramą Jeilyje. Ten jis ir atvyko 1932 m., tačiau gyvenimas Niuheivene pasirodė pernelyg niūrus, ir jis pasiprašė perkeliamas į Harvardą, kur galėtų lankyti anglų kalbos Amerikoje kursą. Išskyrus trumpą tarnybą Londone, kur jis dirbo BBC filmų kritiku, visą savo profesinį gyvenimą Cooke'as nugyveno JAV. 1941 m. jis priėmė Amerikos pilietybę. 1976 m., švenčiant 200-ąsias Jungtinių Valstijų nepriklausomybės metines, jis buvo pakviestas sakyti kalbą Atstovų rūmuose. Tai garbė, kuria jis dalijasi tik su Lafayette'o markizu, seru Winstonu Churchilliu ir Tony Blairu.

Amerikoje gyvenantis Kanados žurnalistas Markas Steynas prisimena, koks puikus reginys būdavo matyti *trilby* skrybėlė ir kupranugario vilnos paltą dėvinčio Cooke'o dabitišką figūrą praslenkant BBC studijos Rockefellerio centre Manhetene koridoriais. Tačiau 1996-aisiais, *Laiškui iš Amerikos* švenčiant savo penkiasdešimtmetį eteryje, BBC jau buvo persikėlu-

si į pigiau nuomojama, žemaūgį biurą virš neveikiančios abortų klinikos. BBC išsikėlimas iš Rockefellerio centro, atsidariusio tais pačiais metais, kai Cooke'as atvyko į JAV, žymėjo baigtį eros, kuri buvo svetima našumo programoms ir kultūrinių bei lytinių mažumų lygaus samdymo planams. Tuo metu, kai BBC į savo glėbį pradėjo kviesti moteris, juodaodžius ir gėjus, bet ne senyvus ar net vidurinio am-

žiaus žmones, Cooke'as jau buvo puse amžiaus vyresnis, negu beveik visi kiti darbuotojai, dirbantys Korporacijos Niujorko biure. Jo mirtis 2004 metų kovo mėnesį pranašauja lėtą saulėlydį tai nuostabusiai iš kūrinių rūšių: visapusiškam džentelmeniui.

Amerikos gyvenimas yra pasakotas daugybe būdų: Waltas Whitmanas apdainavo didžiąją ekspansiją į Vakarų, F. Scottas Fitzgeraldas atmintyje

įamžino džiazo amžių, o Woody Allenas atkūrė neurotišką postvietnaminę erą. Kita vertus, Cooke'o cinizmas neleido jam būti pernelyg nostalgiskam, grandioziškam ar pesimistiškam. Bent vienas dalykas tikrai galioja Cooke'o Amerikos atžvilgiu: joje nebuvo vietos politiniam korektiškumui.

Mauricio Alfredo Nova-Cain
Lima, Peru

Henrikas Šablevičius (1930–2004)

Mirė Henrikas Šablevičius, žinomas kino režisierius, apie penkiasdešimt filmų kūrėjas (tarp jų „Apolinaras“, „Žiniuoė“, „Kelionė ūkų lankomis“), Lietuvos muzikos akademijos Kino ir muzikos katedros pradininkas.

Vieną kitam mus pristatė tokia saulėtą vasaros dieną. Kadangi tai įvyko prieš bemaž pusę amžiaus, visai įmanoma, kad diena buvo ir darganota. Šviesiaplaukis ir lengvas, ištaršytu namie nertu megztniu, Henrikas atrodė tarsi iš niekur nusileidęs pienės pūkas. Toks ir išliko, kol, va, dabar, taip ir nepasenęs, vėl pranyko į niekur. Negi turėčiau manyti, kad šias eilutes spausdinant ant palangės nutūpęs varnėnas – tai jis?

O anuomet, prisimenu, pasiguodė, kad ištiko nelaimė. Geistasis vaidmuo filme „Žydrieji horizontai“ atiteko kitam. Būtų suvaidinęs Tiburcijų, įtaigų paklaikėlį, dalijantį patikliesiems pasakaites apie klajones jūromis ir laimės krantus kitapus jų. Romualdo Lankausko siužetas atrodė neįmanrus, tačiau pasirodė esąs talpus, nes šiandien ima ir dingteli, kad jį vienaip

Henrikas Šablevičius. 1995.
Kęstučio Vanago nuotr. ELTA

ar kitaip išgyveno, pasiskirsčiusi vaidmenimis, visa pirmosios Nepriklausomybės pagramdukų karta. Henrikas nė nemanė šlietis prie dar ir dabar šei-

mininkaujančių tiburcijų, nebuvo jis nė naivus mokinukas, kuriam apšerkšta uostamiesčio krantinė galėtų atstoti jūras marias.

Lengvai prisiėmęs autsaiderio dalią, Henrikas peršoko pakelės griovį ir leidosi ūkanotais slėniais. Atsidūrė prarastoje, daugelio taip manyta, Lietuvoje, išvydo nepažuvusius žmones, nesunaikintus kraštovaizdžius, gyvus vandenį. Henriko Šablevičiaus vardą dera įrašyti vienon eilėn šalia etnografo Igno Končiaus, Balio Buračo ar ne per seniausiai iš užmaršties išnirusių prieškarinio provincijos fotografų. Kitam šios garbės gal būtų su kaupu, tačiau ant jo, Jurgio Mačiūno vaikystės draugo, kapo norėtusi palikti dar vieną žiedą – nusistebėjimą jo „Atspindžiais“, chuliganišku 1968-ųjų SSRS kontekste siurrealistiniu išpuoliu, naviu šedevru, neįtikėtinu anachronizmu, lietuvių kinui dovanotu, atbuline data gimusiu ankstyvojo Europos avangardo kūdikiu.

Henriko Tiburcijus būtų buvęs magas.

Pranas Morkus

Abeliaro ir Eloyzos laišakai, sudarė, parengė, vertė ir komentarus parašė **Sigitas Narbutas**, Vilnius: LLTI, 2004, 628 p.

Tikriausiai kiekvieno gyvenime bent kartą sušmėžavusi legendinė Abeliaro ir Eloyzos istorija šiandien dvikalbio leidinio dėka sugražinama į mūsų kultūrinį kontekstą. Knygoje sudėti skirtingi žanrinio pobūdžio, rašymo intencijomis bei nagrinėjamos temomis kūriniai – Abeliaro „Mano nelaimių istorija“, Abeliaro ir Eloyzos asmeninė korespondencija bei pamokomieji laišakai. Viduramžių kultūrinių realiųjų, filosofinių apmąstymų, gyvenimo kazuistikos, asmeninių intrigu, jausmingų potyrių prisodrinti tekstai sudomins ir filosofinės-teologinės literatūros gerbėjus, ir neabejingus meilės romanams.

Vaidilė Stalioraitytė

Andrijauskas, Antanas, *Kultūros, filosofijos ir meno profiliai: (Rytai–Vakarai–Lietuva)*, Vilnius: KFMI, 2004, 624 p., iliustr.

Veikalas nevientisas, mat jį sudaro 1990–2002 m. rašyti tekstai. Sudėti į tris knygos dalis, skirtas Rytų filosofijai bei jos apraiškoms XIX–XX a. Vakarų ir Lietuvos kultūroje aptarti, jie virsta klampiu informacijos, vietoj abejotinos ar antrinės, srautu. Kinų filosofija aptariama cituojant rusų orientalistus. O į eklektišką vadovėlinę Nietzsche'ės, Heideggerio ir kt. „neklasikų“ idėjų visumą įberiami keli lyginimo su Rytai trupiniai. Knygoje galima pasigesti rytietišku terminų rodyklės, rasti – antikrikščioniškumo katilė, europinio „mąstymo aparato“ sultyse verdantį Rytų ir Vakarų sąveikos vaizdą.

Xian Jiki Shiang

Banionis, Donatas, *Memuarai*,

sud. Jolita Dimbelytė, Vilnius: Versus Aureus, 2004, 151 p., iliustr.

Kiekviena memuaristikos knyga primena apšalusį veidrodį. Prasitrina autorius nedidelę properšą ir žavisi savimi. Tiksliau, regi tai, ką nori regėti. Šios knygos autorius regi save teatre – Jasius Šiaučiuokas, daktaras Dornas, Jorgenas Tesmanas, Bekmanas, Lebedevas; regi kine – Dausa, Majoras Varnalėša, Vaitkus, Goja, Krisas Kelvinas. Vaidmenys ir personažai, apdovanojimai ir premijos. Miltonio išmintis ir Tarkovskio gelmė. O už viso šito apšalusio veidrodžio – istorijos šaltis, apnuoginęs išdraskytos kartos tragizmą: autoriaus bičiulį Mačernį nuskynė atsitiktinė skeveldra, o štai pats autorius neatsitiktinai tapo SSRS liaudies artistu. Ilgi plojimai.

Vudris Badmintonas

De Prada, Juan Manuel, *Apgaulinga Venecijos šviesa*, iš italų k. vertė Pranas Bieliauskas, Vilnius: Tyto alba, 2004, 316 p., (ser. *Garsiausios XX a. pabaigos knygos*)

Manieringa ir klampi knyga apie Veneciją ne sezono metu, meno istoriką ne pačiu geriausiu gyvenimo laikotarpiu, kitą meno istoriką ne savo amplua, genialų, tačiau nebegyvą meno kūrinį klastotoją ir keletą isterišku moterų, pasiskolintų iš Almodovaro filmų. Detektyvinę intrigą turėtų padėti išspręsti Giorgione paveikslo „Audra“ simbolika, bet, kaip nesunku atspėti šioje neišsipildymų ir nesutapimų grandinėje, – nepadeda.

Rasa Drazdauskienė

Dworkin, Ronald, *Rimtas požiūris į teises*, iš anglų k. vertė Karolis Klimka, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, 516 p., 2000 egz.

Klasikiniu tapęs labai reikalingas

nuosaikiai liberalia teisių samprata besiremiaus jurisprudencijos veikalas. Iš pradžių kaip esė rinkinys išleista knyga šiandien papildyta išsamiau „Atsakymu kritikams“. Rawlsas, Hartas bei Razas yra autoriaus pamėgti svarstymų apie teises pašnekovai; laisvės, lygybės sampratų įvairovė, paklusimo ribos, piliečio atsakomybė, teisingumo valstybėje problema – mėgstamiausios temos. Knygoje ne vien skleidžiasi teisių idėja remta argumentacija, ieškant jos normatyvinių ribų bei praktinio taikymo būdų. Skaitytojas joje aptiks iki šiol daugeliu atvejų nepasenusią plačią aštunto dešimtmečio JAV teisių bei politinių diskusijų panoramą.

Nerija Putinaitė

Grajauskas, Gintaras, *Naujausių laikų istorija: Vadovėlis pradedantiems: Eilėraščiai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, 123 p.

Poezijos pavasario laureato eilėraščių rinkinio pavadinimas simptomiškas naujausiai lietuvių poezijai – istorijos pasakojimas neretai tampa eilėraščio užuomazga, tačiau kalbėjimas „apie“ neviršta eilėraščio šerdim – kad ir slapstantis už užuominų kalbos ir taip išvengiant patetikos, svarbiausia išlieka *jausena*. Grajausko eilėraštis – kelias prie neretai šaltuku dvelkėlinių žmonių, bandymas jaukiai pasijusti nejuokiamame pasaulyje, stebėti jį su lengvu humoru vos liečiantis prie daiktų, tačiau nesigėdint kasdienybės, nesiveržiant į giliamintiškus apibendrinimus, metafiziką ar meditacijas.

Rima Malickaitė

Grickevičius, Artūras, *Bažnyčios istorija: Mokomoji knyga*, Kaunas: VDU leidykla, 2003, 422 p.

Visuotinės Bažnyčios istorijos kurso sudėtingos struktūros konspektas,

surašytas prasta kalba, tad pravartus pirmiausia (bene tik?) autoriaus studentams. Į akis krenta polinkis į kiek dogmatizuotą dėstymą, o ribotą žvilgsnį į visuotinės Bažnyčios istoriją per vokiškos istoriografijos langą liudija „Tereza iš Avilos, dar vadinama Tereza iš Jezu“. Turinio požiūriu tekstas nevienodos kokybės: dauguma XVI–XVII a. istorijos temų akivaizdžiai geresnės, tuo tarpu kitur pasitaiko tiesiog kurioziškų skyrelių (pvz., „Lenkų istoriografijos kritika“, p. 192).

Skolastika Vyskupaitienė

Häring, Bernhard, *Kunigas šiandien: Kritika ir padrasinimas*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2004, 150 p., 2000 egz.

Knygelė, kurią geriau būtų buvę pervadinti „Kunigas vakar“: velionis autorius rašydamas alsavo Vatikano II Susirinkimo atminimais. Deja, pasaulis ir Bažnyčia šiandien kitokie. Regint šeimos institucijos, tradicinio lyčių tapatumo, bendruomenės ryšių griūtį, naivu dejuoti dėl kunigų vienvietės celibate arba tikėtis, kad moterų kunigystė pagydys bent vieną Bažnyčios bėdą. Vis dėlto knygelė ne be vertės: asmenišką mąstymą ir jaudinantys atsiminimai iš Rytų fronto, kur autorius tarnavo vokiečių kariuomenės sanitaru, parodo, kaip galima kalbėti teologiškai ir drauge žmogiškai.

Vytautas Ališauskas

Meškauskaitė, Liudvika, *Žinia-sklaidos teisė: Visuomenės informavimo teisė: teoriniai ir praktiniai aspektai*, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, 320 p., 2000 egz.

Įprasta teisinė monografija – knyga, vartoma tik reikalui prospyrus. Pravarti studentams ir specialistams, nes vienoje vietoje koncentruotai ir nekvailai aptariamos esminės žinia-sklaidos teisinio reguliavimo problemos. Tačiau matyti, kad autorė serga vaikiška liberalizmo liga. Be to, jai ne-

pavyko išvengti didžiausios teisinės literatūros ydos: knyga puikiai tinka nemigai gydyti.

Bernardas Gailius

Posner, Richard A., *Jurisprudencijos problemos*, iš anglų k. vertė Audrius Paksas, Michail Celich, Tomas Gulbinas, Vilnius: Eugrimas, 2004, 397 p., 1200 egz.

Knyga skelbia „teisės mirtį“ bei atveria jos gyvybės šaltinius. Ginama teisės autonomija nuo mokslo, etikos ir ekonomikos, išpajiniojusių savų problemų raizgalynėje bei iš savų metodų teisei negalinčių pasiūlyti nieko lemiamo. Atsisakoma pripažinti idėją, jog teisė yra darni idėjų sistema bei kalbama apie teisę kaip specifinę praktiką, kurioje lemia asmens sprendimai. Čia didelis vaidmuo tenka teisėjui, praktikoje susiduriančiam su į jokią sistemą nesutalpinamais faktais bei priverstam remtis intucija bei paprastu praktiniu protu: sisteminio racionalaus įtikinamumo vieton statomi profesinis padorumas ir moralinis konsensus. Knygą verta perskaityti ir neteisėtininkams: remdamasi teze „Šiandien visi esame skeptikai“ (p. 379), ji pasiūlo dabar nedažną pozityvią praktiškumo programą.

Nerija Putinaitė

Suada, *Sudeginta gyva*, bendraautorė Marie ThÈrÈse Cuny, iš prancūzų k. vertė Laima Račienė, Vilnius: Mūsų knyga, 2004, 240 p., 2000 egz.

Šią knygą galima apibūdinti dvejopai: kraupi, širdies balso paklausiusios ir už tai gyvos sudegintos moters istorija; arba „iš vidaus“ savo kultūros užkulsius aprašiusios palestinietės atsiminimai. Laisva valia, išsimokslinimas, žmogaus teisės ir kiti panašūs bei vakariečiams tiek įprasti dalykai, kad dauguma net neišsivaizduoja, jog didesnėje pasaulio dalyje apie juos nieko nežinoma. Šią knygą vertėtų perskai-

tyti visiems, kam Rytai atrodo idiliškas ir, kitaip negu „pūvantys“ Vakarai, nesugadintas kampelis. Ir pamąstyti, ar tikrai verta užsimerkti ir tarti: „jie tiesiog yra kitokie“.

Pranas Vildžiūnas

Tapinas, Laimonas, *Prarasto laiko nebūna*, Vilnius: Alma litera, 2004, 288 p., iliustr.

Reta ir vertinga knyga: reta tuo, kad nėra nostalgijos sovietų tvarkai ir sovietinei gyvenenai; vertinga atviru, bet atsakingu pasakojimu apie autoriaus studijų laikus (pradedant 1962) ir jo pažintus žmones (tarp jų – skaudaus likimo Radzevičių, Masonių, Vidą Marcinkevičių). Studentai lituanistai, paskaitę šią knygą, ano meto literatūros gyvenimą suprastų geriau, negu perkandę krūvą akademinų studijų. Priekabus kritikas ras vieną kitą faktinį riktą, bet tai atleistina atsiminimams. Neatleistina kita – kad nėra vardų rodyklės.

Vytautas Ališauskas

Uždavinys, Algis, *Helėniškoji filosofija nuo Numenijo iki Sirijano*, Vilnius: KFMI, 2003, 332 p.

Šios mokslinės studijos tema – „pamiršta mistinė helėnų filosofijos pusė“ – taip ir lieka neatskleista. Analizę temdo tai, kas pratarėje įvardijama „šiuolaikiniu moksliniu metodu“: vėlyvojo platonizmo ir neoplatonizmo bruožų čia ieškoma ne tiriant šaltinius, o atpasakojant mokslinę literatūrą. Pretenzingi terminų vertimai („tuštmė“, „būva“, „reikšlas“) kuria ezoterinį fasadą, sumišusį su banaliomis idėjinėmis schemomis: krikščionybės tariama grėsme helėnų misticizmui, šio artimumu Rytų filosofijai ir kt. Knyga pravers kaip priemonė pažinti ne Antiką, o kai kurias šiandienos akademines madas.

Dalia Zabielaitytė

Aptariamas knygas galite įsigyti knygyne „Akademine knyga“ (Universiteto g. 4, Vilnius)

Istoriniai dienoraščiai

PALEMONAS DRAČIULA

ŽIRKLĖS IR KLIJAI

Istorikai savo tyrimuose dažnai naudoja „žirklių ir klijų“ metodą. Jis toks: istorikas išsikerpa didžiulį celofano gabalą, ištepa jį klijais ir apsvynioja galva. Ilgai ilgai uosto. Taip jis pajunta istorijos kvapą.

CIN IR MIN

Kai nuožmioje namų kovoje Cinių dinastija išvijo iš Kinijos Minių dinastija, pastaroji patraukė į vakarus ir po ilgu varginančių klajonių atsidūrė Lietuvoje, prie Daugų. Čia gimė berniukas, į kurį Miniai sudėjo savo viltis ir svajones – būsimąjį daugelio žemių užkariautoją. Ir davė jam vardą Min-daugas. O šis, kai suaugo, pagal kinų papročius išgalabijo savo gimines bei artimuosius. Ir pradėjo Lietuvos valdovų dinastija.

IŠ LIETUVIŲ KALBOS LOBYNO

Jaukus miegamasis: lovaninė.
Pasakojimas apie paukščius: klegenda.
Iš dvėsėlienos gaminamas skanėstas: šakaladas.
Tuštybės filosofijos specialistas: niekspertas.
Slidžiausia medžiagos dalelė: muilekulė.

Germanais apsimitusi barbarų gentis: šlangobardai.
Archeologinė epocha po prancūzų didžiosios revoliucijos: napoleolitas.
Į ožius panašūs Balkanų gyventojai: mekedonai.
Šveicarijos unitai: bazelijonai.

Vienos paukščių grupės kalba: šarkonas.
Labai puošni beždžionė: povianas.
Niežais aptekusi karvė: utėlyčia.
Skraidantis dujinis roplys: driežablis.
Statybininkų nupenėta kiaulė: gelžbekonis.
Automatinis žvejų ginklas: kilkosvaidis.

Gruzijos valkatų mineralinis vanduo: „Bomžomis“.
Čekijos kario organizmo būklė: šveikata.
Mėgstamiausias Estijos enkavedistų gėrimas: „Vana Stallinn“.
Japonijos kiemsargių drabužis: kiemono.

Iš tiesų... juokinga...

Gracingai šokinėjantis prancūzų komedijos personažas: Varlekinas.

Garsiausias Rusijos užstalės literatūros autorius: Tos-tojevskis.

Žymiausias lužitėnų poetas: Sorbievijus.

Lietuvos žvejybos istorikas: Vijūkas-Kuojalavičius.

Dadaizmo sąjūdžio Žemaitijoje pradininkas: Dadas Blyn-dada.

Didžiausio prieauglio sala: Vislandija.

Nojaus sūnaus įkurtas miestas Olandijoje: Chamsterdamas.

Maldingų Kanados žmonių sostinė: Votava.

Izraelio augalų sporos: žydadulkės.

Prie jūros gyvenantis judėjų dvasininkas: krabinas.

Toks Senojo Testamento vabalas: torakonas.

Sidro sukelti regėjimai: FIZZijos.

Bevertybę įvarantis gamtos reiškinys: šiaurės pakvaištė.

Tokia švari ir graži Lietuvos istorijos epocha: spjaudos draudimo metai.

Žemdirbių batai: javalynė.

Įkaitę dzūkų kovotojai: pirtizanai.

Žieminis disidentų apsiaustas: politikailiniai.

Mušamasis lietuvių liaudies instrumentas: skaudučiai.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas: kūrėja.

Vilniaus miesto vartai, pro kuriuos veda kelias į Briuselį:

Auštos vartai.

Sunkus ėjimas į Vakarus: europojimas.

Sportiniai pratimai pagal valstybės muziką: him-nastika.

Pasakojimas apie žmogų, stumiantį iš inkstų akmenį: Sisifo mitas.

Pirmasis lietuviškas orientalistinis veikalas: „Buda senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“.

Verdžio opera apie senovės baltus: „Kaukų balius“.

Kačių liaudies poeto Morčiunkevičiaus poema apie graužikus-žudikus: „Kraujas ir pelėnai“.

Kačių liaudies poeto Morčiunkevičiaus istorinė drama apie jo gentį sunaikinusią pabaisą: „Katėdra“.